

מוֹלָד

ירחון מדיני וספרותי

סיון-תמוז תשי"א כרך ז' חוברת 38-39 יוני-יולי 1951

67	אפרים ברוידא	ראשית ההכרעה
		ציוני החודש:
69	ב. גר	מעמדנו נוכח המלהמה הקרה
72	ש. ינעם	רצח עבדאללה
74	פ. גפתי	משק הפועלים והמדינה
80	ז. לקויר	הסכם מוסקוה-כרלין כעבור עשר שנים
		בין לאומים:
84	אנדרו רוט	על פני פאקיסטאן
88	י. לדור (לדרמן)	היש עודף אוכלוסים בעולם?
94	ישרון קשת	פרקים להערכת שאנאל
105	דניאל דורון	יום של עצמאות
114	אברהם הוס	**
115	יוחנן רוז	מ„סנטה ברברה“ ועד „תרשישה“
121	יוסף בר	מוקש של אייב
125	אהרן ברמן	תורתו של קונסטנטין ברוגר
		רשימות:
130	חי עטרון	ההחלטה על החוליה ומחלקת המדינה
133	יהושע מנח	על יצחק וולקני
		ספרים:
136	יעקב בהט	הריאליזם הסימבולי
138	מ. קפליוק	תוספת לזכרונות המלך עבדאללה
140	מ. רושנלד	כיצד נחנך את האזרח
		תוספת: שלוש תמונות למארק שאנאל וצילום הצייר

רס"ח ת"ס ה: 2,750 ל"י לשנה; 1,400 לחצי שנה; מהיר החוברת 400 פרוטה; שכר המודעות: 40 ל"י העמוד, 20 חצי העמוד, 10 רבע העמוד; אין הסערת אחריות לתוכן הסודעות; כתב-יד שלא צורפה להם מעטפה כתובה וסבולת אינם מוחזרים; הכתובת: רחוב יהודה תלוי 40, ת.ד. 2831, תל-אביב.

מכוניות משא
אוטובוסים
בנוין ודיזלים
מ"מ 20-1/2 טונה

GMC
GASOLINE DIESEL
TRUCKS

מכוניות נוסעים
PONTIAC

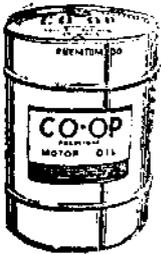
מחצית היובל
1926 - 1951

MICHELIN - צמיגים ואכזבים

ZZ למכוניות נוסעים ומשא
המאריך ימים ובעל בטחון
וגמישות.

Y למכוניות משא ולעבודות קשות

CO-OP שמני סיכה CO-OP
אין כשמן CO-OP לסיכה יעילה

סוכנים ומפיצים לישראל:

חברת "נוע" בע"מ

משרד ראשי ומחסן מרכזי:

תל-אביב, רח' המסגר, בנין חברת "נוע" בע"מ
4031 סלפון

סניף: חיפה, דרך העצמאות 104, סלפון 66221

MOLAD

MONTHLY REVIEW OF POLITICS AND LETTERS
EDITED BY EPHRAIM BROIDO

Vol. VII

No. 38-39

June-July 1951

PUBLISHED BY THE JEWISH LABOUR PARTY OF ISRAEL
The Offices of MOLAD are at 40, Yehuda Halevi St., Tel Aviv, Israel.
Tel. 5774. Annual Subscription: LI 2.750; abroad \$ 9, including postage.

ראשית ההכרעה

אפרים ברידא

מערכת הבחירות לכנסת השנייה אופיה כפול היה. כאחת עם ההאבקות על דרכה של המדינה היתה המערכה בדרך מיבוקן לדמותו ולאפיו של העם, נושא המדינה הזאת. ההאבקות והמיבוקן לא הושלמו במערכת הזאת והמשכם יבוא בבחירות לכנסת השלישית. אך ראשית ההכרעה נפלה.

ההאבקות והמיבוקן נערכו בתנאים החמורים והמשובשים ביותר שאפשר היה להעלות על הדעת. תהליך קיבוץ הגלויות, המתגשם לעינינו בממדים שלא נודעו בשום אומה ולשון ובצורות שלא נכתבו בספרי כלכלה מדינית, צורר בכניפו לא רק חזון מרומם לעם, אלא גם סבל רב ליחידים מרובים. לכאורה, אינו דומה סבלם של עולים חדשים, חסרי אמצעים וקורת-רג ופרנסה, לסבלם של אזרחים ותיקים, שקיצי בת מזונותיהם אינה מגיעה אליהם כסדרה, ואולם נוכח הקלפי מתאחדים קצות הסבל וגונו המרירות, ולכולם אך מכנה משותף וכתובת אחת: השלטון. ואף זו: הבוחרים נתבעו דוקא להבחין בגוונים, להבליג על הרבה רגז מצדק, ושלא לזקוף את פני הטבע — כגון חסרון מנגנון יעיל ומאומן לתפקידו מבחינה טכנית ונפשית. או חסרון מטבע זה בעתה, או התרוצצות פלגי הקואליציה הן בתוך השלטון והן בתוך המנגנון — על חשבון „המפלגה השלטת”. ולא זו אף זו: כחצי מספר הבוחרים הם עולים חדשים שעדיין לא נתערו בארץ, ורבים מהם חסרים ראשית-השכלה, והינך מדיני לא כל שכן. ואף להם ניתנה הזכות להשתתף בהכרעה על עתידות המדינה. ואף זו אמת ולהאמר ניתנה: המערכה מצאה את מפלגת פועלי ארץ-ישראל, הלוח שבשרדת המדינה, לא בשיא כוחה הרוחני והמסורי, אלא כשהיא עמוסה לעיפה, מיטב כוחותיה נתונים בעל המדינה, ודור חדש לא קם עדיין להתיצב במערכה, ובקצותיה, זעיר פה זעיר שם, נראים סימני התפקקות ופריקת ערכים, כאורח הטבעי לכל מפלגה המתפשטת לרחבה ואין לה עדיין שהות להסתכל במתרחש בתוכה פנימה. ואם בנסיבות אלו של סבל אויבינו ושיבושינו ביצוע, של הנמכת הרמה בעם וירידת המתח המוסרי והכוח-המושך של המחנה המעצב את דמות המדינה, הלכו בכל זאת כשבעים אחוז מן הבוחרים אל הקלפי, וכארבעים אחוז מהם עמדו לימין מפלגת פועלי ארץ-ישראל, אשר היתה מטרה לכל התיצים, תיצי כל מפר לגה וכל ארגון ערתי וכל יחיד בעל-טרוניה, הרי זה אות לבגרות ולכוח-עמידה יחיד-במינה. חלק גדול מן העם, בישוב הותיק והחדש כאחת, לא נפתה להאמין

בתעמולה הפשטנית התולה את כל הפגעים בצור „המפלגה השלטת”, ולא היה מוכן להאמין שמצוי בתוך המדינה כוח אחר, שהוא עשיר יותר בנסיגו ההנהגתי וביכלתו הבנאית, שהוא עדיף בשרשיו הלי אומיים או בשיעור קומתו המוסרית, וממילא הוא ראוי כי ימסר לידי ההנהגה אשר החזיקה מפלגת פועלי ארץ-ישראל, במדינה ולפני היותה, זה כעשרים שנה, כארבעים אחוז מן הבוחרים, בנסיבות בלתי מצויות אלו, ידעו להבחין, מבעד לעב-הענן של הניצחון הסלפני, מה עיקר ומה טפל במשימות המדינה ואיזהו הכוח העשוי להקדים את העיקר ולהגשימו.

ב.

בצד גילוי כוח עמידתה של מפלגת פועלי ארץ-ישראל בפני המסתערים עליה נתגלו עוד כמה תווי נות של ענין, ראשית, המליצה הפאשיסטית והמלל האכספאנסיוניסטי הריק נשבר חצי קומתם. רבים מתומכי „חירות” גמרו בנפשם, כנראה, כי מוטב לשרת את האינטרסים הבורגניים במישרים ופרשו לגוש המעמדי הלוחם הקורא לעצמו „הציונים הכ” לליים”. שנית, נתפוררה החזית הדתית וגוש העובדי דים נתגלה ככוח העיקרי ביהדות החרדית, ואולם עצם קיומו של ארגון פוליטי, ואפילו של פועלים, המתכדל מטעמים דתיים, יוסיף להיות למעמסה על חיי המדינה, הן במידה שהוא משמש ביטוי לרגש אי-השיוין המקנן בלבו של יהודי שומר-מסורת, והן במידה שהוא נעשה מקור לקטגוריות פוליטיקניות בין-מעמדות בכסות הדת. שלישית, לא נרחב היקף השפעתו של הקומוניזם, ואף ריסונו היחסי של הדרם הקומאינפורמי בתוך מפלגת הפועלים המאוחדת לשעת הבחירות לא עמד למפלגה זו לשמרה מפני תהליך ההצטטקות שאחז בה בדרך הסתגלותה וטמיעתה הרוחנית. הללו שפתחו בהצהרות חיבה תמימות-למדי לברית-המועצות ולמפעלה הסוציאליסטי, כיון שזנחו את הבסיס האסטרטגי של מפלגת המעמד איבדו גם את כושר-ההבחנה בין קרוב לרחוק, בין זר ליליד-בית, באינטרסים, כציפור שכויה שעדיין אינה משלימה עם מצב-שביה, כך מתלבטת מפלגה זו, חלקה מרצון חלקה סאונס, בתוך כלוב הפוליטיקה השלטונית של הקומאינפורם. לא שאין מפלגה זו רואה את צרכי המדיניות הישראלית — את בעיות תכנון ודמותו של קיבוץ הגלויות, את הכרח השיתוף הכלכלי בין המעמד דות בעם לשם בנין המדינה ולשם בנין הסוציאליזם, את הישגיו העצומים של משק הפועלים בארץ והמסר קנות החברתיות המצטוות מהתפתחות זו — אלא שלא

ניצבת בתווך מפלגת פועלי ארץ-ישראל, ובדידה מדיניות ריאליסטית. ממזוגת מצרכי הקליטה והפיתוח עם צרכי התמיכה וקידום החברתי. המפלגה הצליחה להדוף התקפות כל משנאה תרבים, אך הכוח שניתן לה בבחירות אין בו כדי לנהל את ספינת המדינה אל חוף-מבטחים.

לכאורה, הרי גם המצב הפרלמנטרי וגם, וכעיקר, מצב המצור הכלכלי והבטחוני שהמדינה נתונה בו, מהייבום הקמת ממשלת קואליציה רחבה ביותר, המרכזות את מלוא הפוטנציאל הבנאי המקופל בכל המפלגות העיקריות. כוונתנו לקואליציה של ריכוז לאומי, שתישען על מפלגת פועלי ארץ-ישראל במרכזה ועל מפלגת הפועלים המאוחדת והציונים הכלליים משמאלה ומימינה. קואליציה כזאת תיתכן רק עם שני האגפים כאחד. קואליציה חד-צדדית עם אחד האגפים הקיצונים אינה לטובת המדינה ואינה לטובת תנועת הפועלים העברית. אך אם לא הוכשרו לכך הלבבות במפלגות-הקצה, אין למפלגה האחראית, שאחריותה כבדה עתה שבעתים, ברירה אלא לדרוך במשעול הצר הזרוע אבני-נגף ששמו קואליציה קטנה על בסיס מצומצם ומוסכם, מתוך הכרה ברורה שלא יארכו הימים ויהווה הצורך לפנות אל תבחרים.

מפלגת פועלי ארץ-ישראל לא נרתעה מימיה מפני מעלה תלול. אין ספק כי ימצא לה גם הפעם העז למשול באי-נוחות, בתוך קשיים וסכנות, קשיים פר-למנטריים וסכנות מדיניות וצבאיות. ואולם הפעם אין די בעז. יידרשו לה גם אורך-רוח וגמישות מדינית, גם קשיות-עורף וחוסן מוסרי, כדי לקיים את יעודה המוטל עליה. המשך העליה הגדולה והשרשתה הכלכלית והתרבותית, פיתוח המרחבים השוממים והמרצת התהליך המקרבנו אל עצמאות בהזנה, טיפוח כל יומה פרטית, ציבורית ופעולית ושילוב כוון במעגל התכנית הממלכתית — אלה ואלה יסיפו להיות תפקידיה המרכזיים של הממשלה הבאה. ואולם מפלגת פועלי ארץ-ישראל לא תקיים את יעודה — וגם תכשיל את תהליך ההכרעה שהחל בבחירות הללו — אם לא תשים פניה ולבה, במידה לא פחותה מזו הנדרשת לתפקידים הגדולים, גם לצרכי האדם והאורח באשר הוא אדם ואורח, לחינוכו וליעולו של המנגנון הממונה לשרתו, לשיפור מכשירי השירות לסוגיהם, ליתר צדק ושיוון בחלוקת הסבל והקרבת הנדרשים מכל סוגי האזרחים ומכל אגפי החיים הכלכליים, ועל הכל, לטיהור בית המדינה, וביתה היא קודם-ככל, מן הנגעים שפשו בו. אם נכה תדרוך במשעול הצר והתלול, אין ספק כי בהגיע שעת-משבר העם ייקרא שוב, באין ברירה, אל הקלפי, יינתן לה רוב יציב — בלי היסוסים ואולי גם בלי התאזרות ארגונית ותעמולתית יתרה, כי שעת ההתאזרות היא עתה.

אלה הדברים הקובעים את דרכה המדינית של מפ"ם, ולא עליהם היא נחלקת עם הרוב בתנועת הפועלים. מפלגה חלוצית היודעת את האמת הכבירה ששמה מדינת ישראל המקבצת גלויות, והיא מורדת בה; מפלגה היודעת את אמת החיים והמציאות כברית-המועצות ובדמוקרטיה העממיות, מבחינה יהודית וכללית, וטורדת בה; מפלגה המעלה על נס מציאות-שבדמיון ומחנכת חברה ובני-נועריה להייעפל ולקרע-שבלב בשם צורך מהפכני, כביכול, שאינו, לאמתו של דבר, אלא בכזאת צרכי מדיניות-החוך האופורטוניסטית, הסרת-הדמיון ורבת-החליפות, של מוסקבה — עובדות אלו חודרות להכרת ההמונים וגודרות בעד מפלגת הפועלים המאוחדת את הדרך לעם. זה סוד הצטמקותה. מלבד עמדתה הגאה והמגבירה-חיל של מפלגת פועלי ארץ-ישראל סיבנון האופיני של בחירות אלו היה, בלי ספק, עלייתו של הגוש הבורגני וגיבושו, בכלים שאולים של „ציונות כללית“, שאינם הולמים את יצורי-גוה המעמדיים המוכהקים, יצאה למערכה מפלגה, שנתלכדו בה האינטרסים של שכבה צרה ותוקפנית בבורגנות המסחרית והתעשיינית עם הכי-סופים על סיר-הבשר המקננים בשכבות רחבות של מעמדי-הבנינים. מפלגה זו הצליחה להפעיל את כל אלה שמתח ההגשמה הציונית הוא לטורח עליהם, את כל אלה שמעט התכנון והפיקוח (מועט מדי) המקיים בתוכנו שנוא עליהם משום שהוא למורת רוחם המבקשת מרגוע ורווחים קלים ובניגוד לתפיסתם הקר-תנית על חופש היזמה הפרטית ותפקידיה בעולם של ימינו. ועל כל אלה נוספו גושים גושים של אנשים שלא נקלטו בשום עבודה פרודוקטיבית והראים את השגחת המדינה כמכשול ל„סידורם“ בפרנסות קלות וקלוקלות, הפורחות באויר, אמנם ההשואה לבחירות המוניציפאליות מעידה כי הוצב גבול להתפשטותה של מפלגה זו, אך עובדה מכרעת היא שהנה נוצר, זאת הפעם הראשונה בתולדות הישוב, ריכוז פוליטי בעלי-הכרה ורבי-כוח של הבורגנות, חלומה המעורפל של ז'בוטינסקי על ריכוז אנטי-פועלי, שישאף „לש-בור“ את כוחה של תנועת הפועלים, קם ויהי, במפלגת „הציונים הכלליים“ נתגבשה אופוזיציה מובהקת למש-טר של הגשמה ציונית מכסימלית ולבנין המדינה על יסודות חברתיים מתקדמים.

ג.

תאור הגוש הבורגני לשלטון נבלמה בעצם הס-תערותה: היא נופצה אל רצונו הברור של רוב העם. בין הצאכזים השמאלי, המתמרד, מקוצר-רוח, בזהות ההיסטורית של עניני מעמד הפועלים עם צרכי המדינה יציר-כפיו, לבין האנזאים הימני המעורטל מלבושו, המתמרד בעולו של קיבוץ-הגלויות ובאופי החזון החברתי ששיוותה תנועת הפועלים למדינה הצעירה,

ציוני החודש

מעמלנו נוכח „המלחמה הקרה“

ב. גר

היחסים שבין ישראל לשכנותיה מושפעים מאד מן המצב המדיני בעולם ומן היחסים שבין ארצות המזרח התיכון לבין מעצמות המערב, שאף הם קשורים קשר אמין במצב הבינלאומי. הסיכויים להפסקת האש בקר ריאה אין פירושה בהכרח כי קרוב סיומה של „המלחמה הקרה“ בעולם, עם סיומן של פעולות האיבה במזרח הרחוק — אם תסתייגנה — יושלם, כנראה, שלב אחד במלחמה זו, שלב שמחוכו יוצא העולם המערבי חזק משהיה לפני שנה, בפרוץ הקרבות בקר ריאה. עם פרוץ הקרבות היה גלוי לעין המשגה הטכניסי של הדיפלומטיה הסוואזית, שבתורת הפגנה על איי־ההלפת נציגי משטר הקאאמינסטאן בנציגי סין העממית הדלה להשתתף במוסדות א״ם ובכללם במועצת הבטחון: בזאת שללה מעצמה את האפשרות לשחק את פעולת האומות המאוחדות נגד צפון־קוריאה בהפעלת הוואטו על ידי נציגי ברית המועצות. אולם במשך השנה אשר הלפה מאז ועד היום נתברר, כי משגה טכניסי זה לא היה אלא פרט במשגה גדול וחמור יותר: פעולת קוריאה כולה.

נראה כי ממשלת קוריאה הצפונית והכוחות הפוליטיים הגדולים אשר עמדו מאחוריה ציפו שכוחות דרום־קוריאה יתפיררו כליל לאחר ההסתערות הראשונה שתנהיל להם תבוסה ניצחת, וכי מעצמות המערב לא ירחיבו עוז לצאת מגדר מהאות מילוליות והצבעות באו״ם. שתי הציפיות הללו הכזיבו. אמנם צבא דרום־קוריאה הוכה שוק על ירך בימים הראשונים של המלחמה, אך הוא נלחם לפני התבוסה ותוך התבוסה ואחרי התבוסה ומידת התפוררותו אחרי תבוסתו הראשונה לא עלתה על מידת התפוררותו של צבא צפון־קוריאה אחרי התבוסה שצבא א״ם הנחיל לו בנובמבר 1950. הדברים הידועים בעולם, מפי משקיפים בלתי־חלויים, על אופי המשטר של סינגמאנרי בדרום קוריאה שיללים את האפשרות שמלחמתם של רבבות חיילי דרום־קוריאה נבעה מהתלהבות למשטר זה. אין זאת כי הכוח המניע אותם לעמוד במערכה היה הפחד מפני המשטר שהוקם בצפון־קוריאה, משטר שעל טיבו יש עדויות מעטות מאד מפי משקיפים בלתי־חלויים. עובדות כמו תנועת הפליטים העצומה לפני פרוץ פעולות האיבה וכיווני תנועת הפליטים בשעת המלחמה מעידות אף הן, כי בעם אומלל זה, אשר לא קם בו הכוח להילחם למשטר

המאחד קידמה חברתית עם יחס של כבוד לזכויות האדם ולחירומו, פועלים בעיקר כוחות דוחים, כוחות התנגדות לשני המשטרים הרודניים אשר קמו בשני החלקים של ארצו המבוותרת. עובדה היא, כי צבא דרום־קוריאה נלחם והוסיף להלחם, ולא עוד אלא שהיו אף גילויים רציניים למדי של מלחמת פרטיזאנים דרומיים, מעבר לקוי הצפון; הרי שגם התנועה הפרטיזאנית לא נשארה בבחינת מנופולין של כוחות הצפון בלבד.

הכנייה גם הצפייה להימנעותן של מעצמות המערב, ובמיוחד של ארצות־הברית, מהתערבות צבאית. התיערבות זאת הפכה את נצחון־הראשית של צבא הצפון לתבוסה ניצחת. אף לאחר ההתערבות הסינית שהצילה את שרידי צבא הצפון ואף הרפה את צבא א״ם הרחק דרומה, הצליח צבא זה לא בלבד להתחזק מעמד אלא אף לעבור מחדש את קו הרוחב 38 ולכבוש שטחים בממלכת הצפון. הנסיון הסיני המחודש „לטאטטא את הפולשים הימח“ נכשל כשלון הרוץ, ועובדה היא, כי הצעת מאליק על משא־ומתן להפסקת האש באה אחרי כשלון התקפת האביב הסינית ובסמוך לה.

ניתן לשער, כי למסע קוריאה היו שתי מטרות — אחת בלתי־אמצעית ומקומית והאחרת עקיפה ונרחבת מאד. המטרה הראשונה היתה לאחד את קוריאה כולה תחת שרביט הקומוניזם. המטרה השנייה היתה לגלות לפני עמי אסיה ואירופה את איי־עילותו של ארגון האומות המאוחדות כמכשיר למניעת תוקפנות ואת חוסר־הישע של ארצות הברית בנסיבותיהן לעמוד בפני ההסתערות המנצחת של הקומוניזם העולמי, להוכיח כי אין כוח שיוכל לעמוד בפני הגוש הקומוניסטי, כיון שאחד הצבאות העומדים לרשותו פותח במסע, ושכל ההבטחות והערובות האמריקניות אינן אלא משענת קנה רצוף.

שתי המטרות האלה לא הושגו, קוריאה לא אוחדה בשלטון צפוני־קומוניסטי וכל ההצעות להפסקת האש מכוונות להתחרת המצב שהיה לפני פרוץ פעולות האיבה. אמנם יש סבורים, כי לאורך־ימים לא תוכל קר ריאה הרומית לעמיד בפני הלחץ והכיתור ביבשה וסופה שתיכבש מבפנים. אפילו הדין עמם, הרי אפ־שרות זה, כשם שהיא קיימת עכשיו, היתה קיימת לפני המלחמה שתהריבה את כל הארץ והשמדה חלק ניכר מן העם. לעומת זה הוכיחה שנת המלחמה בקר ריאה, כי א״ם עשוי להיות מכשיר יעיל כנגד תוקפנות וכי ארצות־הברית מגלה, במקרים מסוימים,

לה סיכויים לעמוד במערכות חלקיות ואף במערכה כללית.

ב.

שינוי זה שחל במצב „המלחמה הקרה“ תוצאותיו כבר נראות לעין בארצות המזרח התיכון, השאיפה להשתחרר מן התלות המדינית והכלכלית בארצות המערב גוברת והולכת, היא גוברת לא רק מתוך צמיחת כוונות פנימיים בארצות המזרח התיכון אלא מתוך תהליך שקיעתו של האימפריאליזם המערבי, הגדולה בקיסריות האימפריאליסטיות, בריטניה, איב־דה אחרי מלחמת העולם השנייה את מרבית מושבותיה הגדולות והחשובות — הודו (ופאקיסטאן), בורמה וצ'יילון, מושבותיה באפריקה נכנסו לנתיב העברת השלטון בהדרגה לידי הילידים, ובאופן כבר מסתמנת התחנה הסופית של תהליך זה: עצמאות גמורה בתוך חבר העמים הבריטי או מחוצה לו. הקיסרות הקולור ניאולית של הולאנד באינדונזיה איננה עוד, הקיסרות הקולוניאלית של צרפת נתונה במשבר חמור בשני שטחיה העיקריים — בהודו־סין ובאפריקה הצפונית, האימפריאליזם האמריקני שיטתיו שונות תכלית שוני משיטות האימפריאליזם הספרותי: שליטתו כולה בעקיפין.

התנועה לחיסול שרידי התלות המדינית והכלכלית אינה מעור אחו, יש בה אגף השואף לשהרור חיצוני ופנימי, מדיני וחברתי, לתיקונים חברתיים מעמיקים, ואף זה חלש מאד והשפעתו מועטה, הוא מורכב בעיקר מכפלות קומוניסטיות ומקבוצות קטנות ויחידים בעלי השקפות סוציאליסטיות ודמוקרטיות, הארץ היחידה במזרח התיכון שקיימת בה תנועה קומוניסטית ניכרת היא פרס, האגף האחר, בעל השלטון או המקורב לשל־טון בארצות המזרח התיכון, השחרור המדיני אינו בעיניו מכשיר לשחרור חברתי ולתיקונים חברתיים; יש שאנשי אגף זה רואים את השחרור המדיני כדרך להמנע מתיקונים חברתיים ולקיים את המשטר של ניצול רבים בידי מעטים, ויש שמעשים בעלי אופי מתקדם, שסופם להעלות את רמת חיי ההמונים, נעי שים ונתמכים מתוך צפיה כי ישתחררו את המעמדות השליטים מן החיבה לפרוע את החלק המגיע מהם לחילוף עמיהם מן העניות המנוונת והמנוולת, אותם החוגים בפרס אשר הכשילו את תכנית השאח, לאחר שובר מביקורו במערב, לחלק חלק מקרקעותיו בין האכרים, תומכים עתה בהתלהבות בהלאמת חברת הנפט וחשובים עמם כי הכנסות גדולות ממפעליה הפטרונה את ממשלת ארצם מן ההכרח להטיל מסים על עשיריה, חוגים אלה והדומים להם בכל ארצות המזרח התיכון רב פחדם מפני הגוש הקומוניסטי והתנועה הקומוניסטית, אך רבה גם התנגדותם לתבי־

רצון ויכולת לקיים את הבטחותיה וערובותיה, לעמים באירופה ואסיה היתה שנת המלחמה בקר ריאה לקח חמור ומועיל, היה בה משום מופת ואזהרה, כי ארצות לא תפולנה ותיאספנה כביצים עזובות בידי קלגסים המושים יפה וערוכים להתקפה — והרי גלוי וידוע, מה רב היה ההכרל בין ציורו הסרימיטיבי של צבא קוריאאה הדרומית לבין ציורו המשוכלל של צבא קוריאאה הצפונית, והרי ברור לכל, כי לא בכוחות עצמה עשתה ממשלת קוריאאה הצפונית את כל החיל הזה, בכל מקרה כזה צפויה מלחמה מרה וממשכת שסופה מי ישרנו ואילו עצם מהלכה פירושו תורבן לארץ וטבח המונים בעם, לקח זה עשוי לעורר, תחת רוח השלמה לכיבוש שאין למנעו, רוח התנגדות למל־חמה ולפולשים, שנת המלחמה בקוריאאה עשירה להצי מיד את מספר המצפים לבואו של צבא קומוניסטי מנצח על מספר חסידיו המשוכנעים של המשטר הקר מוניסטי־הסאליניסטי, חוזר וקם חיוץ בכל ארץ בין המחנה הקומוניסטי לבין אלה שהיו מוכנים לקבל את מרותו מתוך פחד המיוסד בהערכה כי מלחמת־בזק קומוניסטית מנצחת קרובה לבוא, ועוד: המצב לפי שנתלה בפרוץ המלחמה גילה את כל הכוב שכתער מולת „תנועת השלום“ על „הכנות המלחמה“ וה„הוד דיינות הטוטאלית“ של המערב באותה תקופה, מיד לפרוץ המלחמה נתגלתה חולשתן הצבאית המדהימה של ארצות המערב, מבחינה זו אין הדבר לא מעלה ולא מוריד, אם צדקו הטוענים, כי התחמת המליונים בכל ארצות תבל היתה מעין מכר־עשן שמאחוריו הס־תתרו ההכנות לפלישת צבא־הצפון לדרום־קוריאאה, או שסמיכות שחי הפרשיות היתה מקרית, העיקר הוא שנתגלה כי תמונת העולם שתוארה בידי תעמלני „תנועת השלום“ היתה כוזבת מעיקרה, עם זה הוברר, כי העולם המערבי גילה יכולת להגביר במהירות את עצמתו הצבאית וכי משבר קוריאאה קיים הפקיד עצום בהודינות המערב, אין להעלות על הדעת כלל כי מעצמת המערב היו מצליחות להשיג מן הפרלמנטים ומדעת הקהל שלהן אפילו חלק מן התקציבים הצבאיים שניתנו להן השנה אילולא המאורעות בקוריאאה, לפני שנה היה העולם המערבי פרוז ומפורש, על אף יתרונה של אמריקה בנשק האטומי, כיום נשתנה מצב זה מעיקרו, מלבד זאת הביא משבר קוריאאה לידי המ־תקה ניגודים מרובים בין מעצמות המערב, המצב ב„מלחמה הקרה“ נשתנה במשך השנה האחרונה, מלחמת קוריאאה והודינות המערב יש כוון כדי ללמד, כי מעצמות המערב, וביחוד אמריקה, גמרו אומר לא לוותר עוד על שום חבל־ארץ ולהלחם על כל מדינה שהגוש הקומוניסטי יטח לצרפה בכוח הורע לאזור השפעתו, ושכוחו הצבאי של המערב גדל במידה המע־

בריטניה, ועדיין אין זה סוף־פסקו בסכסוך הזה. כך איפוא קמות לתחיה המגמות לפיוס הממשלות והתנועות הלאומיות במזרח התיכון, כפי שהן שמריות בזכרוננו מן הימים שלפני מלחמת־העולם השנייה ובימי המלחמה, ואין צריך לומר שפיוס זה הוא, קודם כל, על חשבון הזולת. לא רבים הם אשר אפשר לפייס על חשבונם, וישראל תופסת ביניהם מקום בראש. נוסף על כך, הרי האיבה לישראל והתנכלות לה הן המלט המסורתי והמלכד את בנינה הרעוע של הליגה הערבית. כל המעוניין בקיומו של מעין ארגון אזורי במזרח התיכון — והמערב מעוניין בקיורו — מעוניין גם במלט הזה, לשם קיומו של הארגון ולשם מניעת ליכודו על־ידי איבה אחרת, כי כל עוד אין סכנה ממשית צפויה מצד הגוש הקומוניסטי, תהיה זו ממילא אך איבה למערב.

יש סייג יעיל אחד לפייסנות על חשבון ישראל והוא עצם קיומנו כמדינה ריבונית. נקל לשער, מה היה גורלנו עתה, אילו נתקבלה על דעת העם והתנועה הציונית החוצעה לאישור העולם אחת מתכניות הסרק שניסרו בחלל עולמנו בשנות ההכרעה המדינית הפנימית — המשכת המנדט הבריטי, פיקוח בינלאומי או מדינה דו־לאומית, שאף היא לא היתה יכולה להתקיים אפילו יום אחד בלי צורה ומידה כלשהי של פיקוח בינלאומי. קיומה של מדינה ריבונית קובע סייגים להתערבות כוחות זרים, לפגיעה בזכויות, לפיוס על חשבוננו, אך גם סייגים אלה אינם מוחלטים, כמוכן, ביחוד באותן השאלות השנויות במחלוקת בין ישראל לבין שכנותיה, אשר לגורמים בין־לאומיים יש השפעה רבה על דרך פתרוןן. בשאלות שאף מדינות חוץ — ומדינות חוץ רבות — יש להן ענין חיוני בפתרוןן החיובי מנקודת־ראות ישראלית יש סיכויים להגיע לפתרונות רצויים. עם כל היסוסי מעצמות המערב לגבי כל פגיעה חמורה במצרים בתקופה זו לא סן הנמנע הוא שתעשינה עשיה של ממש להבטחת חופש הספנות בתעלת סואץ, דבר שחשיבותו גדולה מאד מצד עניניהן והיא גדלה לאחר משבר הנפט בפרס, לא מן הנמנע הוא שגם מדינות קטנות תצטרפנה לתביעה לסלק את ההפרעות לספנות ושתיקבע עמדה בינלאומית אחידה כמעט שתיטול מן הדיון אופי של סכסוך מצרי־ישראלי או מצרי־בריטי. אך בשאלות אחרות שאין להן נגיעה ישירה למעצמות הגדולות אין להוציא מכלל אפשרות קרובה את הנסיגות לפייס את מדינות ערב על חשבונה של מדינת ישראל.

ההרגעה היחסית במצב הבינלאומי צופנת בחובה סכנות רציניות לעניניה החיוניים של מדינת ישראל, לא פחות מההרפת הנגיודים המאיימת בשיאה של המלחמה הקרה.

עות המערב לתיקונים חברתיים ולרעיונות החברתיים המתקדמים החוזרים לארצותיהם מן המערב.

הרגשת התלות במערב היתה חזקה מאד בחוגים האלה כל זמן שהאיום הקומוניסטי נראה כממשות והמערב היה חלש. תקוות היחידה להנצל מכיבוש קומוניסטי היתה בעזרת המערב שלא היתה ודאית כלל ועיקר, ככל שהתגברה „המלחמה הקרה“ כן התגברה ההרגשה בחוגי שליטי ארצות ערב ופרס ובחוגים הלאומניים והרתיים הקיצוניים בארצות אלה, כי יתכן שעצם קיומם תלוי בחסד מעצמות המערב וברכותן. ההרגשה הזאת קבעת סייגים מסויימים להתנהגות כלפי מעצמות המערב.

כזה היה המצב כל זמן שהתקפת הגוש הקומוניסטי היתה בגדר נעלם מכחינת עצמתה, ותגובת העולם המערבי היתה בגדר נעלם מבחינת סיבה, עתה יצאו שתייהן, ההתקפה והתגובה, מכלל השערה ונבחנו במציאות. כמוכן, אין לנסיון הזה ערך החלטי. סוף־סוף לא הופיע במערכת קוריאה הצבא האדום — אך אי־הופעתו זו מעידה כי הגוש הקומוניסטי אינו מוכן — ולפחות, עדיין אינו מוכן — להסתכן במלחמת עולם. מצד אחר אין לומר בדאיות, כי התערבות המערב בקוריאה מוכיחה שממילא ובהכרח תהיה התערבות כזו בכל מקום ובכל מקרה של פעולה צבאית מצד הגוש הקומוניסטי, ובכל זאת נשתנתה ההרגשה מן הקצה אל הקצה, אפשרות התקפה „מזרחית“ התרחקה ואפשרות הגנה „מערבית“ במקרה התקפה כזאת היתה כמעט לודאית. המערב יגן בין כך ובין כך, כי הוא רואה הגנתן של ארצות שונות כחלק חיוני ובתל־ינפרד מחזית ההגנה על עצמו, כך, מכל מקום, סבורים רבים, ובתוכם כוחות הריאקציה החברתית, הלאומנית והדתית במזרח התיכון, ואין כאן המקום לברר אם צודקים הם בסברתם זו או לאו. סבורים הם כי אין להם כל צורך לפייס את המערב, שהרי המערב יראה בין כך ובין כך את הגנתם כצורך חיוני שלו, להיפך, כדי להבטיח את יעילות ההגנה, שהיא חלק מהגנת המערב על עצמו, זקוק המערב לסידורים הטעונים הסכמת השליטים במזרח התיכון ולאווירה כללית של אהדה, לסברתם נוצר, איפוא, מצב שבו המערב זקוק לחסדם יותר משהם זקוקים לחסדו וממיר לא עליו לפייסם.

מכאן התחדשות התביעות כלפי המערב במקומות שונים במזרח התיכון; ומכאן תגבורת הנסיה במערב להציל מה שניתן להציל מעמדותיו, אם בתקיפות שאין עמה, כמוכן, כל אפשרות של כפיה, ואם בדרך הפיוס. אפילו ענין חשוב למערב כשמירת העמדה הבריטית בשדות הנפט בפרס תחלתו היתה בהכרזות תקיפות ביותר של הממשלה הבריטית, והמשכו היה נסיגה של אמריקה להגיע לידי פשרה על חשבון

רצח עבדאללה

ש. ינעם

רצח עבדאללה בן חוסיין ההאשמי זעזע את המזרח התיכון, ובמידת מה את העולם כולו. היסטוריון העתיד אפשר יראה בהסתלקותו מעין סוף־תקופה וראשית תקופה חדשה. אישיותו של עבדאללה לא גדולה היתה, אך לא נעדרת הן וגם אומץ־לב. בין שליטי הערבים בלט בהכמתו — אמנם הכמה המהולה בערמה — וגם בתרבותו, כי מושך בשבט סופרים וזיה האיש וחובב שירת ערב העתיקה.

שאיפותיו היו גדולות מאוד. ואפילו היה מאריך ימים ונאסף אל עמיו בשיבה טובה, ספק אם היו חצי תאוותיו בידו. חלומו — הממלכה ההאשמית הגדולה והמאוחדת, שתקיף את סוריה ועיראק נוסף על עבר־הירדן, בראשותו ובראשות בניו אחריו. הגשמת חלום זה לא היתה לפי כוחו, לא לפי עצמת הכוחות התומכים בו ולא לפי כוח־המעש שבאישיותו. רק נתח אחד הציל בחטיפה בימי המשבר הארץ־ישראלי הגדול של 1948, בספחו את החלק המזרחי של ארץ־ישראל לממלכתו; וסיפוח זה ספק אם גרם לו הנאה מרובה. קרנו עלתה — אך דאגות חמורות אפשרו. הערבים הארץ־ישראליים הביאו לממלכת הירדן תסיסה, תביעות, אופוזיציה קילנית, שארץ זו לא היתה רגילה בהן, והפריעו את שורת המסורת האבסולוטר־סיסטית־הפטריארכאלית שעבדאללה חפץ בה.

עבדאללה לא היה דמוקראט. ואף המלוכה הקונסטיתרציונית היתה זרה לרוחו. רישומו של חינכו הברווז־הפטריארכאלי בשחר געוריו לא נמחה גם אחרי הציריבל שנות חיים ושלטון בארץ נושבת, ואופיו האסלאמי־המזרחי חיזק את נטיותיו האבסולוטיסטיות. תמיד היתה המערכה נטושה בינו ובין כוחות העם, אם בגילויים הדמוקראטי או השמאלי, ואם בגילויים הקנאיה־לאומני (והמתבונן במאורעות פרס ובנעשה במצרים. בתולדות סוריה בשנים האחרונות וברחשי החוב העיראקי, ידע כי הכוחות העממיים במזרח התיכון גילויים הקנאיה־לאומני הוא הזק לאי־ערוד מניצניה של קידמה ודמוקראטיה שמאלית בתוכו). במאבקו של עבדאללה עם הליגה הערבית ועם מצרים, עם חאג' אמין אל־חוסייני ועם האופוזיציה הפלש־תינאית שבממלכתו, היה גם משום עמידתו של האריס־טוקראט הפטריארכאלי בפני קנאות סערתו זו של הרחוב הלבוטיני.

מלחמת עבדאללה בליגה הערבית בעיקרה מלחמה מדינית היתה. מצרים, ערב הסעודית, סוריה והליגה התנגדו לכל שאיפת התפשטותו ולחזון הממלכה ההאשמית הגדולה התנגדו בעקיבות ובתוקף.

מאבק זה לא היה תמיד גלוי לעין, ועל הרוב האפילו עליו המליצות הנאות של אחדות ערבית ואסלאמית ששני הצדדים נשתמשו בהן ביד רחבה; ואולם מאבק זה לא נפסק למעשה אף ליום אחד, למן יסוד הליגה. ואם סכסוך זה משול היה שנים אחדות למורסה נסי־תרת שאף בעליה אינו יודע בבחירות על קיומה ומקומה, אם כי הוא סובל ממנה כאב רב, הרי באו מאורעות 1948 ופתחו את המורסה באיזמל־הניתחת. אחרי חוסר־האחדות, חוסר־התיאום וחוסר־האמון ההדדי שנתגלו על־ידי מלחמת ערב בישראל, וביחוד אחרי קיתוני השופכים ששפכו שני הצדדים זה על זה בעקבות המפלה המשותפת, אחרי ההאשמות ההדדיות בכגידה, גילוי־הבזו לצבא, לשליט, להנתנתו ולתכונות־אופיו של הצד שכנגד, שוב לא היה גשר על פני התהום שנפצעה. ותהום זו — חייו של עבד־אללה שקעו בה, שהרי אין חשיבות לדבר, אם היו אמין אל־חוסייני, ראשי הליגה ושליטי מצרים וסוריה שותפים לרצח ממש, אם ידעו על התכנית המסויימת לירות בעבדאללה בזמן זה ובמקום זה, ואם סמכו ידיהם עליה; בנוגע לאחריותם המוסרית בפני ההיס־טוריה אין כל ספק.

עבדאללה היה יריד טוב לבריטניה, אחד המעטים מבין כל אלה שבריטניה גידלה ורוממה במזרח הערבי אשר שמר לה אמונים בכל הנסיבות. קל לכנותו „סוכן“ בריטי — אולם קל ופשטני מדי הכינוי, הוא לא היה „סוכן“. הוא שיתף פעולה עם הבריטים, ולעתים קרובות נכנע לרצונם, מתוך הכרה כנה כי בכך הוא משרת את האינטרסים שלו, של עמו ושל ארצו — ואלו ואלו נתחלפו ונתערבבו לו לא פעם. כאשר הורגל ונתחנך, לא פעם נאנק תחת עול הפקור־דה הבריטי, ולא פעם נאבק עם „בעל־בריתו“ החזק, אם לא הצליח להגשים את חלומו, חזון הממלכה הה־אשמית הגדולה, הרי לא רק בו ובתולשות אופיו תלוי הקולר, אלא גם, בין שאר הנסיבות, בעובדה שלא תמיד תמכו בו הבריטים.

בין צבאות ערב הפולשים לארץ־ישראל במאי 1948, היו גם עבדאללה וצבאו. ניצני מגע ונסינות משא־ומתן עם היהודים — ביד גסה ורמה קרעם, משנוכח לדעת כי יהודי ארץ־ישראל לא יאותו לחיות בהסיוט ולא יסתפקו ב„איזור אבסונומי“ בצל ממלכתו הריבונית. אויביו האשימוהו כי למערכה זו עם יש־ראל נכנס שלא בלב שלם, כי צבאותיו קיבלו פקודה שלא לפלוש לתחום ישראל אלא להסתפק בחלק הערבי של ארץ־ישראל ובירושלים, וכי בקרבות מכ־ריעים צוה עבדאללה על הלגיון הערבי צרפטיגה ללא התמודדות של ממש עם צבא ישראל, סוד זה אפשר ירד עמו לקבר, ואפשר עוד יתגלה, לגבי יש־

לענף הירדני בשושלת ההאשמית. שעבדאללה הכריעו עד כה במידה כלשהי לצידו. קרוב לודאי שתגבר עתה הכף העיראקית. אפשר ואמת בשמועה שטלאל התנגד כל הימים למדיניות האנטי־מצרית של אביו, ושהוא היה מעדיף „ארזינטאציה כלפי מצרים והליגה הערבית“, שהיא גם ארזינטאציה אנטי־בריטית, ועל כן יתערבו אולי כוחות הליגה הערבית. בצורה זו או אחרת לטובתו. במאבק על ירושת־העצר, יתכן כי ערביי ארץ־ישראל, וביחוד חסידי החוסיינים שביניהם, יעוררו מהומות וינסו כוחם בהפיכה — אם בעידוד הליגה, מצרים וסוריה ואם בלעדיו. יתכן כי ההאשמים שבעיראק ינצלו את שעת־הכושר וינסו להשתלט על עבר־הירדן — בין עלידי הושבת אחד הבנים של הענף ההאשמי־העיראקי על כס עבר־הירדן בין על ידי איהוד שתי המדינות או הקמת פדרציה ביניהן. יתכן ומאורע הרצח ותוצאותיו יהיו — אחרי מה שאירע באיראן ובמצרים — המכה האחרונה לבריטים. אשר תגיע את בריטניה לתזור לשיטה תקיפה יותר של התערבות במזרח הערבי, או לפחות בפניה אחת זו של המזרח הערבי, ויתכן כי פעולה בריטית־עיראקית תמציא פתרון שקט ומהיר למשבר והתגבר על סכנת הזעזועים. כל אלה אינם אלא ניחושים.

ברורה רק עובדה אחת: הרצח זעזע קשה את היציבות המתעה של המזרח התיכון, וסכנות המורית טמונות בחובו. הוא בא אחרי רצח ריאד אל־צולח, ובעצם ימי המשבר האנגל־איראני והמשבר האנגל־מצרי. וברורה מסקנה אחת מבחינת ישראל: מדינת ישראל מעוניינת בהפגת המתחזות, בשנים של שלום ושקט ושהות למלאכת הבנין, והיא מצווה על דריכות יתירה נוכח הסכנות המקדירות את שלום המזרח התיכון.

ראל, מכל מקום, העובדה המכרעת היא שעבדאללה, תלקו היה עם הפולשים וניסה למגר את מדינת ישׁ־ראל כאבה.

ואף על פי כן אין עבדאללה ככל השליטים הערביים בעיני ישראל. גם באויבים אתה מונה דרגות וסוגים שונים. יחסו אל יהודי ארץ־ישראל בראשונה, ואל מדינת ישראל אחר־כך, היה שונה מיחסם של שליטי ערב האחרים. כל ימיו מוכן היה להציע ולתת יותר מהאחרים, כדי לקיים את השלום; מה שהיה מוכן להציע, לא היה בו אפילו כדי בסיס למשא־ומתן — אולם הן היו ימים כשהצעת איזור יהודי אבטונומי היתה מחשבה נעזת לגבי מדינאי ערבי.

עבדאללה לא חתם על חוזה שלום עם ישראל, וספק רב אם היתה תקווה של ממש להגיע לידי חוזה כזה. אילו האריך ימים, אך הוא היה היחיד בין שליטי ערב שהיה מוכן לדבר על אפשרות כזו. הוא היה היחיד שמשפו לא יצאה אף הכרזה אחת בדבר „סיבוב שני“, בדבר „השלכת ישראל הימה“, ורשאים אנו לומר שהוא היה, כנראה, היחיד אשר השלים עם קיומה של מדינת ישראל והיה מוכן לסדר את עולמו על סמך השלמה זו. כי הוא היה אחד המעטים בעולם הערבי, והיחיד־כמעט בין שליטיו, שלא רחש לישׁ־ראל שנאה עיוורת. מבחינה מעשית יתכן שאין מותו מפחית בהרבה את סיכויי השלום, שהרי לא היה בכוחו של עבדאללה לקיים את רצונו בענין זה, אם אמנם כך היה רצונו. אולם מבחינת האוירה במזרח התיכון, מבחינת סיכוי הפגת השנאה, מותו הוא אבירה לישראל.

לממלכת הירדן נכזנו עתה ימים של מבוכה ומתור מה. במאבק הסמוי על הבכורה בין הענף העיראקי

משק הפועלים והמדינה

פרץ נפתלי

החברתי בעולם. בתחילת בנינה של החברה היהודית העצמאית בארץ היה התפקיד ההתיישובותי משולב בהיאבקות על הצורות החברתיות המתאימות ביותר למשטר הכלכלי-החברתי בעתיד. התחנות הראשונות בדרכה המיוחדת של תקופת המעבר החברתית בארץ-ישראל היהודית הושפעו גם מן העובדה של ההפרדה בין החברה היהודית ובין המסגרת המדינית של השלטון הזר. בנסיבות אלה הוקם, בהתאם לצרכי ההתיישובות הציונית ובהשפעת המחשבות הסוציאליסטיות של תקופת המעבר הבינלאומית, משק מאורגן של פועלים בממדים שאין להם דוגמה בשום ארץ אחרת. משק זה התפתח בתוך מסגרת הפיתוח הכללי המבוסס על המשטר הרכושני בארץ ומתוך זיקה לארצות רכושניות אחרות. ואם בארצות אחרות דוקא המדינה היתה, ומר סיפה להיות, מרכז הפעולות המכוונות לשינוי המשטר הכלכלי-החברתי, על ידי מתן-חוקים והלאמת ענפי כלכלה, הגה בארץ-ישראל של המנדט הגורם הזה כמעט שלא פעל באותו כיוון, והגורם היחיד שנטע תאים חשובים של משטר העתיד במסגרת המשטר הקאפיטאליסטי השורר היתה פעולתם המשקית העצמאית של הפועלים. התאים האלה מרובי-גונים הם הן מבחינת הצורות הארגוניות הן מבחינת תחומי הפעולה המשקית. יסוד היסודות הוא בהתיישובות החקלאית העובדת לצורותיה השיתופיות השונות. כאן נוצרה בארצנו הצורה המקורית ביותר מבחינת האיגוד השיתופי של עובדים היא הקבוצה. הקבוצה כיחידה התיישובותית נוסדה על אדמת הלאום בעזרת הון לאומי לראשית ציוד משקי, והיא מזיגה שלמה של שיתוף בייצור ובצריכה, בדיוק במשק-הבית ובחינוך הילד. כקבוצות כמושבני העובדים — והללו בנויים על משקים ומשקי בית נפרדים עם שיתוף בקניה-ומכירה לשיווק התוצרת ולהספקה למשק ולבית. גם החלק הזה של המשק הפועלי, שבו היסודות הסוציאליסטיים הגיעו לדרגת התפתחות רבה, חי ועובד במסגרת המשק הרכושני הסובב. אף הוא תלוי במידה רבה בשוקים ותנודותיהם ובאשראי בתנאים המקובלים במשק הרכושני (אם כי חלק מן האשראי הדרוש בא לו ממסדות אשראי עצמיים שנוסדו כמסדות מרכזיים של המשק ההסי

מהפכה הגדולה שבהקמת מדינת ישראל השפיעה לא רק על חיי יום-יום במשקנו לצור רותיו החברתיות; היא עשויה לחולל תמורות גיכרות בבעיות-היסוד החברתיות ובמבנה הכלכלי כלי והחברתי בישראל. אין כוונתנו כאן לסקור את פעולתם של משקים ומוסדות ההסתדרות המכונסים בצל קורתה של „חברת העובדים“, ואפילו בתקופה הראשונה לקיום המדינה. ידוע שמפעלי הפועלים עמדו, עם אחרים, בשורה הקדמית של הכלכלה. גם בימי הקרב גם בימי השלום שהיו למדינה הצעירה. אך אין אנו באים לכתוב את הפרק הכלכלי בתולדות מלחמת השחרור, אלא לעורר כמה בעיות-יסוד שמתמודנה לפני חברת העובדים בתקופה החדשה.

לשם בירור תשיבותו של הגורם החדש ששמו מדינת ישראל בבעיות חברת העובדים בארץ, עלינו לקבוע נקודת-מוצא את עמדתנו כלפי תפקידו של המשק הפועלי העצמאי בארץ בהתהוות המשטר החברתי.

כיום, באמצע המאה העשרים, בידנו לומר בדאיות כי העולם התרבותי נתון במעב מעבר מכשטר כלכלי-חברתי שאנו קוראים לו קאפיטאליסטי למשטר כלכלי-חברתי חדש שאנו קוראים לו סוציאליסטי. אחרי מאות שנות-מעבר הגיע המשטר הרכושני לפני מאה שנה למלוא שלטון באותם חלקי תבל שלא היו נחשלים בהתפתחותם המשקית. כעבור מאה שנה אנו נתונים בכל החזית בתקופת-מעבר חדשה. המגמה לקראת שינויים יסודיים במשטר הכלכלי-החברתי היא כללית, אבל דרגות השינויים ודרכי המעבר למשטר חדש שונים הם בארצות שונות — למן רוסיה הסובייטית, שבה אין עוד זכר למשטר הרכושני במובן המקובל, אך נתעוררו בה בעיות חמורות בגלל הדרך שבה הגיעה מדינה זו למה שהגיעה, ועד ארצות-הברית, שגם בה חלו תמורות במשטר הקאפיטאליסטי, אך עדיין רחוקות הן מהשפיע על אופי המשטר, ובין זו לזו הרי ארצות שונות באירופה, אסיה ואוסטרליה, העומדות עדיין, בצורות שונות, בהתייבקות בין המשטר הישן ובין המשטר החדש. כארץ ההתיישובות היהודית החדשה בשלושים השנים האחרונות היתה ארץ-ישראל הקטנה בעלת עמדה מיוחדת בתוך תהליכי המעבר

(„ביצור“, „חקל“, „מקורות“, וכו') וכן בין מוסדות ההסתדרות לבעלי הון פרטיים („נשר“) בתי-מלון, ביה"ח לצמיגים, וכו').

בכל המסכת המכוננת הזאת שאנו קוראים לה הסקטור ההסתדרותי במשק הארץ, השוכן תחת ה„גג“ המשותף של חברת העובדים, משקלו של הגורם הסוציאליסטי שונה הוא מאוד בתאגיד השונים. אין מקרה שבו רשאים אנו לומר בלב שלם שלפנינו משק סוציאליסטי, ואין מקרה שבו אנו אנוסים לומר שלפנינו משק רכושני למרות קשריו לחברת העובדים, אלא לעינינו בשינויי מידה וקצב, תופעות שהן אופייניות לתקופת המעבר מן המשטר השולט בכלכלה ובחברה למשטר חדש. בצורות השונות הללו זכאי אנו לראות את התאים לבנין המשטר הסוציאליסטי העתיד. לפי עצם מהותם של התאים האלה, הפרח העתיד לפרוח מתוכם לא יהיה משטר סוציאליסטי-דמוקרטי, אלא משטר סוציאליסטי-דמוקרטי קואופרטיבי דוקא. בחיקוף המעבר שבהוכחה אנו שרויים אין לחזות מראש אילו תאים יתפתחו ויעלו יפה ויהיו לגורמים מכריעים במסכת החדשה, ואילו תאים יפשוטו צורה וילבשו צורה או יקמלו באבם.

אם נסיף על סקירה חטופה זו של מבנה המשק הפועלי בארץ את האומדן, שלערך 30%—25% מכל העובדים בישראל עובדים כיום במפעלים הקשורים בחברת העובדים; ואם נדרוש את העובדה שהרוח ההתיישבותית והרצון לשהח את משק הארץ לשם קליטת העליה מפערי מים את הסקטור הזה, אם בפועל ואם בכוח, נוכל לדון עתה, על פני הרקע הזה, בשאלה: מה נשתנה בהקמת מדינת ישראל לגבי המשק הפועלי ותפקידו בקביעות דמות המשק והחברה.

ב.

כדי לדון ביחסי גומלין בין המדינה לחברת העובדים ומפעליה, עלינו לעיין תחילה במצבה של מדינת ישראל בתקופה זו מבחינת תפקידיה במדיניות הכלכלית.

הגיון המצב האזוביקטיבי בתקופה הנוכחית מהייב, כי השאיפה החברותית, היינו התשוקה להחיש את המעבר מן המשטר הרכושני בכלי כלה ובהכרה למשטר קואופרטיבי-סוציאליסטי, תידחה לזמן-מה לשורה השניה. בעית מעבר זו קיימת בכל הארצות וגם בישראל, אבל פחות מארצות אחרות, תפשיה מדינתנו — ויהיה הרכיב המפלגתי של הממשלה מה שיהיה — לרכז את כוחה בהכוונת התהליכים החברתיים הנוכחיים. במקרה שלנו, המיוחד-במינו המדינה

תדרותי). אך אין ספק כי במשקים השיתופיים ההקלאיים ובמוסדות השיתופיים הארציים של המשקים האלה רואים אנו תא חשוב של משטר חדש לעומת המשטר הרכושני השולט.

בקואופרציה היצרנית-השירותית בעיר, שהי גיעה לעמדות השוות ביותר בכלכלה, ביחוד בשדה התהבורה (שירותי האוטובוסים הצבוריים בארץ צמחו רובם ככולם מתוך שיתוף הנהגים), בולט האופי המנוגד לסביבה הרכושנית במידה פחותה בהרבה מהמשקים החקלאיים. אמנם גם כאן הבעלות השיתופית של העובדים והקשר בין הקואופרטיבים הבודדים לבין חברת עובדים כנציגות כלל העובדים המאורגנים (שהיא לעתים קרובות גם שותף בהון הקואופרטיבי) יש בהם כדי לקבוע את ההבדל היסודי בין הקואופרטיבים האלה ובין מפעלים רכושניים שהניגוד בין מנצלים למנוצלים טובע את דמותם.

הצורה השלישית למפעל שיתופי בכלכלה, שהתקמה ביחוד בקבלנות היצרנית ובבניה הפרטית, היא החברה המרכזית שמלוא הבעלות עליה הוא בידי חברת העובדים. הנציג הטיפוסי לצורה זו הוא „סולל בונה“, הן כקבלן לבנין והן כמקים מפעלי התעשייה שלו ומקיימם. כאן, בניגוד לקואופרטיבים היצרניים, העבודה היא עבר דת שכירים, אלא שהמעביד אינו בעל-הון הזור להם, אלא כלל העובדים המאורגנים. על ידי כך נקבעים תנאי עבודה הוגנים (אך לא בלתי תלויים בשוק, שבתוכו אנוס המפעל להתחרות במפעלי ההון הפרטי) וכן נקבעים — או ניתנים להיקבע — סדרים מיוחדים, דמוקרטיים, לשיי תוך נציגי הפועלים בהנהלת המשק. צורה זו דורש כוח יותר למפעלים ממלכתיים, אף היא תא של שיטה זרה למשטר הקאפיטליסטי, אף על פי שהנהלת העסקים כפופה לתנאים הכלליים של הסביבה הרכושנית שבהוכחה היא פועלת ומתחרה. בצדן של שלוש הצורות היסודיות הללו של המשק ההסתדרותי היצרני מצויות עוד צורות קואופרטיביות ובלתי קואופרטיביות בשטח הצריכה והמסחר. בעיר ובמושבה יש רשת צרכניות הקשורות באגודה השיתופית המרכזית להספקה של הצרכניות והמשקים החקלאיים גם יחד („המשביר המרכזי“); יש רשת אגודות שיתופיות לשיכון עובדים בערים, בשכונות ליד הערים והמושבות, ולכן חברה מרכזית (חברת „שיכון“); יש רשת קואופרטיבים לאשראי ומוסדות מרכזיים הסדרותיים לאשראי (בנק הפועלים); וכן הלאה. יש מקרי שיתוף בין מוסדות משקיים של ההסתדרות ובין מוסדות לאומיים

בלי לפגוע במטרת היסוד ששמה פיתוח מהיר לשם קליטת העליה ההמונית. וזה לעומת זה: אף הנלהב בחסידי הצורות המשקיות שאנו רר אים אותן כתאי משטר חברתי חדש, מצווה וער מד לתמוך ביזמה הפרטית לשם הקמת מפעלי ייצור בצורות הרכושניות המקובלות בארץ ובי רוב הארצות בהן יושבים היהודים, שאנו חייבים למשכם לפעולה כלכלית ולפחות להשקעת הון. אין סוציאליסט ציוני ברדעת שיוכל להגות כי המדינה, לעת כזאת, אינה צריכה לעודד השקעת הון של יהודים בעלי רכוש מחוץ לארץ ומן הארץ. לשם החשת הפעילות הכללית וההשקעה ללא הפליה בין היסודות החברתיים, על המדינה לנהל מדיניות כלכלית השומרת על יסודות הקד יום של המוני התושבים העובדים והבונים ולרר אוג לתנאי העבודה ולרנטביליות של המפעלים הקיימים והחדשים. אם היים אנו בתקופת מעבר שבה היסוד הוא לעת עתה המשק הרכושני, הרי מדיניותה של הממשלה, אפילו כולה סוציאליסטית, אינה יכולה להתעלם מן העובדה שבלי רוחים אין גלגלי המשק פועלים. אמנם המדיניות הכלכלית החדשה בישראל, ככלל הארצות, ביי חוד בארצות שאינן עשירות והן עמוסות משימות פיתוח, הולכת במגמת התערבות גוברת של המדינה בחיי המשק. המשק הרכושני הטיפוסי של ימינו אינו משק שאין למדינה השפעה עליו. תקופת המסחר החפשי היא נחלת העבר. גם היהודים היושבים בארצות הקאפיטאליזם המובר הק ביותר יודעים זאת היטב, ורק יצר הפולמוס או, לפרקים, הבערות מביאים כמה מאבירי הר" כושנות הפוליטית בתוכנו לתלות עידוד השקעת הון בקבלת העקרון הנושן של מסחר חפשי.

המדינה, הן בפעולתה הישירה בשדה הכלכלה והן במדיניות ההסדרה בעניני משק, היא אפוא גורם חדש בהשפעה על ההליכי המעבר ממשטר למשטר בתוכנו, ואם בתקופת השלטון הזר בעית ההלאמה, שהיא חשובה כל כך בארצות רבות באירופה, לא היתה קיימת, הנה במדינתנו העצמאית יתכן ויתכן כי יהיה להלאמה ערך במפעלי יסוד של מונופולין, להלכה, אפשר שתהיה ההלאמה מכוונת בעתיד לחברות זכיון רכושניות (כגון חברת האשלג או חברת החשמל) ולמפעלי לים שיתופיים (חברות התחבורה). ההלאמה בעמדות מפתח כלכליות אופיניות היא לתקופת המעבר בעולם, ואם מדינת ישראל תלך בדרך זו לא יהיה מקום להאשימה בשלילת היזמה הפרטית. למעשה, שאלה זו אינה עומדת על הפרק טית, ואפילו בשלילת המשק הקאפיטאליסטי בכי

אינה ביטוי של ריכוז השלטון בעם אלא רק ביטוי של ריכוז השלטון בקבוצה החלוצית של העם בארץ, ותפקידה הראשון והחיוני גם מצד ביטוס המדינה וגם מצד החזון הציוני, הוא קיר בוץ הגלויות המכסימאלי שבגדר האפשר וקליטת העליה הגדולה. הפוליטיקה הכלכלית של המדינה מכוונת אפוא בהכרח להרחבת המשק במהירות הגדולה ביותר, ולמטרה זו משועבדות ממילא כל דרכי המדיניות הכלכלית.

דרכים אלו מה הן? יש תפקידים המחייבים פעולה ישירה של המדינה, אם לבדה ואם בשיתוף מוסדות ההסתדרות הציונית, כך הדין בתחומי הדאגה לשיכון העולים, בהתישבות באזורי הספר, במפעלי ההשקעה, בסלילת הכבישים וכו'. מדינתנו העצמאית קובעת את תכנית הפעולות, ורק בכוח עובדה זו אפשר ליצור את מינימום התנאים הדרושים לקליטת העליה.

תפקידים ראשונים אלו שרק המדינה יכולה לקיימם, דורשים אמצעים כספיים העולים על יכולת המימון מתוך מקורות המדינה העומדים בראש וראשונה על יכלתו של הישוב הקיים בתוספת אשראי מחוץ לארץ, שהוא מוגבל באופן טבעי. להלכה יש מקום להרחיב את פעולתה הישירה של המדינה על-ידי הקמת מפעלי ייצור חדשים בענפי המשק השונים ובשטחי ההתישבות החקלאית והעירונית המצפים לפיתוח. אך למעשה, מפאת ההגבלות מצד יכולת המימון, וכן מצד כוחות היוזמה והביצוע של המנגנון הממשי שלי הצעיר, אי אפשר שמרכז הכובד של הרחבת התייצור יהיה נתון בפעולתה הישירה של המדינה, אלא בעידוד היוזמה והפעולה הכלכלית של כל הגורמים הפעילים והעשויים להיות פעילים בתוך העם בארץ ובגולה.

הצורך בעידוד המכסימאלי של הכוחות הללו מחייב הסתייעות בכל השכבות ובכל הכוחות. על-כן הכרח הוא למדיניות הכלכלית של המדינה להשתמש למטרת הפיתוח של משק הארץ במידה הגדולה ביותר בשני הסקטורים הקיימים כמאחד, בסקטור הרכושני הפרטי ובסקטור הפועלי-השיתופי, בלי לשים פדות ביניהם לפי אהדתם הרעיונית של האנשים היושבים בשלטון, יהיו מי שיהיו. מה פירוש הדבר? כל ממשלה שהיתה מוכנה לוותר על היזמה, המרץ, הנסיון וההתישבותי וכוננות הסיכון החלוצית הכלולים כיום במשק הפועלים, היתה מעירה על חוסר אחריותה או על חוסר אמונתה בציונות ובקיבוץ גלויות. גם המתנגד לחזון חברת העובדים אי אפשר לו להסתלק מעידוד הכוחות המרוכזים בה

קידים הכלכליים והחברתיים כמקודם. ברי, הממדים יגדלו עם גידול העליה והרחבת משימות הפיתוח. אך עצם הפעולה החלוצית היוזמת בהתשובות, בתעשייה, בתחבורה ובשאר מקצועות ההיים הכלכליים, תוסיף להיות כלשעבר, תפקידו של המשק ההסתדרותי, הרחבת כוח היצירה וכורשר הקליטה תוסיף להיות כמקודם המטרה הראשה.

אך לכל הפעולות החלוציות ילוו וייצמד התפקיד לעצב דמות חברתית חדשה, פועלית, למשק הפועלי העצמאי. ככל שימהר להתרחב המשק לכל צורותיו; ככל שתתגוון דמות העליה; ככל שישגדל יבוא ההון מבעלים היושבים בחוץ-לארץ — כן יעלה ויגדל התפקיד לשמור על הדמות החברתית ולטפחה ברוח הסוציאליזם. לפיכך אין קיום המדינה מבטל שום תפקיד של המשק ההסתדרותי; הוא אינו מבטל את הצורך לפתח, לרכז ולארגן בתקופת המעבר את חברת העובדים כגרעין חשוב להקמת משטר כלכלי וחברתי חדש בצורתו המיוחדת, הישראלית.

ד

מכיון שעמדנו על הדברים שלא נשתנו, הבה געין עתה בשיוויים הדרושים להלכה ולמעשה על בסיס קיומה של מדינת ישראל.

בהרבה מארצות הגולה למדו היהודים לראות במדינה שבה ישבו — ובממשלה שבצלה חסו או סבלו — גורם עיון או לפחות גורם זר, לעתים קרובות ראו הכרח לעצמם לעקוף חוקים כדי לשמור על נפשם ורכושם. לעתים לא היתה העבירה על חוקי המדינה בדרך חטא אלא בגדר מצוה, וגם בארץ ישראל של המישטר התורכי, ואפילו בימי המנדט, היה המצב מעין זה שהיה לארצות הגולה. משום כך נכנסו לחיים החדשים במדינת ישראל העצמאית, עמוסי ירושה קשה ביהסים שבין הפרט או בין המשק ובין המדינה, המהפכה המדינית שבהקמת המדינה לא חוללה באופן אבסורטי מהפכה בנפש האזרח מבחינת יחסו לחוקי המדינה ובתחום זה לא ניכר בעבר הבדל גדול בין המעמדות ובין הצורות המשקיות השונות. יתר על כן, לפעמים היו הפועלים ראשוניים לפעולות נגד החוקים הקיימים לשם הצלתם של יהודים ורכושם. מעתה חייבים כל החוגים כאחד ללמוד תורה חדשה: שחוקי המדינה אינם מנימות מבחוץ אלא הם חוקים של מדינתנו, מעשי ידינו אנו; שחוקים הנחקקים בצורה דמוקרטית לטובת הכלל חובה למלא אחריותם כמו שהם, כשהרשות נתונה ליחיד ולקבוצה לבקרים בקורת ציבורית, ואין הרשות

משום שיש הכרח להשתמש ביכולת הכספית המוגבלת של המדינה לצרכי הפיתוח והקליטה.

ג

כיון שסקרנו את משק הפועלים מכאן ואת המדינה כגורם כלכלי מכאן, מוכנים אנו להידרש לבעית היחסים החדשים בין שני הגורמים הללו, ראשית כל נבדוק ונראה מה לא נשתנה בתפקידי המשק ההסתדרותי העצמאי עם הקמת המדינה, אולי טבעי הדבר שבתקופה הראשונה לעצמאות נוטים רבים מראשי המדברים לגנוט לשון של גזומה ולראות את המדינה ככלי-יכולה, כאילו כל השווי התפקידים בחברה ובמשק עיבדוים לרשותה, יש מהם שבעיניהם קיום המדינה כשהוא לעצמו דומה הוא, כביכול, להגשמה סר ציאליסטית. יש אומרים שרוב תפקידיה של ההסתדרות העובדים בתחום הכלכלי ובשדה העזרה ההדדית עתידים לעבור לידי המדינה, כל ההכללות הללו אין בהן ממש. המדינה עשויה להיות מכשיר חשוב בדרך להגשמת הסוציאליזם, אך היא עשויה גם להיות מכשיר לשמירת המשטר הקיים (ובתקופת-המעבר שבה אנחנו חיים, קרוב לוודאי שיהיו שני התפקידים משמשים בערכוב). המדינה עלולה להיות גורם חשוב בפיתוח המשק הארצי, אבל רק במקרים יוצאים מן הכלל תהיה היא עצמה נושא המשק, בדרך כלל יהיה תפקידה לעודד את הפיתוח ולהסדיר את פעולות המשק, שנושאתהו יהיו גם להבא הגורמים החברתיים הקיימים, היינו גם המפעלים הפרטיים וגם המפעלים הקואופרטיביים והמפעלים ההסתדרותיים-המרכזיים.

קל להבין שלאחר התגשמות משאת-הנפש ההיסטורית למדינה עצמאית, מפליגים ומתלהבים ביום בתיאור תפקידי המדינה, אך הניתוח המצוי אותי חייב להבחין בגבולות ובחלוקת התפקידים בין המדינה ובין החברה לצורותיה. קביעת הגבולות ויהסי הגומלין בין המדינה לחברה אינה פוגעת כלל בהעדפתנו את המדינה, שהרי מכירים אנו היטב בליקוייה התמור של החברה היהודית בארץ-ישראל, שהיתה הסרה כל השנים מנוף כביר זה ששמו מדינה רבנית-עצמאית. הנה כי כן, הקמת מדינת ישראל הביאה בעקבותיה שירנוי התנאים לפעולה המשקית העצמאית של ההסתדרות, אך לא הקימה גורם חדש במקום המשק ההסתדרותי והפועלי, אשר יוכל למלא את תפקידיו. המשק ההסתדרותי לצורתו — בהתשובות החקלאית ומוסדותיה, במפעלי התעשייה והבניה, בתחבורה הקואופרטיבית, מוסדות האשראי וכו' — יעמד גם להבא לפני אותם התפ

נתונה לעבור עליהם.

ממלאים חובתם. לפיכך יש מקום להדגיש שהתחייבותו המוסרית של המשק הפועל-הסדרותי הבלתי-רכושני, להיחלץ לעזרת המדיניות הכלכלית של הממשלה גדולה יותר מחובת חוגים אחרים. המשק הפועלי בדין שיהיה החלוץ הטבעי בפעולות כאלה משום שהן מתאימות להשקפתו היסודית. כי ענין הכלל המיוצג עלידי המדינה קודם לענינו של היחיד. ודאי, בעלי המשק הפרטי הדוגלים לעתים קרובות בתורה הליבראלית מצויים ועומדים אף הם, כמוכּוּן, ובאותה המידה לציית לחוקי המדינה. אך קשה לחשוב שמסוגלים הם באותה מידה לפעולה מרצונם. שהרי דבר זה מנוגד ליסודי השקפתם.

ה

עד עכשיו עמדנו על החובות המיוחדות המוטלות על משק חברת העובדים ביחסו אל המדינה. ובמתכוון הקדמנו תביעות מן המשק לתביעות מן המדינה.

תביעות המשק הפועלי מן המדינה ומן הממשלה גבולן הטבעי הוא אופי תקופת המעבר, שהממשלה הכריזה בה, בהתאם לצרכי המציאות, על זכות הקיום השווה למשק הרכושני-הפרטי ולמשק הקואופרטיבי-הפועלי במדינה. בתקופה זו דרישת המשק הפועלי היא, בראש וראשונה, לא להפלות בין שני הסקטורים. פירוש הדבר הוא, לאפשר למשק הפועלי העצמאי התפתחות לפי כוחותיו הטבעיים בלי להעדיף את המפעלים הפרטיים אפילו קדמו לו בשטחי פעולה מסויימים. אם מחלקים למשל, רשימות-יבוא לסחורות מסוימות לפי חלקן של היבואר בעבר, הרי יופלה לרעה, ובאי-צדק, היבואר הקואופרטיבי-הסדרותי. תי, הזכאי לתבוע חלקו לפי הצריכה בסקטור הקואופרטיבי-הסדרותי בהווה, ולא לפי קנהי מדה שעבר זמנו. הוא הדין במסים. הקואופרטיבים, בדרך כלל, אינם רשאים לדרוש שחרורם ממסים. כל צורות המשק חייבות לשאת בנטל תקציב המדינה. אך רשאים הם לדרוש התאמת המסים לצורה החברתית המיוחדת כדי למנוע תשלום כפול וכדי למנוע כל הפליה בעול המסים בין חברת-מניות ובין אגודה שתופית.

כאן יש מקום, כמוכּוּן, לחילוקי דעות בין החוגים החברתיים השונים. המשק הפועלי אינו צריך לדרוש לו זכויות-יתר, המדינה מחוייבת לא להפלות לרעה את המשק הפועלי.

אם קיבלנו כיסוד לתקופת-המעבר, שאנו חיים בה, את עיקר שוויון הזכויות בין המשק הרכושני הפרטי ובין המשק הקואופרטיבי-הסדרותי,

השינוי הזה ביחס אל החוק הוא תהליך לא קל ביהוד בתחום הכלכלי, שבו מצויים לעתים קרובות ניגודים בין האינטרסים המשקיים של הפרט או של קבוצות משקיות מכאן ובין האינטרסים של הכלל המיוצגים על ידי המדינה מכאן. הבעיה הזאת היא כללית. אבל החובה המוטלת כאן על המשק הפועלי ההסדרותי היא חובה מיוחדת. יהוד זה נובע לא רק מגודל חלקם של הפועלים המאורגנים בהקמת המדינה, ולא רק מכוחם והשפעתם של נציגי הפועלים על שלטון המדינה, אלא גם מהשקפת-היסוד של תנועת הפועלים, המחייבת ותובעת, בניגוד לחוגים בורגניים, התערבות גדולה של המדינה בהסדרת המשק. החוגים הדוגלים בתורה הליבראלית שאין טוב מלהסתפק בחוקים מעטים ככל האפשר בחיי הכלכלה, אינם מעוניינים באותה מידה לשמור על החוקים ולהוכיח שהמדינה יש בכוחה לכוון את המשק ולתקן ליקוייו, כפועלים הרואים את המדינה כאחראית לתכנון המשק הלאומי. כסוציאליסטים אנו רואים כאחד מתפקידי המדינה בתקופת המעבר בין משטר חברתי קיים למשטר חברתי חדש, את הרחבת פעולתה בהסדרת המשק, הרחבה זו דורשת חוקים רבים, שיהיו בעלי תועלת רק אם גם חוגים רחבים באוכלוסיה קבלו אותם ברצון ויחד מוכנים לציית להם, ולא מיראת העונש. בנסיבות החדשות במדינת ישראל המשק הפועלי-הסדרותי לצורותיו קרוי להיות הנאמן ביותר למדינה, והמחמיר ביותר בשמירת חוקיה, אין ספק שלהלכה יקבלו האחראים למשק ההסדרותי הנחות אלו ויראו בהן חובה מיוחדת למשק הפועלי. אבל בחיי יום-יום לא קל הדבר להתגבר על הניגודים בין האינטרסים הנפרדים ובין אינטרס הכלל. אין ספק איפוא שגם בתוך תחומי המשק ההסדרותי וחברת העובדים תידרש עבודת חינוך ובקורת גדולה כדי לעקור מן השורש את שרידי המסורת הרעה והמכשילה ולנטוע בחיינו רוח חדשה ביחסנו למדינה וחוקיה. היחס החיובי למדינה בשדה הפעילות הכלכלית, לא ימצא את ביטויו בשמירת החוקים בלבד, יש שטחים רבים שבהם נדרשת פעולה חיובית לשם חיזוק המדיניות הממשלתית. אם תכנית הממשלה מחייבת, למשל, הורדת רמת המחירים גם על ידי ייצור מתוכנן וגם על חשבון הרווחים, חייבים כל חוגי המשק שלא להמתין לפקודות הממשלה בכיוון זה, אלא להקדים יזמה לפקודה. אמנם ידעים אנו שאין בעורלם חברה שבה כל המחוייבים באופן מוסרי

חיים מסוימים. בתנאי המיוחדים של ארץ ישראל כארץ-התישבות. שיתוף הפעולה בין המדינה הצעירה ובין ההתישבות העובדת ומפעליה יהיה טבוע עוד ימים רבים בדמות הארץ גם מבחינת הפיתוח הכלכלי וגם מצד קביעת הדיוקן החברתי בתקופת המעבר ממשטר למשטר.

במרוצת הימים תגדל מאד חשיבותו של ענין זה למדינה ולמשק הפועלי. ובעיות רבות תתעוררנה בעקבותיו. מדינה שהיא פעילה בעוררתה לפיתוח משקי פועלים תדרוש זכויות ואפשרויות פיקוח. ככל שההשתלבות בין משק המדינה ובין משק הפועלים מתקדם, יגדל משני הצדדים הצורך בקביעת היחסים בצורה ברורה. התפתחותם ויחסיהם של שני הגורמים יהיו תלויים, כמוכן, מצד אחד, בכוח היצירה והארגון של המשק הפועלי ובכשרו לפתור את הבעיות החיוניות של העם כולו, ומצד אחר, בכוחות השולטים במדינה. כאן לא תקבענה הנוסחות החוקיות, כי לפי המימרה המפורסמת של לאסאל: „התחוקה פירושה — יחסי הכוחות הקיימים במציאות“.

כללו של דבר: הקמת המדינה הולידה בעיות חדשות בשביל משק הפועלים העצמאי. היא לא שינתה מאופיים הכפול, הציוני הסוציאליסטי, של תפקידי משק ההסתדרות. אלא התפקידים גדלו בהיקפם, וצמחו שאלות חדשות בנוגע לשיתוף הפעולה בין המדינה ובין המשק ההסתדרותי לשם השגת המטרות המשותפות להם. ההתפתחות הזאת מחייבת שיפור המכשירים המרכזיים להבטחת יעילותם ונאמנותם של כל מפעלי המשק ההסתדרותי כפעולתם למעשה לציווי הציונות הסוציאליסטיה. לפני כמה שנים אמרתי („חברת העובדים“, 1946) על חברת העובדים שהיתה עד כאן „גג תופף“ בלבד לאגודות השיתופיות ולמוסדות המרכזיים של המשק הפועלי, ושמן הצורך לחזק או עמדתה ואת השפעתה על בנייתה. במקום להתייחס „גג תופף“ בלבד עליה להיות „גשר-פיקוד“. דרך זה חיוני הוא כשהיה ודווקא יותר משהיה. לא מן הדין והבריאות הוא, שכל מוסד ההסתדרותי וכל ענף בקואופרציה של העובדים יקבע את יחסיו למדינה על פי דרכו והבנתו. האחריות המדינית משותפת היא לכל שלוחותיו המשקיות של ציבור הפועלים, ואחריות זו מחייבת תיאום והכוונה מטעם המוסד העליון של הדמוקרטיה הכלכלית בהסתדרות. חברת עובדים חזקה, שהיא בחינת גשר-פיקוד למשק הפועלי-העצמאי היא ה„צד השני“ של מטבע שיתוף-הפעולה ויחסי הגומלין עם מדינת ישראל.

לא פתרנו עדיין את בעית היחס בין המדינה ובין המשק הפועלי באותם המקרים ששני הסקטורים אינם מתחרים ויש לסקטור הפועלי יזמה וכוחות-הגשמה, אך לא ההון הדרוש להגשמה. ביחוד אמורים הדברים בהתישבות התקלאית העובדת בארצנו. בעבר ובהווה נתאפשרה ההתישבות, ביחוד באזורים המרוחקים מן המרכזים העירוניים, רק מתוך שיתוף-פעולה בין הפועלים המאורגנים באגודות שיתופיות שונות ובין ההון הלאומי המרוכז בקרנות הלאומיות. בתורה הסורציאליסטית באירופה היה מקום נכבד לרעיונו של פרדיננד לאסאל שראה כתפקיד המדינה את עידודן של האגודות השיתופיות-היצרניות של הפועלים וצידודן בעזרתה הכספית של המדינה. בתנאי ההתפתחות התעשיינית, שבה ניצח המפעל הגדול את הקטן ממנו, לא הגיעה הקרואופרציה הפועלית-היצרנית למעמד חשוב בארצות אירופה ואמריקה, ועל-כן נדחק לקרונות גם הרעיון על עזרת המדינה לקואופרציה, ואילו בתנאי המיחדים של ההתישבות היהודית בארץ-ישראל, ובלי זיקה רעיונית לתורת פרדיננד לאסאל, נתגשם הרעיון הזה בראש וראשונה בחקלאות, כשהמוסדות הלאומיים הציוניים פועלים במקום המדינה שלא היתה בידניו.

עתה הגיעה השעה לקבוע את עמדת המדינה בתהליך החברתי הזה. לפי שעה אנו ממשיכים בצורות המקובלות במשך עשרות שנים. במידה שעזרת האומה הכרחית להרחבת ההתישבות העובדת, משתמשים אנו בצינוורות הקרנות הציוניות לשם ראשית מימונה של הפעולה השיתופית של הפועלים, ואולם התחומים בין פעולותיה הכספיות של הסוכנות היהודית כנציגות העם היהודי ובין פעולותיה הכספיות של מדינת ישראל ראל מטושטשים הם. תפקידיהם בפיתוח הארץ ובקליטת העולים משותפים הם, ואם המדינה דואגת כיום לשיכון העולים, בעוד שהרחבת ההתישבות מוטלת על הסוכנות היהודית, הרי אין מחלוקת תפקידים זו מיוסדת בעקרונות, אלא היא סידור זמני ומעשי, שגם בו יש עירוב סמכויות. הרי לפרקים אין ספק שבתקופה שבה מקורותיהן הכספיים של המדינה והאומה כאחת, אינם מספיקים לצרכים הגדולים של פתוח הארץ וקליטת העלייה, יוסיפו הגבולות להיות בלתי ברורים. לפיכך, עקרון העזרה הכספית למשק הפועלי בהגשמת ההתישבות, שהיה יסוד מדיניותם של המוסדות הלאומיים, יעבור גם לתחום היחסים בין המדינה ובין המשק השיתופי-הפועלי בשטח

הסכם ריבנטרופ-מולוטוב לאור התעודות

ההיה בו צורך מבחינת האינטרסים הסובייטיים?

זאב לקויר

האחד קצר יותר, בשם „וייפני ההיסטוריה“; שמטרתו להזים את טענות המערב, והאחר מפורט ומדעי יותר; איש לא הטיל עד היום ספק באמינות המיסמכים שפורסמו בידי האמריקנים, אך מצד אחר ברור היה לכתחילה (והמוציאים לאור אינם מכהישים זאת) שאין לפנינו אלא מי בחר (הכולל, אמנם, לפי הנראה, את המיסמכים החשובים ביותר, דוגמת שיחות היטלר—מולוטוב בגרמבר 1940), אשר לפירסומם הסובייטיים, הרי גם כאן אין כל יסוד להניח, כי המיסמכים שפורסמו כזוברים הם; אך מבחינה אובייקטיבית ענינם פחות בהרבה, כי על כן ניתנו לנו בקובץ הרוסי רק תעודות על מדיניות-החוץ הסובייטית גופה. את רוב טענותיהם כלפי הילקוט האמריקני מרכזים הסובייטים בשאלת הסכם מוסקבה, ואילו הפרטים שהובאו על היחסים בין ברית-המועצות וגרמניה בתקופת שיתוף-הפעולה אינם מוכתשים כלל. מוסקבה טוענת, כי פירסומי האמריקנים מבקשים לעורר את הרושם, כי מעצמות המערב התכוונו בכובד-ראש בחדשים יולי-אוגוסט 1939, להגיע לכלל הסכם עם רוסיה, בעוד שלאמיתו של הדבר, לדעתם, ביקשו להפוך את פני מלחמת גרמניה מזרחה ולהניע את היטלר להתקפת רוסיה עוד בזמן ההוא.

בראש וראשונה עלינו להזכיר את ספריו ה„קלאסיים“ של צ'ארצ'יל ואת יומנו של צ'יאנג, אף על פי שאינם מקדישים מקום רב למדיניות החוץ הסובייטית בשנים 41—1939. קרובים יותר לעניננו הם זכרונות מיניסטר החוץ הרומני לשעבר, גאפאנקו³, ציר צרפת בוארשה, גואל⁴, מירניסטר החוץ הצרפתי לשעבר, בונה⁵ וסגן מיניסטר החוץ הגרמני, פון וויצאקר⁶. ספרים אלה ערכם שונה, כך, למשל, יש לקבל בהירות רבה

³ Фальсификаторы истории.

⁴ "Materials relating to the eve of world war II", Moscow, 1948.

⁵ Gafenco: Prelude to the Russian campaign, London, 1946.

⁶ Noel: L'aggression allemande contre la Pologne, Paris, 1947.

⁷ Bonnet: Fin d'une Europe, Genève, 1949.

⁸ Weizaecker: Erinnerungen, Muenchen, 1950.

זה לא כבר מלאו עשר שנים מיום שנפסק השיתוף בין ברית-המועצות לגרמניה הנאצית. הוראת היטלר למיבצע „ברברוסה“ ניתנה במחצית חודש דצמבר 1940 והפלישה הגרמנית לרוסיה באה מקץ שישה חדשים. עברו עשר שנים, אך קשה לומר, כי פרשה זו נשכחה והפכה לנחלת ההיסטוריה. גם כיום משמשת פרשה זו ציר לכל דיון וויכוח על מדיניות-החוץ הסובייטית: יש הטוענים, כי בזכות ההסכם הנודע של אבגוסט 1939 ניצלה האנושות מכליה, ואילו אחרים הגיעו לכלל דעה כי שיתוף זה הוכיח את הדמיון הרב בין שני המשטרים הטוטאליטריים. גם להיסטוריון שאינו שקוע בויכוח חים מפלגתיים יש ענין רב בתקופה הזאת. ואף זו: אין לך פרשה בתולדות היחסים הבין-לאומיים של עשרים השנים האחרונות ש„הומרהגלם“ לחקירתה מרובה כליכך (מסמך כים רשמיים, ספרי זכרונות, וכדומה). הרבה מרקע הפרשה ידוע כיום, אך רחוקים אנו מדעת הכל; רק לכשיפתחו הארכיונים הסובייטיים תושר לם התמונה ויתכן לתת תשובה סופית על שאלות כגון אלו: מה הניע את ברית-המועצות לבוא בברית עם גרמניה הנאצית? לתועלת מי היה שיתוף-הפעולה? אך אין לצפות, כפי הנראה, לגילוים חדשים מצד רוסיה, לפי שעה, הגיע איפוא הזמן לסיכום-ביניים בפרשה זו. הספרות העשירה על הסכם מוסקבה ועל תקופת שיתוף-הפעולה, שיצאה לאור עד היום מאפשרת, מכל מקום, תשובה מבוססת יותר כי לעבר על השאלות שהזכרנו ועל שאלות אחר: כיוצא בהן.

החשוב בילקוטי המיסמכים: ל פרשת הסכם מולוטוב-ריבנטרופ פורסם לפני שנתיים על ידי מיניסטרוון החוץ האמריקני ובו למעלה ממאתים מיסמכים מארכיון משרד-החוץ הגרמני ומהצירות הגרמנית במוסקבה¹ אוסף דומה, פרטי למחצה, שיצא בגרמניה, מכיל כמה מיסמכים נוספים, אך מזדהה ברובו עם הקובץ הנזכר². בתשובה לספרים אלה זכינו לשני פירסומים סובייטיים:

¹ "Nazi-Soviet relations 1 39—41, New-York, 1948.

² Dr. Seidl: Deutschland und die Sowjetunion 1939—41, Tuebingen, 1949.

בתקופו עד כיום. הוא טוען, כי הרמז הראשון להתקרבות בין גרמניה לברית-המועצות בא מצד סטאלין (בנאומו בפני הסובייט העליון בחר דש מארס 1939), ואילו היטלר לא ידע עד לאור תה שעה, אם יתקיף במערב או במזרח תחילה. דעתו של רוסי, כי המיפנה המכריע חל בעשרה במארס 1938 נתקבלה על דעת רוב ההיסטוריונים האחרים, ואולם שיטת הנמקה זו לקויה בחסר. שורת האובייקטיביות מחייבת לציין, כי סטאלין לא הגיע להחלטה לשפר את יחסי ברית-המועצות עם גרמניה מניה וביה; קדמה להחלטתו סוף-סוף, מדיניות הפיוס של מעצמות המערב והסכם מינכן. אין אנו באים להכריע לכאן או לכאן, אך כל מחקר ביחסי גרמניה הנאצית וברית-המועצות מן ההכרח שיקיף את המתרחש בשנת 1938. לאחר שהחליט היטלר לערוך את התקפתו על פולין החלה ולפנות עם גמר מערכה זו נגד המערב, היה מעונין לסיים בהקדם האפשרי את המשא-ומתן עם ברית המועצות. כל המיסמכים מעידים, שהיזמה בדיונים בין הנציגים הנאציים והסובייטיים בחדשי הקיץ יצאה ממיפקדת היטלר. רוסי אינו מניח מקום לספק, כי ההסכם עם מוסקבה היה להיטלר בחינת תנאי בליעבור לפתיחת המערכה הצבאית, וברור שהרוסים ידעו זאת. (כשהודיעו להיטלר על החתימת ההסכם על-ידי ריבנטרופ צהל: "Jetzt habe ich die Welt in der Tasche" (העולם הוא בכיסי עכשיר)).

פרופ' א. ס. קאר יוצא מנקודת-ראות אחרת לגמרי. לדעתו הגיעו המנהיגים הסובייטים לכלל דעה שממשלת צ'מברלין אינה מוכנה בשום פנים לשיתוף כן עם ברית-המועצות. בעוד שהסכם עם היטלר היה גותן לקראמל שהות נוספת להכנות כלכליות וצבאיות ולביצור מעמדה האסטרטגי של רוסיה על-ידי קביעת "אזורי השפעה". מתעוררת כמובן השאלה, אם מצד רוסיה היתה נכונות כלשהי להגיע לעמק השווה עם הנציגים הבריטיים והצרפתים במוסקבה בחודש אבגוסט 1939, אילו גילו הללו יתר רצון להביא את פולין לידי כך שתקבל את התנאים הסובייטיים. קאר טוען, כי נציגי המערב אשמים בדבר, שלא העמידו כלל את הסובייטים במיבחן זה, ולכן אין אפשרות להשיב תשובה סופית על שאלה חשובה זו. (שאלה מעין זו נתעוררה זה לא כבר בנוגע להבטחת הסובייטיות לצ'כוסלובקיה בספטמבר 1938. ההיסטוריונים הסובייטים טוענים כיום, שמוסקבה הציעה לפראג עזרה נגד היטלר אפילו במקרה שצרפת לא תקיים את התחייבותיה.

את סיפוריו של בונה, הפרו-נאצי, ואילו נוהל דן רק במאורעות שקדמו לחתימת חוזה מוסקבה. לעומת זאת, גאפאנקו ווייצאקר, על אף משפטי-הקדם שלהם נגד המדיניות הסובייטית, שומרים על מידת אובייקטיביות, אף שהרצאתם אינה שלמה כל עיקר. נוסף על עדויות הדיפלור מטיס האלה (וכן עדויות פחותות בחשיבותן, שאין כאן המקום להזכיר) נתפרסמו במשך השנה האחרונה עוד כמה ספריו-זכרונות, שהחשובים בהם הם ספרו של ד"ר שמידט, התורגמן הראשי של משרד החוץ הגרמני, וספרו של קלייסט, ממנהלי מחלקת מזרח אירופה במשרד החוץ הגרמני. דרושה מידה רבה של זהירות כלפי המקורות הגרמנים הללו, מפני שכולם מבקשים להוכיח (כמו הקומוניסטים, אך מסיבה אחרת לגמרי) שאילולא התקיף היטלר את רוסיה בחר דש יוני 1941, היה סטאלין מתקיפו — ומקדימו — כעבור חדשים מספר. ספר אחד של מחבר גרמני הוקדש אך ורק לגסיון להוכיח טענה זו בעזרת עדויות מעדויות שונות. צבאיות, כלכליות ופוליטיות. הקומוניסטים סומכים ידיהם על תיאור זה, כי מנקודת-ראותם יש בזה כדי להציג דיק את העמדה הסובייטית, ואילו הנאצים מנסים לעורר את הרושם, כי התקפת היטלר על ברית-המועצות היתה הכרח בעתו לשם "הצלת אירר פה". אך מעט לפי הערך, נודע עד עכשיו על התהוות הקרע בין גרמניה לרוסיה בבלקנים. אין ספק כי מענין היה לשמוע עדות מפיו של פירלינגר, מי שהיה ציר צ'כוסלובקיה במוסקבה עד דצמבר 1939. אך פירלינגר משמש עתה, כידוע, מיניסטר בממשלת פראג, וקשה להניח כי ירחיב את הדיבור על התקופה הזאת דקא. נעמוד כאן על שלושה מחקרים המוקדשים בעיקר לנושא שלנו: חיבורו של רוסי האיטלקי, ושל נמיר וקאר הבריטים. רוסי מבקש להוכיח כי ההסכם בין שני השותפים היה טבעי בהחלט, ואילולא שגעונו של היטלר אפשר והיה עומד

⁹ Schmidt: Als Statist auf diplomatischer Buehne, Bonn, 1949.

¹⁰ Kleist: Zwischen Hitler und Stalin, Bonn, 1950.

¹¹ Seraphim: Die deutsch-russischen Beziehungen, Goettingen, 1949.

¹² Rossi: Deux années", Paris, 1950.

Carr: From Munich to Moscow" (in "Soviet Studies"), London, 1950.

Namier: Diplomatic Prelude, London, 1948.

מניה הנאצית, ושלאמתו של דבר היו מעדיפות את היטלר כבעל-ברית על סטאלין. יש להודות כי מדיניות הרת-שואה זו הביאה את המערב, ואת העולם כולו, עד פי התהום. ואף על פי כן מסתבר מן הניתוח הנעשה כעבור עשר שנים, כי הערכתם המדינית של המנהיגים הסובייטים היתה בלתי נכונה ומסקנותיהם גחפוזות, אם לני קוט לשון זהירה. הגחתם היסודית של המנהיגים הסובייטים היתה צמודה לאמונה, שכל מלחמת-עולם חדשה תלבש צורת התערבות מזויינת של כל המדינות הקפיטאליסטיות נגד ברית-המועצות. על סמך הנחה מוטעית זו הגוימו המיד בסכנת הקמתה של חזית אנטי-סובייטית אחידה בשנות העשרים והשלושים, בעוד שסכנת זו לא היתה קיימת כלל אחרי עלות היטלר לשלטון. ידוע לנו כיום, שעם כל התנגדותם למשטר הסובייטי לא התכוונו צ'מברלין ודאלאדיה מעולם להשתתף יחד עם גרמניה הנאצית במלחמה נגד ברית-המועצות. (הסובייטים מביאים ראיות שונות להוכיח שסכנת הקמת ה"חזית" הזאת ממדת שית מאד. אך אין בה אפילו אחת הראויה שיניגו בה כובד-ראש). האמת ההיסטורית היא, שגם במקרה הגרוע ביותר (כלומר במקרה פלישה נאצית לרוסיה בשנת 1939) לא היה הצבא האדום צריך להלחם כנגד כל העולם הקפיטאליסטי אלא רק נגד צבא היטלר בלבד (שהיה, כפי שנראה להלן, חלש בשנת 1939 בהרבה מבקיץ 1941). זאת ועוד אחרת: אנו יודעים כיום על סמך משפט נירנברג ועשרות הטונות של מיסד מכים גרמנים שנבדקו, כי היטלר לא התכוון כלל להתקיף את ברית-המועצות; היו קיימות אמנם תכניות רבות לכיבוש ארצות שונות, אך לא היתה תכנית כזאת לגבי רוסיה לפני חודש נובמבר 1940. לדעת כל ההיסטוריונים יש לראות ב"דין-וחשבון הוסבאך" המפורסם (על פגישה שנערכה אצל היטלר ביום 10 בנובמבר 1937) את התעודה הראשונה, השלמה והמוסמכת ביותר בדבר כוונותיהם של הנאצים בהכנת מלחמה עולמית חדשה; בתעודה זו אין אף זכר לאפשרות פלישה גרמנית לרוסיה. אפשר לטעון, כמובן, כי את כל אלה לא יכלו מנהלי המדיניות הסובייטית לדעת; אך מתקבל יותר על הדעת, שאמנם ידעו בקרמל את העובדות הללו, אך לא נתנו בהן אי-מון, מאשר שהיו מנוגדות לדוקטרינה הלניניסטית.

אין צל של ספק, כי היטלר החליט להתקיף את פולין ואת צרפת רק לאחר שהבטיח את

אולם הנשיא בנש סירב, כביכול, לקבל עזרה זו. יש להצטער, כי מצוי עד אחד בלבד לטענה זו, הוא גוטאלד).

מחקריו של פרופ' ל. ב. נמיר (שהשתתף, אגב, בעבודה המדינית הציונית לפני מלחמת-העולם השנייה ובתוכה) על המדיניות הבין-לארמית בשנים 1938-41 נחשבים לאחת התרומות הנכבדות ביותר להיסטוריה של תקופה חשובה זו. בספרו הראשון שנכתב לפני פרסום אוסף המסמכים האמריקנים הגיע נמיר למסקנה, כי ממשלות צ'מברלין ודאלאדיה לא היו מעוניינות בימי הקיץ 1939 בהשגת הסכם עם ברית-המועצות ולכן לא נתנו יפוי-כוח נרחב לגציגיהן במוסקבה. בנוגע לכוונותיהם של מנהלי המדיניות הסובייטית לא הגיע נמיר למסקנה סופית. ברם, במחקר מאוחר יותר, לאחר שנוספו תעודות חשובות מאותה תקופה, הגיע נמיר לכלל דעה, כי גם מצד הסובייטים לא היה הרצון להשגת הסכם, והם המשיכו במשאומתן עם המערב קודם כל כדי "להוכיח זמן" בגישושים המקבילים עם גרמניה.

על סמך העדויות וההערכות שלפנינו יש להשיב על שתי השאלות העיקריות בנוגע לתקופה הנדונה: האם ההתפתחות שהביאה לחוזה מוסקבה בין גרמניה לרוסיה היתה בלתי-נמנעת? לתועלת מי היה שיתוף הפעולה שנמשך למעלה משנה ומחצה?

יש להודות, כי השאלה הראשונה, לפחות, היא היפותטית, אם כי אין בזה כדי לקפח שכר הצדק השאלה והתשובה עליה. לדעת מוסקבה היה שיתוף הפעולה מוצדק, "כיון שבשעת הכרעה לא עמדה ברית-המועצות בודדה במערכה" (היסטוריה דיפלומטיקה). בנאומו הראשון אחרי ההתקפה הגרמנית על רוסיה אמר סטאלין: "אפשר לשאול: כיצד אירע הדבר, שהממשלה הסובייטית חתמה על הסכם אי-התקפה עם... אנשים כמו היטלר ורייבנטרופ? וכי לא היה כאן מישהו? ודאי שלא... הבטחנו לארצנו שהות של שנה ומחצה וניתן לנו להתכונן לקראת האפשרות שגרמניה הפאשיסטית תתקיף אותנו בניגוד להסכם. זה היה ריוח לנו והפסד לגרמניה הפאשיסטית". (סטאלין: "או וואליקוי אוטצ'סטורגו וואיאנא...") נראה לנו שהנמקה זו אינה משכנעת, דוקא מבחינת האינטרסים הסובייטיים.

אין להכחיש שמדיניות הפיוס של ממשלות בריטניה וצרפת בשנת 1938-9 עלולה היתה לעורר את הרושם כי אין גבול לייתוריהן לגר-

הגרמנית המלחמתית הגבירה את תפוקתה — בסתיו של 1939 ובקיץ של 1940 נוסף על כוחה של גרמניה — הפוטנציאל הכלכלי הצבאי של רוב יבשת אירופה. נזכיר רק עובדה זו שהיתה נמשכת יותר מחדשיי-שלושה בכלל המתסור החמור בדלק, ואילו בקיץ 1941 כבר עמד לרשות הנפט הרומני שנתן לו את האפשרות להלחם ארבע שנים נוספות.

מפני-מה פחדו איפוא מנהלי המדיניות הסר-ביטית כאשר חתמו על חוזה אי-ההתקפה עם ריבנטרופ בשנת 1939? האם הניחה, כי בלי עזרת המערב לא יוכלו לעמוד בפני גרמניה הנאצית? קשה להניח זאת. והרי דווקא הדוברים הסובייטים מכריזים עתה השכם והערב, כי עזרת המערב במלחמת-העולם השנייה היתה מבוטלת ולא הכריעה את הכף בשום שלב של המערכה. מסתבר כי החימת ההסכם היתה טעות מבר-חינת האינטרסים הסובייטים. אילו היה היטלר מתקיף את ברית-המועצות למרות הכל, בשנים 40—1939, היתה התקפה זו מביאה לידי כניעת הרייך השלישי בזמן קצר הרבה יותר מאשר בתקופה מאוחרת יותר. דומה כי בעקבות הנ-צחון הזה היתה רוסיה זוכה באותם ההישגים המדיניים והצבאיים במזרח אירופה ובבלקנים, שזכתה בהם בחווי פוטסדאם ויאלטה, ואפשר ביותר מזה.

היש ערך כלשהו לחישובים ולהשערות כיוצא באלו כיום? הן נתגלגלו הדברים אחרת, וברית-המועצות זכתה, אף-על-פי-כן, לנצחונות צבאיים גדולים, ולהגברת השפעתה הישירה ומעמדה הבינלאומי, ובכל זאת נדמה לנו, כי אין השאלות שעוררנו שאלות מופשטות בלבד. לא באנו להור-רות מוסר-השכל מפרשה זו כשם שנמנענו לנ-צוע בצד ה„מוסרי“ של ההסכם (עם זה יש להז-עיר, כי דוקא למפלגות הקומוניסטיות היה ההסכם מכה גדולה שלא נרפאו ממנה עד היום). ביקשנו רק הסבר היסטורי, ולא הערכה מדינית, של תקופת „שיתוף הפעולה“ בין ברלין ומוסקוה, וליתר בהירות תמכנו יתדותינו באינטרסים הסובייטים דוקא ובדרך מחשבתם של מנהגי ברית-המועצות, שהרי הערכה מדינית (שיסודה, כמובן, בניתוח היסטורי) לא האינטרסים של מדינה אחרת הם נר לרגליה, וממילא היא עשויה להגיע לידי משפט פשוט וברור יותר על המדי-ניות הסובייטית בשנים 41—1939: אופורטוניזם כמדיניות-חוץ אינו שיטה שהצלחתה מובטחת מראש.

עורף גרמניה על-ידי הסכם אי-התקפה עם רו-סיה. אילו לא הושג הסכם זה לא היתה הפלישה הגרמנית באה בשנת 1939, אלא, כנראה, במועד מאוחר יותר. מסתבר איפוא, כי גם בלעדי ההסכם עם גרמניה היתה רוסיה זוכה לאותה שהות להשלמת הכנותיה הצבאיות שסטאלין היה מעונין בה. משיחות מולוטוב עם שולנבורג, השגריר הגרמני במוסקוה, מתברר שהרוסים הניחו כי המסע הגרמני במערב — נגד צרפת וארצות-השפלה — יימשך זמן רב יותר, ויעברו חדשים רבים עד שיתפנה היטלר לפעילות מדי-נית וצבאית במזרח אירופה. גם הנחה זו היתה, כידוע, מוטעית. אין הוכחה לטענות הנאציות שהיטלר רק וקדים את סטאלין, ושהצבא האדום עמד כביכול לערוך התקפה בסתיו 1941 או אביב שנת 1942. טענות אלו מיוסדות על הת-רפת היחסים בין שתי המדינות שהתחילה עם ביקורו של מולוטוב בברלין, על הברית הרוסית-היוגוסלאבית ערב הפלישה הגרמנית למדינה זו, על תביעות הרוסים לגבי בולגריה והמצרים, החרפת יחסים זו היא עובדה, אך לעומתה יש להזכיר כמה וכמה צעדים של המדיניות הסר-ביטית שאפשר לפרשם רק כנסיונות לפייס את הגרמנים (הוצאת הציר היוגוסלאבי ממוסקוה אחרי כניעת מדינה זו, ההכרה בממשלת ראשיד עלי בעיראק, הודעות סוכנות טא"ס שבאו להכ-ר חיש את ה„שמועות“ על חילוקי דעות בין רוסיה לגרמניה, וכדומה), כן מסתמכים הנאצים על דבריהם של כמה מזכירי-מפלגה קומוניסטים בארצות הבאלטיות, שאמרו כביכול לגרמנים מבני-המקום („פולקס-דויטשה“) שהתכוונו לע-בור לגרמניה, כי מוטב להם לדחות את יציאתם, כי בקרוב תפרוץ מלחמה וכעבור זמן קצר יגיע הצבא האדום לברלין... אין, לדעתנו, לייחס חשי-בות יתירה לעדויות אלו, כשם שאין יסוד להא-מין לגנרלים הנאצים שהודיעו, לאחר ההתקפה בחודש יוני 1941, כי נוכחו לדעת שהצבא האי-דום היה ערוך להתקפה. מובן, כי ברית-המר-עצות החזיקה כוחות צבאיים ניכרים בגבולה המערבי (אך דבר זה היה ידוע לא מתמול-של-שום), אולם דווקא התוצאות הצבאיות של מחד-צית השנה הראשונות בחזית המזרחית הוכיחו, שהצבא הסובייטי לא היה מוכן כלל להתקפה. נעלה מכל ספק הוא, כי הממשלה הסובייטית ניצלה את תקופת ה„שיתוף“ להגברת כוננותה הצבאית, אולם גרמניה הנאצית הגדילה לעשות ממנה באותו פרק-זמן, לא זו בלבד שהתעשייה

בין לאומים

על פני פאקיסטאן אנדרו רות

מים הנבערים, שולח זרם של קנאות דתית, שעכשיו קשה לסכרו, מנהיגי פאקיסטאן פוסעים כאן בשביל עקלקל. מנסים לבלום מעשי קנאות דתית קיצונית העלולים להודרים מכסאם — וכך הטילו לכלא את ה"מדודיטים" הקנאים, המחקפים את הממשלה על שאינה מוסלמית די הצורך, אך המשיכה הדתית נר תנת בידי המנהיגים את עיקר השליטה על הרוב המרושש — וכך הכריזו את פאקיסטאן ל"מדינה מוסלמית" והבטיחו שיסודה יהיה חוק ה"שריעה" הר"ת. אך, למעשה, הריהם משתמשים בצורות הנהל הביורוקרטיות הקולוניאליות שירשו מבריטניה, אולי משום החנגשות זו שבין אמונתם המוסלמית לבין בעיותי המעשיות של השלטון יוסיים אין מנהיגי פאקיסטאן אצים לחקק חוקה למדינה.

כמה ממצוות הקוראן הונהגו למעשה, לרבות איסור משקאות אלכוהוליים, בפונג'אב אין מוסלמי רשאי לקנות משקה אלא אם כן מעיד עליו ריפא שהוא נזקק לו, "מטעמי בריאות", אך כל פונג'אבי שידו משגת לשלם שכר רופא יכול להשיג תעודה כזו, רק עניים או בורים מתקשים בענן השתייה — ובאים לרדי כתיית כהל מפוגל מזיק או לעישון חשיש. שאינו אסור על פי הקוראן, פאקיסטאני שהיגר לפשאוואר מנידלדהי התלונן: "אשתי חייבת ללבוש כאן 'בורקה' — אף על פי שקודם לא לבשה בורקה מימיה!" מוסלמים אדוקים ביותר מתניקים בדעה שאשה חייבת להיות שרויה בפרודה (בידוד), ומשהיא יוצאת, הריהי צריכה להתכסות ב"בורקה" — לבוש תכריך כעין אוהל פרטי, שיש לו סורג של סלסלה בגובה העיניים, שלובשתו ראה-ראינה-נראית, מנהג זה מוגבל בנשי העיר בלבד, נשים עירוניות רבות נטשי מנהג זה מכבר, בימים שהיו נערות הינדוסיות וסיקיות נאורות יותר מצויות בקרב-מקום ושימשו להן למופת. כעת בעיר מוסלמית כגון פשאוואר, עומדות הנשים המוסלמיות במערכה קשה, ושיפקי דים שהגיעו לשווייזכיות נמנו וגמרו להחרים כל סעודה שמזמנים אליה פקידי ממשלה הגזורים עדיין הסגר על נשיהם.

קצרה רוחם של הבריות על מנהגם של מדינאים פאקיסטאניים רבים להשיב בדרשות דתיות כל אימת

, צריכים אתם לראות את פאקיסטאן בעוד עשר שנים!" קרא הסוחר הצעיר שהסיענו על גבי קרון קטן דרך הרצועה השבטית המחוספסת במחוז הספר של פאקיסטאן, לפניו, הסביר, לא יכול מוסלמי בן שבת פאתאן, כמוהו, בשום פנים לעסוק במסחר, שהינדוסים והסיקים שלטו בו, הפאתאנים אנוסים היו לעבד את מדרוניהם הצחיחים, או להעשות משרי-תים, או להתנייס לצבא, כשם שעשה הוא, עם הקמת פאקיסטאן, והמהומות הצדתיות שבאו בעקבותיה שינו גם את פני הודו גם את פני פאקיסטאן, יצאו הסוחרים ההינדוסים הסיקים להודו, "כעת אנו עוסקים במס-חר", אמר שמת, "ואנו זקוקים לחינוך לכך".

פחות אופטימיות מצאנו בבית החרושת העובב ותפרוץ בלאהור, שבו שוכנו פועלי מסילת-הברזל הצפון-מערבית, משפחות, רובן פליטות מהודו, נדחקו עלובות בדלת אמות ולהן רק יריעת-בד למחיצה, בערדי מצלם אשה גוועת בשחפת, שהיתה שוכבת עם תינוקה בן החודש משום שבבית-החולים לא היו מיטות פנויות לחוליה-שחפת, שאל פועל-רכבת במ-רירות: "כלום תצמח איוו טובה מן התמונות הללו? אנו אובדים כאן בתחלואים!" זקן אחד נכנס בלהט לתוך דבריו: "רוצצנו את ראשינו למען פאקיסטאן והקרבונו את נשינו וילדינו במהומות, אך זה שנתיים שאני מבקש לי עבודה הגונה, אני זקן אך עלי לשאת חלב כל היום בשכר 8 אנית (כחמישים פרוטה)!"

הערות מנוגדות אלה רחוקות זו מזו כשני הבת-רים של מזרח פאקיסטאן ומערבה — שלמעלה מאלף מיל של שטח הודי מפרידים ביניהם, ובאמצע מצוי הריב, הסבור שכללות הכל מצבה של מדינה צעירה-לימים זו טוב למדי, יציאתם של הבריטים ושל המישה כיליוני הינדוסים וסיקים, שהיו המעמד הבינוני, הע-ניקה לעובדי-המדינה ולקציני-הצבא העלאה מהירה להפתיע, ולאחרים נתנה שעת-יכושר ליהפך לסוחר-רים, ואולם לשבעת מיליוני הפליטים שנכנסו אליה היה פירוש הדבר, על פי רוב, לנטוש את כל קנ-יניהם בהודו ולהתחיל מאלף ב"מולדת" נכריה.

כמידה רבה קמה פאקיסטאן בגלל ההרגשה כי למוסלמי הודי לא תהינה זכויות שוות בהודו בעלת הריב ההינדוסי המכריע, כדי לעורר את המוני המוסל-

בהם כדי לגרום תסיסה מעין זו ההופכת את כלכותה שבהודו ליורה רותחת. יתר על כן, פאקיסטאן — שלא כשכנתה — מספקת את צרכי עצמה במזון. זול המזון, העדרו של איום הרעב, הוא גורם חיוני ליציבות בכל ארץ אסיאתית. עם זאת הכרעה שלטון שבידי האצולה הפיאודלית העומדת בראש הפירמידה של פאקיסטאן מטיל מום קשה בכלכלת המדינה. בעלי אחוזות אלו רגילים לקבל לא פחות משני שלישים מיבול אדמותיהם בלי כל עמל מצדם, וכן רבית של 25%—40% על הלוואות שהם נותנים לאריסיהם. הללו לא ישיקעו, אפוא, את כספם בעסקים, בלי רווחים בטוחים ועצומים. נוטים הם להגביל את עצמם בעסקי יבוא ויצוא, באמצעות רשיונות ממשלתיים המושגים על ידי משוא־פנים, שבהם יש לעשות רווח מהיר ומפתיע. סחורות יבוא כתוצאה מנטייה זו הן יקרות מאד, ולמרות מאמצי הממשלה צמיחת התעשייה דלה היא. אף־על־פי שדרכה של הכלכלה הפאקיסטנית חלקה יותר משל שכנותיה הודו, אפגאניסטאן או איראן, מתרבים בה אותות סכנה. המלחמה הכלכלית „הקרה“ הנטושה בין פאקיסטאן להודו, למן ספטמבר 1949, הביאה לידי הפסקת המסחר בין שתי הארצות שבאורח תקין היו תלויות זו בזו. הינדוסיים גועים כרעב בראג'פוטאנה, בעוד שמעבר לגבול ממש, בפאקיסטאן, מצוי גודש חיטה, ולא זו אף זו, הממשלה — הסבורה כי מלחמת־אש גלויה עם הודו היא אפשרות ממשית — החליטה כי מן הצורך הוא להפריש שלושה רבעים מתקציבה לכוחות המזוינים.

ג.

אין לך דבר המקניט את הפאקיסטאני יותר מקבלת מכתב הערוך אל „קאראצ'י, הודו“. היטב יחרה לו כי מקץ ארבע שנים עדיין אנשים רבים בחוף־לארץ אינם מכירים בקיומה של פאקיסטאן או בשם כירתה, אולם ביותר מרגיזו הדבר שמערבבים תמיד את פאקיסטאן בהארץ שמצלעותיה הצפון־מערביות והצפון־מזרחיות נבראה. איבה זו שבין הודו לפאקיסטאן עזה היא כאיבה העלולה להיווצר רק בין שני בנים למשפחה אחת. אולם הודו היא דיבוק מיוחד לפאקיסטאן משום שעל כל התקופה שקדמה ללידתה של פאקיסטאן האפילו דחלילים הודיים, אמיתיים ומדומים. הודו, בעלת הרוב ההינדוסי המכריע, ענתה אמן בעל־כרתה אחר יצירת פאקיסטאן כביית לאומי לשבעים מיליון מן המיעוט המוסלמי שלה. שבועותיה הראשונים של פאקיסטאן כוסו צלקות על ידי מהומות עדתיות אכזריות בשתי המדינות, שכפו עליהן חיל־פנים טראגיים של שניט־עשר מיליון נפש. בחודש השני לקיומה, בטרם היה לה צבא מאורגן, יצאה פאקיסטאן לגי'האד ממושך שלה כדי למנוע את סיפוח

שבעיות כלכליות עולות על הפרק. „אין אנו יכולים לאכול איסלאם!“ הוא מענה־לשון שנשתרש, זה לא כבר הלך פקיד־ביגוי לכפר במחוז ליאלפור וכינס את האיכרים לשיחה. קודם שפתח, אמרו לו: „אם כוונתך לדבר על האיסלאם, אין לנו ענין בכך, אם תדבר על בעיותינו הכלכליות, נשמע את דבריך!“.

ב.

המשוטט ברחובות מוכרים בערי פאקיסטאן משתורם למראה, איך נעלמו כמעט כל השמות ההינדוסיים והסיקים משלטי התנויות, על מעמדם של הבלתי־מוסלמים לשעבר תעיד העובדה כי 95% מאלו שהיו חייבים קודם במס־הכנסה כפונג'אב — מס שהוטל בעיקר על בעלי הכנסות ממסחר ותעשייה — היו הינדוסיים וסיקים, השלטים החדשים נושאים כולם שמות מוסלמיים, אך העסקים אינם מתנהלים באותו קצב, משום שמועטים הם מוסלמים בעלי נסיון, ובכל זאת למדו הפאקיסטאנים מהם, מנהלי־בנקים בריטיים אומרים לך כי הפקיד המוסלמי, הגם שאין להשוותו לפקיד ההינדוסי שיצא לו שם בעולם, הוא מוכשר למדי. תהליך הלימוד ניכר במיוחד בעתוני פאקיסטאן. „פאקיסטאן טיימס“, העתון האנגלי בעל התפוצה הגדולה ביותר, לא היו לו אלא שני עובדים בעלי נסיון עתונאי כשהתחיל להופיע ב־1947, והיה עסק פרימיטיבי ביותר. עתון זה, וכן „פאקיסטאן האראלד“ הרשמי למחצה, נשתפרו והלכו במידה עצומה, אף שעדיין לא הגיעו לרמתם המקצועית של טובי העתונים ההינדוסיים, בלאהור בולטת ירידתם של בתי־המסחר לספרים, שהיו פעם מן הטובים שבכל חצי האי. „אין כאן מי שיקנה ספרים!“ העיד בהרי־סות יתרה מכו פאקיסטאני. אכן, יציאת ההינדוסיים והסיקים ממערב פאקיסטאן סילקה את מרבית מעמד הבינים המשביל, הנוקק לספרים, בראש הפירמידה החברתית של פאקיסטאן, שנשארה אחרי יציאת־המהון זה עומד אותו מעמד ישן, פיאודלי למחצה, של בעלי־אחוזות, שנוספו עליו בעלי אחוזות מוסלמים מפליטי הודו. בתחיתיה מצויים 80% מן האוכלוסיים העובדים את האדמה, על פי רוב בתורת אריסים, בין שתי אלו מצויות שכבות דקות ביותר של מעמד בינוני עירוני ומעמד פועלים.

עד כאן שיוותה פירמידה חברתית זו לפאקיסטאן מראה יציבות יתרה, בהשוואה להודו, רובם של שבעת מיליוני הפליטים שבפאקיסטאן היו עובדי־אדמה חסרי־כל שער מהרה נעשו למעמד פרודוקטיבי ואף נושא את עצמו על ידי עיבוד האדמה, ברובה אדמה שנשטחה הסיקים וההינדוסיים במנוסהם. כיוון שפאקיסטאן קיב־לה פליטים עירוניים בשיעור קטן פי כמה מזה, הרי אין בה אלא מעט פקידים ופועלים מחוסרי עבודה שיש

כך את האנגלואמריקנים בשעתו. ראש ממשלתה של פאקיסטאן רגו על שבועידת חבר העמים הבריטי. בלונדון ב-1949, הותר להודו להכריז עצמה לריפר בליקה ועם זאת להישאר בחבר-העמים. כשהומן פאנדיט נאהרו לביקור בארצות הברית אשתקד, הששו הפאקיסטאנים שאמריקה תכריע את הכף בשאלת קאשמיר לטובתה של הודו. ראש הממשלה, ליאקת עלי חאן, השיג לעצמה באמצעות שגריר פאקיסטאן בטרהאן, הזמנה למוסקבה. כשהודיע על כך, עורר הדבר הסכמה — ואפילו הסכמה סוערת — בחוגים נרחבים. עתון האודו שצוות „רוסיה חתמוך בנו בקאשמיר 1” הביע את תקוות העם. ההזמנה עוררה את הבהלה המקוה בחוגים אנגלואמריקנים והמציא אה את ההזמנה הנכספת לביקור בארצות-הברית. איבת פאקיסטאן להודו משמשת כמין מלטר-לכלי מטרה. השנאה המשותפת להודו היא עיקר הכוח המקשר בין מורח פאקיסטאן ומערכה, ששטה הודי עצום, יותר מאלף מיל, מפריד ביניהם. שנאה זו מאחדת את ששים וחמש מיליוני תושביה הוותיקים של פאקיסטאן עם עבעת מיליוני הפליטים שזרמו לתוכה, ובאין אמצעי אחר, יכולים מנהיגי פאקיסטאן תמיד להשיג את המיכת העם באמצעות תעמולה אנטי-הודית.

אין לך כתיבה במסירת-קולמוס קלה יותר מחיבור נאומיהם של פוליטיקאים פאקיסטאניים. נאומים אלה אינם אלא תזרות על אותם הדפסים עצמם בדבר „המאבק לחיים ולמוות” בקאשמיר, האזהרה כי „פא-קיסטאן (או האיטלאם) בסכנה 1” וההבטחה „לשפוך את טיפת הדם האחרונה” בהגנה עליה מפני „האימפריאליזם ההודי”. אין ספק כי פחדו של הפאקיסטאני הממוצע מפני הודו הוא פחד אמיתי, וכן אמיתית היא אהבתו לאיטלאם, ורוב הפאקיסטאנים הבינו מה היתה כוונת פאנדיט נאהרו כשאמר, שרגשותיו כלפי קאשמיר הם רגשות גבר כלפי אשה. אולם כל הרגשות הללו מנוצלים על ידי מנהיגי פאקיסטאן כדי להוסיף ולשבת בכסאות-השלטון הרעועים. לולא נמצאה להם בעיית קאשמיר להסית את הדעת מעל עצמם, היררה אחד מפרחי הפקידים בקול, „איני יודע מה היו אנוסים להמציא במקומה”. וגנרל פאקיסטאני אמר: „מנהיגי פאקיסטאן מדברים גבוהה, אולם אנשים קטנים הם, בלי תבונה רבה או אמון עצמי. נשענים הם על הבריטים משום שאינם מעזים לעשות מעשים על דעת עצמם. דיפלומאט פאקיסטאני הסביר: „לא המוכשרים שבאנשינו עומדים בראש. בימי הבריטים נכנסו טובי אנשינו לצבא ולשירות המדינה. היחידים, שהיו ברשותם זמן וכסף לצורך תעמולה מדינית, היו בני המעמד הפאודלי — והללו

קאשמיר להודו. הפאקיסטאנים בטוחים כי הרוב המוסלמי שבקאשמיר מעדיף אותם, אף על פי שהמהאראג'ה ההינדוסי של קאשמיר צירף את המדינה להודו. חוששים הם כי ביד הודו אויבת, היושבת בקאשמיר האסטרטגית והשולטת בדרכי המים המשקים את מערב-פאקיסטאן, תהיה פאקיסטאן מוסר גרת מבחינה אסטרטגית וכלכלית. חשש זה הוגבר על-ידי איבתה של אפגאניסטאן, השואבת עידוד מהודו, שגנרל פאקיסטאני תיארה כ„חיות שניה של הודו”. כששאלתי אם יש הכרח ממשי להוציא שלושה רבעים מתקציבה של פאקיסטאן לצרכים צבאיים, השיב פקיד פאקיסטאני מיושב-בדעתו הקרוב בהש-קפותיו לראש-הממשלה ליאקת עלי חאן: „דעתנו היא, שהודו רוצה להשמיר את פאקיסטאן סביבה כלכלית, ואם תיכשל, קרוב לוודאי שתתקיפה באורח צבאי”. בעת המתיחות כנגנאל אשתקד הכריז „פאקיסטאן או בוא-רוג'אר” המתון, כי פאקיסטאן תעדיף את „המגל והפטיש” על ריבונותה של הודו. זה היה ביטוי דרא-מאטי להרגשת הלכל בפאקיסטאן כי „המלחמה הקרה” שלה עם הודו חשובה בעיניה יותר מכל סיכסוך אחר בעולם. עמדה זו היא אחד ממכשוליה היסודי לאיתוד דרוס-אסיה נגד פלישה קומוניסטית. פאקיסטאן מר דדת כל דבר באמת-המידה של מעמדה כלפי הודו. האנגלואמריקנים קיפחו את השפעתם בפאקיסטאן — והפסד זה יצא בשכר הסובייטים, הפאקיסטאנים נוכחו לדעת כי האנגלואמריקנים אומרים לבסס את מדי-ניותם על הפיכת הודו לבסיס אנטי-קומוניסטי. זה לא כבר נחלצה בריטניה לנקוט כמה צעדי-פיוס כלפי פאקיסטאן, לרבות שיגור כמה משלחות רשמיות ורשמיות-למחצה, כדי למעט ככל האפשר את הרגש האנטי-בריטי שגבר בתוכם. רגש זה נתעורר בעיקר מתוך הכרתה של פאקיסטאן כי הקצינים הבריטיים — העומדים עדיין בראש חיילותיה — גילו חוסר רצון במלחמת קאשמיר. בריטניה לא רצתה במלחמה ממש בין הודו לפאקיסטאן בשעה שעיקר המאמץ הבריטי היה מכוון לביצור דרוס-אסיה נגד הקומוניזם. כמה ממנהיגי פאקיסטאן חשדו בבריטניה כי שאיפתה היא שקאשמיר תסופח להודו, וזה משום שהלאומנות ההודית חזקה יותר ויש לפישה. הפא-קיסטאנים פירשו אפוא את מתינותם של הקצינים הבריטיים כמין חבלה במאמץ-המלחמה של פאקיסטאן. הרגש האנטי-בריטי פחת אחר-כך כשהחלה העתונות הבריטית העיקרית מגלה יותר ביקורת כלפי הודו ויתר ידידות כלפי פאקיסטאן. כשלוש מאות קצינים בריטיים משמשים עדיין כמטה ובמשרות-ייעוץ בצבא. הדיבוק ההודי של פאקיסטאן מסביר גם את פרשת עגביה הקצרה עם הסוואטיים, שהבהילה כל

וכלה מכוונת נגד בני האצולה השולטת בליגה המר סלמית. כדי למנוע שמיטת השלטון מידיה נוקפת הלי גה לכמה וכמה תחבולות של מאסר ואף דיכוי אכזרי. משקיפים רבים סבורים, כי הממשלה משהה את החוקה לא רק בשל הקשיים שבשילוב חוק האיסלאם בחוק האנגלו-סכסי, אלא מפני שעם השלמת החוקה תצטרך הליגה לעמוד במבחן של בחירות כלליות עם זכות בחירה למבוגרים, לעומת 13% שבהרו באי סיפה הנוכחית.

מצבה המדיני של פאקיסטן רופס ביותר, משום שלא קם עדיין שום ארגון שימלא את החלל שתגיש הליגה המוסלמית המתמוססת. קבוצה מלוכדת היטב, אחוזה קנאות דתית, ופאשיסטית-למחצה, המכונה „מדוריסים“, התקדמה זמן-מה, אולם הרחיקה לכת מדי והנהגתה חוסלה על ידי מאסר. יש מפלגת סוציאליסטית פעוטה, וכן מפלגה קומוניסטית זעירה, בת כאלפיים חברי, שלא נתאוששה עדיין מיציאתם של ההינדוסים והסיקים, שמתוכם היתה מגייסת את עיקר פעילותה. הקומוניסטים זכו להצלחה כלשהי באירגון פועלים ועובדי אדמה, אך סיכוייהם המדיניים קלושים. במזרח בנגאל הקימו הקומוניסטים תנועת-המונים לוחמת של עובדי-אדמה הגרורה אחרי תנועת הסאבי האגה („שליש“) שלהם, המכוונת להפחתת דמי-הארזי סות עד לשיעור שלישי מן היבול. אין ספק כי מהמכה היתה מתהוללת במצב המדיני בפאקיסטן, אילו קמה מפלגה הנשענת על התשוקה העמוקה לריפורמה קרית קצית ואינה פוגעת ברגשותיהם הדתיים המושרשים של בני פאקיסטן. נסיון במגמה זו נעשה בידי ה„ליגה המוסלמית העזאמי“ (העממית) ובראשה ה. ס. סהראוארדי. מנהיגה התיק של הליגה בבנגאל, שנת-אחדת בינואר 1951 עם סיעת החאן של מאמרוס, והיא נקראת בשם „הליגה המוסלמית העממית על שם ג'נאח“. מפלגה זו עשויה טלאי על גבי טלאי ויסוד איתה הוא שנאה למנהיגי הליגה השליטים הרצון לתפוס את השלטון, באיתה שעה קמה מפלגת ראדי קאלית בשם „אואד פאקיסטן“ (פאקיסטן החפשית). אחד ממנהיגיה הוא מיאן אפתחאר אדין, בעל קר קצית מוסלמי עשיר, בעל השקפות שמאליות, שנאסר שלישי פעמים בהיותו מנהיג הקונגרס ההודי הלאומי לפני שעבר אל הליגה המוסלמית בשנת 1945. הוא נבחר כחבר לאסיפה המכוונת והיה ראש הליגה של מערב-פנג'אב, אך בינואר 1950 הוצא מסיעתו שבאי סיפה המכוונת על התקפותיו השמאליות. מפלגה זו הראשונה של אפתחאר אדין ושוכת היאט, תובעת ריפורמה אגרארית וחברתית ופרישה מחבריה-העמים הבריטי, ופעילותה הפוליטית מכוונת נגד השתלטות הליגה, נגד דיכוי זכויות האזרח וההזדהות עם המערב.

מהזיקים היום בכל העמדות הפוליטיות העליונות. סופר מדיני נכנס לתוך דבריו: „מה שאנו זקוקים לו הוא טיהור מדיני. אם נסלק את השכבה העליונה, הרי מה שישאר יהיה באמת איתן ומושך את הלב“. שני ראשי ממשלת סינד, בזה אחר זה, הוכרחו להתפטר בשל שחיתות וזיופי בחירות. גם ראש ממשלת פנג'אב פוטר בראשית 1949 מטעמים דומים. אך החרו, ראש ממשלת סינד שפוטר עוד באביב 1948 בירי ג'נאח בעוון מינהל נפשע. עדיין שולט במנגנון המפלגתי בסינד, ואף החאן של מאמרוס, שפורטר מכהונתו כראש ממשלת פנג'אב, הוסיף להיות ראש הליגה המוסלמית בפנג'אב עד שנוצח בירי סיעה יריבה. על רמת המוסריות של המנהיגים תמיד העובדה שברבים מ„טוכי“ הכתים בלאהור מוצגים לראיה כליבית שנשדרו מבתי שכנים הינדוסים או סיקים שברחו, השחיתות ומשואה-הפנים מתרבים, בייחוד בתוגים העליונים. מהוור בלחי פוסק של ארו חותצה-הריים, מסיבות-התה וזרותות-ערב רשמיות, תפס את מרבית השעות שבהן אין ראשי פרנסיה של פאקיסטן ישנים, כאורח המסורת הפאודלית המוכר הקת, עיקר מטרתן — הראווה. איהרצון על הבונב ותוסר-היעילות עז כל-כך בקרב קציני-צבא פאקיסטאניים בעלי הכרה מדינית, עד שמשקיפים יודעי-דבר סבורים כי הפיכה צבאית בעתיד לא-רחוק אינה מן הנמנעות.

פרנסי פאקיסטן רואים את אירגונו של ראשי ממשלתם, הליגה המוסלמית, מתפורר לעיניהם. הליגה זכתה בתמיכת-המונים נלהבת כשהבטיחה לא רק להקים את פאקיסטן, אלא לקיים ריפורמות קרקעיות לרווחתם של האריסים, שהם רוב האוכלוסייה. לאחר יסוד פאקיסטן טאן ניטל חשקם של מנהיגיה, שכמעט כולם בעלי אחוזות, לענוש את עצמם. אדרבה, בעלי-האחוזות התחילו מגרשים את האריסים, מחשש שריפירמה קרקעית, לכשתגשם סוף-סוף, תעניק להם זכויות על הקרקע שהם מעבדים. אריסים אלה מקבלים כיום רק שלישי מן היבול שהם מגדלים, משום שמלבד דמי אריסות בשיעור מהצית היבול, הם אנוסים לשלם שפע מסים שמקורם בימי הביניים. במחוז מונטגומרי כלר לות בכך תרומות לתמיכת פילגשיהם של בעלי-האחר זות! אף-על-פי שאין עדיין אלא אירגון מועט לכוון את התמרמרותם של האריסים, הרי זו גוברת בניכר

—

• במארס 1951 נתגלה קשר שהצבא מעורב בו, וזאת הפעם הראשונה למן הקמת פאקיסטן. עובדה זו מעידה על התפוררות נוספת בקרב הצמרת השולטת. יש המנסים לתלות את ההתפתחות בהשפעה קומוניסטית, אך הדיעות בענין זה קלושות הן מלהצדיק משפט. (המ)."

היש עודף אוכלוסים בעולם?

בעיות דמוגרפיות בדורנו

יצחק לדור

באה למרות הירידה הגדולה בקצב הילודה, שהרי זו מלחה בירידה גדולה עוד יותר בקצב התמותה. תהליך זה אינו שווה בכל מקום, ומבחינה זו יש להבחין בין שלושה סוגי אוכלוסיה. חלק אחד, והוא כולל כשלוש חמישיות מכלל המין האנושי (הארצות הנחשלות ביותר של אסיה, אפריקה ואמריקה הלא-טינית), מגלה כאחד שיעור ילודה ותמותה גבוה ביותר, עם נטיה כלשהי לירידת שיעור התמותה; חלק שני, כחמישית האנושות (ובעיקר רוסיה, דרום-מזרח אירופה, יפאן) מגלה נטיה לריבוי טבעי גדל עם שיעור תמותה יורד והולך; חלק שלישי, גם הוא כחמישית מכלל המין האנושי (הארצות המפותחות של אירופה המערבית, אמריקה הצפונית, אוסטרליה, ניו-זילאנד) מגלה נטיה לירידה גדולה בשיעור הילודה ולירידה גדולה עוד יותר בשיעור התמותה, ובדרך כלל ניתן לומר, כי התפתחות אוכלוסי העולם, לשלר שת סוגיהם, מכוונת ומתקדמת מבחינה דמוגרפית לאט לאט לקראת הסוג השלישי, אך גם התהליך השלישי, במקומות בהם הוא צועד במלוא תקפו, יוצר בעיות דמוגרפיות קשות. כך, למשל, ידוע כי בארצות הברית והתעשייה המפותחות ירד שיעור הילודה בהרבה, אולם יותר מזה ירד שיעור התמותה, כמוכח מטבלאות אלו:

שעור הילודה בארצות אירופה עד סלחמת העולם השנייה ואחריה (על כל אלף נפש):

1890	1900	1910	1920	1930	1938	1948
35.7	35.6	29.8	22.1	18.4	19.7	19.7
21.8	21.4	19.7	19.3	18.2	17.6	18.1
30.2	28.7	25.1	19.9	16.5	14.6	20.8

שעור התמותה בארצות שונות (על כל אלף נפש):

1910	1920	1930	1938	1948
19.0	17.2	16.8	15.4	12.2
13.9	12.2	12.1	11.6	10.9
14.8	13.3	11.8	11.7	
14.1	11.8	11.8	10.6	9.9

הירידה בשיעור הילודה, שהחלה בשלהי המאה הקודמת, הלכה וגברה והגיעה לשיאה במשך שתי מלחמות העולם ורק בשנים שלאחריהן, כגון ב-1948.

היו ימים והגדרות הכלכלה המדינית נתנו את הדגש בתקירת העושר החמרי של החברה, ייצור והולקתו, אולם במרוצת הזמן העתיקו חכמי הכלכלה את מרכז הכובד של המחקר מתחום נכסי החומר לתחום האדם עצמו, כשכל העושר נחקר בעיקר מבחינת השפעתו על שיפור מצב האדם והחברה. האדם הוא נושא הפעולה המשקית, ובין הגורמים הקובעים את אופי המשטר החברתי והכלכלי ואת רמת התפתחות המשקית, גדול ערכם של מספר התושבים ודיכויים, צפיפותם, הרכבם לפי המין, הגיל, המקצוע, ההשכלה, ואלה מצדם תלויים בתהליכי ילודה ותמותה, נישואים וגירושים. הגירה וכו'. הדמוגרפיה עוסקת איפוא בתקירת כל נתונים הקובעים את תנועת האוכלוסים מכאן והשפעתה על ארגון המשק, היקף הייצור ורמת החיים של האוכלוסיה עצמה מכאן. במאת השנים האחרונות באו תמורות כבירות בכל התחומים הנזכרים. הרי כמה מספרים ועובדות לגבי מקצתם.

אוכלוסי העולם נתרבו, למשל, כדלהלן:

מספר אוכלוסי העולם (במיליונים):	בשנים (משוער)
1650	545
1750	728
1850	1171
1950	2300

מכאן שאוכלוסיית העולם גדלה משנת 1650 עד

שנת 1850, כלומר במשך מאתיים שנה, כמעט פי שניים, ואילו למן 1850 ועד 1950, היינו במשך מאה שנה בלבד, היא חזרה והוכפלה. העלייה הגדולה ביותר חלה איפוא במאת השנים האחרונות, היא מאת ההתקדמות הגדולה ביותר בייצור ובהמצאות הטכניות בדברי ימי האדם. בצד כל אלה חלה במאת האחרונה גם השתפרות עצומה באמצעי ההיגיינה והרפואה ובמבאק האדם עם המגפות והרעב. לפי הסטטיסטיקה גדלה גם כיום אוכלוסיית העולם בעשרים מיליון נפש מדי שנה בשנה, ובעשר השנים האחרונות, על אף האבידות במלחמת העולם השנייה, גדל ישובו של כדור הארץ במאתים מיליון נפש כמעט, יתכן, איפוא, כי כדור הקרוב יתווספו עוד כחצי מיליארד נפש על יושבי תבל, היינו כמספר תושבי אירופה כולה היום, וזו: עליה זו בשיעור הריבוי הטבעי

כעדות המספרים הבאים (על אלף לידות): 1925 — 201; 1932 — 164; 1936 — 136; 1939 — 121. בארצות־הברית היתה תמותת התינוקות בשנת 1947 רק 32 לאלף והוא הדין, בקירוב, בשאר הארצות המפותחות (בישראל ירדה באותה שנה עד 29.2).

מראשית המאה העשרים בא מיפנה חשוב גם באריכות־הימים הממוצעת של המין האנושי, ושוב בעיקר בארצות המפותחות. ברומא העתיקה היה הגיל הממוצע של האזרח עשרים וחמש שנה. ב־1900 ארכו ימיו הממוצעים של אדם בארצות־הברית עד ארבעים ושמונה וב־1950 עד ששים וחמש. עובדה זו מולידה בעיות מיוחדות הכרוכות בהזדקנות האוכלוסיה, שעליהן עמד בפרטות סיר ויליאם באָאָרִידִג' ברוח המפורסם שלו על הבטחון הסוציאלי באנגליה. והרי קצת מן המספרים שהוא מביא לגבי גיל הוקנה באנגליה: בשנת 1931 היו 24.2% מבין אוכלוסי אנגליה למטה מבני 15 שנה ואחוז האנשים בגיל שלמעלה מ־65 נשים למעלה מ־60 שנה רק 9.6%. לפי תהליכי ההתפתחות של היום יש לשער כי ב־1971, כלומר בעוד עשרים שנה, יהיה הנוער באנגליה רק 15.5% ואילו הזקנים יעמדו 20.8%. חזוץ דומה לזה ניכר בהתפתחות הדמוגרפיה בארצות־הברית. שם היה בשנת 1931 חלק ההושבים בגיל שלמעלה מארבעים וחמש שנה רק 17% וב־1980 יעלה חלקם באוכלוסיה ל־40.4%.

סיכויו של כל נולד להשאר בחיים הוא איפוא גדול יותר עתה מאשר לפני. ולפיכך, גם אחרי שתי מלחמות עולם על כל הכרוך בהן, לא זו בלבד שאוכלוסיה עולמית לא פחתה אלא גדלה, וכל זה (בעיקר בעולם המערבי) לא בזכות ריבוי הנוולדים אלא בזכות ריבוי המתמיד של שיעורי הגילים הקשישים. בעית העתיד של הארצות הללו היא איפוא: צמצומה היחסי של האוכלוסיה הכללית וריבוי הוקנים בתוכה, דבר שפירושו ריבוי אחוז הצרכנים המלווה בהפחתה יחסית של אחוז היצרנים בתוכה. בעיה זו מתריפה ביותר בתקופה כתקופתנו. נוכח הנסיגות בארצות שונות להגשים תכניות של בטחון סוציאלי, שהרי ברור, לאור ההתפתחות המתוארת, כי מעמסת ההוצאות הכרוכות בתכנית זו לא תקטן אלא עוד תרבה במרוצת הזמן.

הבלטת בעית הקשישים מודגשת כיום בהרבה מחקרים וידועים הויכוחים על בעית הפנסיה לזקנים בארצות־הברית. רבים הניחושים על השינויים העתידיים לכאן, עקב אוכלוסיה מצטמצמת שהגיל הממוצע בה עולה, בשדה הכלכלה, וקודם כל מבחינת המיצויים והשירותים (צרכי החינוך, למשל, יופחתו ויחד עמם גם צרכי הלבשה, ספרים, לילדים וכו'). לעומת

ניכרת שוב עליה והשאלה היא, אם זו תתמיד. בכמה מהארצות (צרפת אחרי מלחמת עולם א' ואנגליה במשך מלחמת עולם ב') ירד שיעור הילודה עד היותו נמוך מרמת התחלופה, ובצרפת אף עלה שיעור התמותה על שיעור הילודה, הירידה הנמשכת בשיעור עור התמותה משתקפת בירידה המפליאה בתמותת התינוקות למטה מבני שנה.

תמותת תינוקות בארצות שונות (על כל 1000 תינוקות) בגיל עד שנה

	1947	1921—25
מצרים	153 (1945)	144
יאפאן	87 (1943)	159
קאנאדה	45.5	98
ארה"ב	32	74
איטליה	82.4	127
צרפת	66	95
אנגליה	43.5	78
שוויצריה	39.3	65
ישראל	29.2	127

מצרים היא איפוא היחידה כאן, שבה שיעור התמותה לא רק שלא ירד אלא גם עלה. מהדו"ח הסטאטיסטי שפירסם זה לא כבר ארגון הבריאות הבינלאומי מוכח, כי במשך המישים השנים האחרונות (1900—1950) ירד שיעור התמותה בכמה מארצות אירופה עד החצי, כך, למשל, ירד בבלגיה מ־183 על כל אלף נפש ל־123, בנורווגיה — מ־158 עד 94 ובהולאנד מ־176 עד 83. מהו מעמד הדברים בארצות המזרח הקרוב? שיעור הילודה עדיין גבוה בכולן וההבדלים בשיעורי התמותה, בהשפעת תנאי התפתחות שונים, אף הם גדולים מאד:

בשנת 1936 מתו מכל 1000 נולדים:	
בתימן	למעלה מ־300 ילד
בעיראק	227
בעבר־הירדן	195
בארץ־ישראל (ערבים)	136
" " (יהודים)	68

מצב מיוחד, העלול להוצר על ידי הטבת המצב הכלכלי ושיפור התנאים הסניטריים כאחד, משתקף יפה בתנועת האוכלוסיה הערבית בארץ בתקופת המנדט. האוכלוסיה הערבית, יותר נכון המושלמית, גדלה באופן מהיר כאד ושיעור גידולה היה גדול כמעט פי שלושה מהריבוי הממוצע בעולם וגם מזה שבארצות השכנות (27 לאלף לעומת 22 בסוריה והלבנון, 14 בעיראק ו־13 במצרים). בו בזמן ירד שיעור תמותת התינוקות בתוך האוכלוסיה הזאת,

מספר הנשים המסוגלות ללדת בדרך הבא והיכולות למלא את מקום אמותיהן. על יסוד הישגים מדויקים הגיע קוצ'ינסקי לניחושיו שונים על מספר החושבים בארצות שונות בעתיד. וליתר דיוק, בשנת 1970. באותה שנה היא רואה ירידה ניכרת באוכלוסיהן של רוב ארצות אירופה, וביחוד בריסניה, ועליה עצומה במספר אוכלוסי רוסיה (251 מיליון לעומת 175 מיליון נפש). נמצא כי בשעה שרוסיה צועדת מבחינה זו לקראת חידוש נעוריה, הרי בריסניה מזדקנת והולכת. בנה דברים אמורים, אם לא יהלו שינויים בשיעורי הילודה והתמותה בארצות הללו עקב "מרד התורים" (בבעיות אלו וכיוצא בן ברוב ענין ספרם האנגלי של ר. ו. ק. טיטמוס, "מרד התורים").

ב

הרחיפה להקידה דמוגרפית ניתנה, כידוע, בשעתו על ידי מאלתוס. חקר כלכלה אנגלי, שבניגוד לכל אלה שראו ברכה בריבוי האוכלוסים, טרח להוכיח כי כל ריבוי נפרז נושא עמו קלה למין האדם. מאלתוס, שחי בסוף המאה ה-18, היא תקופת המהפכה הצרפתית והמהפכה הטכנית באנגליה, בא להסביר בספרו "מסה על עקרונות האוכלוסיה" (1798) את המשרים הכלכליים שליוו את לידתה והתפתחותה של אנגליה התעשינית. כאחד הראשונים שעמדו על חוק תוצאותיהן הפותחות של השקעות נוספות בתקלאות ראה מאלתוס כי ריבוי האוכלוסיה גורר אחריו הפדעת האיוון בינה ובין הספקת המזון עלידי הטבע. שלוש הנחותיו היסודיות בתורת האוכלוסים הן: א) ריבוי האוכלוסים מן ההכרח שיהיה מוגבל עלידי אמצעי המחיה הקיימים. ב) באין שום גורמים כוליים, ילך ויגדל מספר האוכלוסים לא רק בהתאם לריבוי המזון, אלא גם בקצב העולה הרבה על שיעור ריבוי של אמצעי המחיה. נסיתו של האדם לריבוי כשהיא לעצמה היא בלתי מוגבלת. ריבוי האוכלוסים מתפתח בכל דור בטור גאומטרי (1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, 512, 1024, 2048, 4096, 8192, 16384, 32768, 65536, 131072, 262144, 524288, 1048576, 2097152, 4194304, 8388608, 16777216, 33554432, 67108864, 134217728, 268435456, 536870912, 1073741824, 2147483648, 4294967296, 8589934592, 17179869184, 34359738368, 68719476736, 137438953472, 274877906944, 549755813888, 1099511627776, 2199023255552, 4398046511104, 8796093022208, 17592186044416, 35184372088832, 70368744177664, 140737488355328, 281474976710656, 562949953421312, 1125899906842624, 2251799813685248, 4503599627370496, 9007199254740992, 18014398509481984, 36028797018963968, 72057594037927936, 144115188075855872, 288230376151711744, 576460752303423488, 1152921504606846976, 2305843009213693952, 4611686018427387904, 9223372036854775808, 18446744073709551616, 36893488147419103232, 73786976294838206464, 147573952589676412928, 295147905179352825856, 590295810358705651712, 1180591620717411303424, 2361183241434822606848, 4722366482869645213696, 9444732965739290427392, 18889465931478580854784, 37778931862957161709568, 75557863725914323419136, 151115727451828646838272, 302231454903657293676544, 604462909807314587353088, 1208925819614629174706176, 2417851639229258349412352, 4835703278458516698824704, 9671406556917033397649408, 19342813113834066795298816, 38685626227668133590597632, 77371252455336267181195264, 154742504910672534362390528, 309485009821345068724781056, 618970019642690137449562112, 1237940039285380274899124224, 2475880078570760549798248448, 4951760157141521099596496896, 9903520314283042199192993792, 19807040628566084398385987584, 39614081257132168796771975168, 79228162514264337593543950336, 158456325028528675187087900672, 316912650057057350374175801344, 633825300114114700748351602688, 1267650600228229401496703205376, 2535301200456458802993406410752, 5070602400912917605986812821504, 10141204801825835211973625643008, 20282409603651670423947251286016, 40564819207303340847894502572032, 81129638414606681695789005144064, 162259276829213363391578010288128, 324518553658426726783156020576256, 649037107316853453566312041152512, 1298074214633706907132624082305024, 2596148429267413814265248164610048, 5192296858534827628530496329220096, 10384593717069655257060992658440192, 20769187434139310514121985316880384, 41538374868278621028243970633760768, 83076749736557242056487941267521536, 166153499473114484112975882535043072, 332306998946228968225951765070086144, 664613997892457936451903530140172288, 1329227995784915872903807060280344576, 2658455991569831745807614120560689152, 5316911983139663491615228241121378304, 10633823966279326983230456482242756608, 21267647932558653966460912964485513216, 42535295865117307932921825928971026432, 85070591730234615865843651857942052864, 170141183460469231731687303715884105728, 340282366920938463463374607431768211456, 680564733841876926926749214863536422912, 1361129467683753853853498429727072845824, 2722258935367507707706996859454145691648, 5444517870735015415413993718908291383296, 10889035741470030830827987437816582766592, 21778071482940061661655974875633165533184, 43556142965880123323311949751266331066368, 87112285931760246646623899502532662132736, 174224571863520493293247799005065242665472, 348449143727040986586495598010130485330944, 696898287454081973172991196020260970661888, 1393796574908163946345982392040521941323776, 2787593149816327892691964784081043882647552, 5575186299632655785383929568162087765295104, 11150372599265311570767859136324171510590208, 22300745198530623141535718272648343021180416, 44601490397061246283071436545276686042360832, 89202980794122492566142873090553372084721664, 178405961588244985132285746181106744169443328, 35681192317648997026457149236221348833886656, 7136238463529799405291429847244269766777312, 14272476927059598810582859694488539533554624, 28544953854119197621165719388977079067109248, 57089907708238395242331438777954158134218496, 114179815416476790484662877555908316268436992, 228359630832953580969325755111816632536873984, 456719261665907161938651510223633265073747872, 913438523331814323877303020447266530147495744, 18268770466636286477546060408945330602949152, 3653754093327257295509212081789066120589824, 7307508186654514591018424163578132401179648, 14615016373309029182036848327156264802359296, 29230032746618058364073696654312529604718592, 58460065493236116728147393308625059209437184, 116920130986472233456294786617250118418874368, 233840261972944466912589573234500236837748736, 467680523945888933825179146469000473675497472, 935361047891777867650358292938000947350994944, 1870722095783555735300716585876001894701989888, 3741444191567111470601433171752003789403979776, 7482888383134222941202866343504007578807959552, 14965776766268445882405732687008015157615919104, 29931553532536891764811465374016030315231838208, 59863107065073783529622930748032060630463676416, 119726214130147567059245861496064121260927352832, 239452428260295134118491722992128242521854705664, 478904856520590268236983445984256485043709411328, 957809713041180536473966891968512970087418822656, 1915619426082361072947933783937025940174837645312, 3831238852164722145895867567874051880349675290624, 7662477704329444291791735135748103760699350581248, 15324955408658888583583470271496207521398701162496, 30649910817317777167166940542992415042797402324992, 61299821634635554334333881085984830085594804649984, 12259964326927110866866776217196966017118969289984, 24519928653854221733733552434393932034237938579968, 49039857307708443467467104868787864068475877159936, 98079714615416886934934209737575728136951754319872, 196159429230833773869868419475151456273903508639744, 392318858461667547739736838950302912547807017279488, 784637716923335095479473677900605825095614034558976, 1569275433846670190958947355801211650191228069117952, 3138550867693340381917894711602423300382456138235904, 6277101735386680763835789423204846600764912276471808, 12554203470773361527671578846409693201529824552943616, 25108406941546723055343157692819386403059649105887328, 50216813883093446110686315385638772806119298211774656, 100433627766186892221372630771277544012238596423549312, 200867255532373784442745261542555088024477192847098624, 401734511064747568885490523085110176048954385694197248, 80346902212949513777098104617022035209790877138839456, 160693804425899027554196209234044070419581754277678912, 321387608851798055108392418468088140839163508555357824, 642775217703596110216784836936176281678327017110715648, 1285550435407192220433569673872352563356654034221431296, 2571100870814384440867139347744705126713308068442862592, 5142201741628768881734278695489410253426616136885725184, 10284403483257537763468557390978820506853232273771451328, 2056880696651507552693711478195764101370646454754290272, 4113761393303015105387422956391528202741292909508580544, 8227522786606030210774845912783056405482585819017161088, 16455045573212060421549691825566112810965171638034322176, 32910091146424120843099383651132225621930343276068644352, 65820182292848241686198767302264451243860686552137288704, 131640364585696483372397534604528902487721373104274567408, 263280729171392966744795069209057804975442746208549139136, 526561458342785933489590138418115609950885492417098278272, 1053122916685571866979180276836231219901770984834196556544, 2106245833371143733958360553672462439803541969668393113088, 4212491666742287467916721107344924879607083939336786226176, 8424983333484574935833442214689849759214167878673572452352, 1684996666696914987166688442937969951842833757734714504704, 3369993333393829974333376885875939903685667515469429009408, 6739986666787659948666753771751879807371335030938858018816, 1347997337357531993733350754350375961474267006187771637632, 2695994674715063987466701508700751922948534012375543275264, 5391989349430127974933403017401503845897068024751086550528, 10783978698860255949866806034803007691794136049502173111056, 21567957397720511899733612069606015383588272099004346222112, 43135914795441023799467224139212030767176544198008692444224, 8627182959088204759893444827842406153435308839601738888848, 17254365918176409519786889655684812306870617793203477777696, 34508731836352819039573779311369624613741235586406955555392, 69017463672705638079147558622739249227482471172813911110784, 138034927345411276158295117245478498454964942345627822221568, 276069854690822552316590234490956996909929884691255645443136, 552139709381645104633180468981913993819859769382511310886272, 1104279418763290209266360937963827987639719538765022621725544, 2208558837526580418532721875927655975279439077530045243051088, 4417117675053160837065443751855311950558878155060090486102176, 8834235350106321674130887503710623901117756310120180972204352, 17668470700212643348261775007421247802235512620240361944408704, 3533694140042528669652355001484249560447102524048072388881728, 7067388280085057339304710002968499120894205048096144777763456, 14134776560170114678609420005936998241788410096192289555526912, 28269553120340229357218840011873996483576820192384579111053824, 5653910624068045871443768002374799296715364038476915822207168, 11307821248136091742887536004749598593430728076953831444414336, 22615642496272183485775072009499197186861456153907662888828672, 45231284992544366971550144018998394373722912279815325777657344, 90462569985088733943100288037996788747445824559630651555314688, 180925139970177467886200576075993577494891649119261303110629376, 361850279940354935772401152151987154989783298238522606221258752, 723700559880709871544802304303974309979566596477045212442517504, 1447401119761419743089604608607948619959133192954090424885035088, 2894802239522839486179209217215897239918266385908180849770070176, 5789604479045678972358418434431794479836532771816361695540140352, 11579208958091357944716836868863788959673065543632723391080280704, 23158417916182715889433673737727577919346131087265446782160561408, 46316835832365431778867347475455155838692262174530893564321122816, 92633671664730863557734694950910311677384524349061787128642257632, 185267343329461727115469389901820623354769048698123574457284515264, 370534686658923454230938779803641246709538097396247149114569030528, 741069373317846908461877559607282493419076194792494298229178060544, 1482138746635693816923755119214564968838152389584988596458356121088, 2964277493271387633847510238429129737676304779169977192916712242176, 5928554986542775267695020476858259475352609558339954385833424484352, 11857109973085550535390040953716518950705219116679908711666848968704, 23714219946171101070780081907433037901410438233359817423333697937408, 47428439892342202141560163814866075802820876466719634846667395874816, 94856879784684404283120327629732151605641752933439269693334791749632, 189713759569368808566240655259464303211283505866878539386669583499264, 379427519138737617132481310518928606422567011733757078773339166998528, 758855038277475234264962621037857212845134023467514157546678333997056, 1517710076554950468529925242075714425690268046935028315093356667994112, 3035420153109900937059850484151428851380536093870056630186713335988224, 6070840306219801874119700968302857702761072187740113263773426671976448, 12141680612439603748239401936605715405522144375480226527546853343952896, 24283361224879207496478803873211430811044288750960453055093706687905792, 48566722449758414992957607746422861622088577501920906110187413375811584, 97133444899516829985915215492845723244177155003841812220374826751623168, 194266889799033659971830430985691446488354310007683624440749653503246336, 388533779598067319943660861971382892976708620015367248881499307006492672, 7770675591961346398873217

החרבות האדם: הנחתו של מאלתוס על קצב ריי בויה הטבעי של האנושות כוחה יפה במידה שהבררים אמורים בנטיה מסוימת. היינו בכוח ריבוי פוטנציאלי, שהוא בלתי־מגובל כמעט. למעשה לא נתאמתה נטיה זו והמציאות הוכיחה שהריבוי הממשי לא תמיד היה מה שיכול להיות. להיפך, עם התפשטות התרבות ועלית רמת החיים לא רק שאין הוא עולה, אלא אף מראה נטיה לירידה. אמת, שיפור המצב הכלכלי מסיר את העיכובים לריבוי ומלבה נישואים ולידות, אך, לעומת זה, מרבה עליה הרמה התרבותית את הדאגה לדור הבא, וככל שגדול יותר הפחד מפני ירידת רמת־החיה שהושגה, כן גדולה יותר פעולת הפחד הזה למנוע את הגדלת המשפחה. מכאן שלא העוני, כסברת מאלתוס, אלא דוקא ה"שובע" הוא המנוע ריבוי מופרז ומקצץ בשיעור הילודה כרוב ארצות התרבות.

ספנסר, שדן בבעיה זו מבחינתה הביולוגית, ביקש להוכיח, כי ככל שהמין מורכב ומפותח יותר, כן פוחת כוח הפרייה־ורביה שלו.

מכל מקום, עוד מצויות ארצות שבהן שיעור הילודה והריבוי הטבעי גדולים מאד. כך, למשל נת' רבו בשנים האחרונות אוכלוסי הודו כולה בחמישה מיליונים לערך שנה־שנה. אילו הצליחה הודו להג' מיד את שיעור התמותה שלה עד הרמה הקיימת בארצות־הברית או בארצנו, מבלי להנמיך את שיעור הילודה שלה, היתה יכולה, לבדה, להקים מקץ מאה שנה אוכלוסייה גדולה פי ששה מאוכלוסיית עולמנו. פיטר־ריקו הכפילה את מספר תושביה במשך חמי' שים שנה בלבד. ביאווה גדלה האוכלוסייה במשך עשרים השנים האחרונות מ־41 מיליון עד 70 מיליון נפש. לפי קצב ריבוייה כיום, עומדת יאפאן להכפיל את אוכלוסייתה מקץ שלושים וחמש שנה. אלז הן עובדות המעמידות אותנו גוכח אפשרות גידילו של המין האנושי בעשרות השנים הקרוכות בממדים שלא היו ידועים גם במאת השנים האחרונות. אך התמונה, כאמור, אינה שוה באזורים שונים — אף לא בארצות שונות באירופה גופה. בצרפת בעית הילודה היורדת היא טראגית לגבי המדינה, ואילו באי־טליה חוזרת ועולה שאלת עודף האוכלוסייה כשהיא כרוכה בחוסר העבודה המתמיד והופכת את ההגירה מאיטליה לשאלת חיים (מסוף מלחמת העולם השנייה יוצאים את איטליה שנה שנה 150 אלף מהגרים).

אהרי כל אלה לא ייפלא כי גם בימינו יש מחד־שים את תורת מאלתוס. כך, למשל, טוען ויליאם פֿוגט*.) כי רק הסדר הילודה בכוחו להציל את

המחיה, הם, מצד אחד, האמצעים המונעים את הלידה (כגון פרישות, נישואים מאוחרים וכיו"ב), ומצד אחר, אמצעים הרסניים המשמידים את עודף האוכלוסים (כגון עיני ורעב, מלחמות, מגפות וכו'). אם יש ברצוננו להחליש את פעולת האמצעים הרסניים, חובה עלינו, טוען מאלתוס, להגביר את האמצעים המונעים, שאם לא כן תגיע האנושות בהכרח לעברי פי פחת.

הנחת־המוצא של מאלתוס היתה אינא שמקור העוני בעולם אינו העוול החברתי, אלא גורמי טבע מסוימים, ובראשם חוק התוצאות הפוחחות בחקלאות, עשום תיקונים סוציאליים לא יבטלוהו. בקבעו גבול טבעי מסוים לריבוי המזון בעולם, לא ראה מאלתוס כל גבול ליכולת ריבוייה הטבעי של האנושות, לפיכך טען, יסבול העולם תמיד מעודף אדם לעומת מחסור מזון. מכאן התנגדותו של מאלתוס ל"חוק העתי", כפי שהיה קיים באנגליה בזמנו, כי לדעתו עלול היה רל לסייע לריבוי העניים, להשפעתו יש ליחס גם את חוק קרן שכר העבודה המפורסם, ששלל מן הפועלים כל סיכוי לשיפור מצבם בעזרת ארגוני הפר' עלים ומסודות הקואופרציה. רבים סבורים כי הנחותיו של מאלתוס על מלחמת הקיום הן שעוררו את דאר' וין לחקירתו ומסקנותיו בתחום זה. לא לשוא קרא אז קארלייל לכלכלה המדינית בשם "המדע העגום". הפירסום הרב שזכה בו מאלתוס בא לא רק בזכות תוכן ספרו וצורת הרצאתו המשכנעת, אלא גם בזכות זה, שמסקנותיו היו רצויות ביותר למעמדות העשירים, שגם הם וגם הממשלה נפטרו בזאת מכל אחריות מוסרית למחסור והעוני ששררו באנגליה בימים ההם. הספר ראה מהדורות מרובות, ואף שהמציאות סתרה במריצת הזמן את רוב הנחותיו, לא נסתיימו היכוחים על תורתו עד היום.

ג

בשעתו העירו למאלתוס על הטעות שבדרך חקיר'תו: למסקנותיו הגיע בהסתמכו על קצב הריבוי הטבעי בארצות־הברית ועל צמצום המזון באנגליה. מלבד הסיבות ההיסטוריות המיוחדות לתופעות הללו בשתי הארצות הנזכרות, הרי איניצול הקרקעות באנגליה אין לראותו כגורם טבעי, אלא כעובדה הנובעת מתוך תנאים חברתיים־משפטיים מסוימים. כן העירו לו, כי הנטיה לריבוי טבעי חלה לא רק על האדם כי אם במידה גדולה עוד יותר על שאר בעלי־החיים, שרבים מהם משמשים כמזון לאדם. אך העובדות שפגעו בשתי הנחותיו היסודיות של מאלתוס פגיעה קשה ביותר כרוכות בשינויים שחלו בקצב הריבוי האנושי וקצב ריבוי המזון במשך מאה יחמישים השנים האחרונים. עובדות אלו מה הן?

* William Vogt: Road to Survival (Victor Gollancz, London 1949).

יתרבו אוכלוסי כדור הארץ עד שיהיה הכרח לעבד את כל השטחים הפנויים, תוכל החקלאות להוסיף ולהתפשט על פני הימים – זו דעתו של אחד החוקרים בהידרופוניקה. והרי עוד דעה: „אם נביא בחשבון את אוצרות הטבע העומדים לרשות האנושות יתכן להניח שאילו גדל ישובו של העולם פי שלושה, גם אז לא היה נתקל, בתנאי הטכניקה של זמננו, בקשיים רבים לסיפוק צרכיו ההכרחיים“. הפעם הדו"כר הוא פרו'פ' לאט מקאנאדה, אף הוא ברה"כני, בהר"צאהו לפני אקדמיה אמריקנית.

ד

מה איפוא פשר תחיתה של תורת מאלטוס בשטף ספרים וקונטרסים שירד על העולם אחרי מלחמת העולם השנייה?

אכן לעומת העליה במספר האוכלוסים בעולם בימי מלחמת העולם השנייה ב-8%, ירד כושר הספקת המזון באותו פרק זמן ב-7%. עתה הבה נערוך את טענות הפסימיסטים והאופטימיסטים אלו לעומת אלו. רואי-שחורות טוענים: (א) למרות מיעוט הילודה באזורים מסויימים, מתרבה האנושות גם בימינו בכעשרים מיליון נפש שנה-שנה; (ב) לרשות האנושות עומדים 4 מיליארדים אקרים של אדמה מניבה, כלומר פחות משני אקרים לנפש, בעוד שדרושים שני אקרים ומחצה כדי סיפוקו של כל אדם לשוכע; (ג) פרויזן אדמת העולם וכושר תפוקתה הפוטנציאליים מתמעטים ועמם מתמעט כושר המין האנושי למנוע מעצמו סכנת רעב; (ד) הודות לשיפור רמת-החיים במערב, יורד שם שיעור התמותה פלאים, ולרגל העליה כשפל המדרגה במזרח, גדל שם שיעור הריבוי הטבעי, והילכך גדלה האנושות גם כיום בקצב מהיר למדי; (ה) במאה ה"ש היא אפשר להוסיף ולכלכל את אוכלוסיית העולם המתרבה מתוך ניצול שטחי קרקע בתולה שהיו בור, מה שאין כן היום הזה, ביחוד שאין עוד סיכוי לגילוי יבשות חדשות; (ו) כדי להביט כיה במשך עשרים ותש השנים הקרובות 2600 קאלור ריות מזון ליום לנפש, וגם לאלה שיתווספו בפרקי זמן זה, יש להגביר את תפוקת המזון הקיימת בעולם לפחות פי שניים; (ז) הארצות שהן בעלות עודף מזון נוטות יותר ויותר לצרוך אותו בעצמן ומכאן התמעטות ההספקה בשוקי העולם; (ח) ברוב ארצות העולם נהוגה הקלאות בזבזנית, מתוך ניצול אכזרי של הקרקע וסחף הקרקע („אגן האבק“ בארה"ב), הפועלת אף היא לצמצום ההספקה; (ט) האוכלוסיית המתרבות במהירות בארצות המזרח מגדילות את כ"י קוש המזון ומצמצמות בזאת את ההספקה העומדת לרשות עמי המערב; (י) הארצות השונות, שהסתפקו עד עתה בייצור חקלאי בלבד, עוברות יותר ויותר

העולם ממחסור ועוני הבאים עקב ריבוי טבעי גפרו. השיפורים הסאניטאריים, תכניות הפיתוח והעזרה הסוציאלית בארצות הנתשלות מן ההכרח שיגדילו את הריבוי הטבעי בהרבה, ואז, סבור פוגט, רק מאור רעות דמים, רעב ומלהמות-אזרחים יוכלו לאזן בארי צות כהודו או סין את עודף הילודה כנגד הגרעון במקורות המחיה.

ריבוי המזון, אם הנסיון של מאה וחמישים השנים האחרונות הוכיח כי הפחד מפני ריבוייה הבלתי-מוגבל של האנושות מופרז הוא, הרי ייצור אמצעי המחיה באותו פרק-זמן לא רק שלא פיגר אחרי ריבוי האדם, כי אם, להיפך, עלה בזכות התפתחות המדע והטכניקה בהרבה על קצב הריבוי הטבעי. עם כל הריבוי הטבעי הגדול שחל דוקא במאה השנים האחרונות, עלה סך פוק אמצעי המחיה לכל נפש בעולם בפרק הזמן שבין 1913—1937 כדלהלן:

שנים	1913	1929	1937
אחוזים	100	127.5	179.5

בכמה ארצות, וביחוד בארצות-הברית, עלה קצב סיפוקם של אמצעי-המחיה בפרק הזמן הנזכר הרבה יותר וביחוד כידוע, בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, אכן, עד לפני מאה שנה, בערך, לא התקדמה תורת ייצור המזון אלא מעט, אך מאמצע המאה ה"ש ועד ימינו היתה התקדמות עצומה, הכימאי יוסף לובין (ממציא מהזור הזרעים), החוקר מנדל (בעל תורת התורשה), בארבאנק (זנים חדשים בחקלאות), ליביך, טימריאוב, מיצ'ורין, ליסאנקו ואחרים, איש איש נתן חלקו לשכלול שיטות העיבוד החקלאי, ותחת להסיף לצמצום הריבוי הטבעי, הורו דרכים חדשות במדעי האגרונומיה, האגרוכימיה והאגרוברי אולוגיה, לשם פתרון בעית המחסור במזון, מעתה צעד מדע החקלאות צעדי ענק והישגיו הגדולים חוללו מהפכה בהשבתת היבולים על-ידי טיוב הקרקע וניצולו הראציונאלי, זיבול כימי, ברירת הזרעים ומחנורם, השקיה ומלחמה במזיקים, העברת זנים ממקום למקום ויצירת זנים חדשים על-ידי הכלאה, ניצול שטחים שלא עובדו וכ"ו. כל אלה גררו אחר ריהם העלאה עצומה של היבול הממוצע בארצות המפותחות וישוב אדמות-בור בארצות החדשות של אמריקה ואיסטרליה ושאר חלקי תבל, על הישגי המדע בימינו יש להוסיף את אפשרויות הגידול החקר לאי ללא קרקע, בתוך תמיסה מימית מוינה, בימינו מצויות חוות מימיות בכמה איים קטנים שבאוקיינוס השקט, שבהפקידן לספק מזון לעובדים ולנוסעים בקוי התעופה, (נסיגות בתחום זה נעשו גם בתוכנו על-ידי האגרונום ז. סוסקין), אם כיום מן הימים

אמריקה, אוסטרליה וכדומה הרי אין הדברים כן בסין ובהודו, שם גועים גם כיום מאות אלפים ממחסור ומרעב. ככל שנהיה אופטימיים, לא נוכל לומר בוודאות, כי כרבות מספר בני האדם על כדור הארץ, יגדל ויעלה תמיד ייצור אמצעי המחיה עוד יותר, כאשר היה במאה האחרונה. אמנם בעבר היה ריבוי האנושות מלווה בעליית רמת החיים, והעוני בחלקי הבל שונים בימינו אינו מוסבר על ידי ריבוי טבעי מופרז.

טעותם היסודית של מאלתוס וההולכים אחריו היא שלא הבחינו במידה מספקת בין הנטיה הטבעית של האדם לפריה רבייה לבין סיבות העוני שבעולם. (מלבד מארכס, אשר הדגיש את בעיית עודף האוכלוסים היהסי וכפר בקיומו של חוק אוכלוסיה אחיד לכל מקום ולכל זמן, ביקר פרנץ אופנהיימר בקורה קשה ביותר את תורת העוני של מאלתוס). להלכה יתכן אמנם כי עודף אוכלוסיה יגרום עוני, אך אין לקבוע עדיין, כי העוני קשור בעודף אוכלוסים דוקא. אם גם נניח כי קשה היה בימיו של מאלתוס לחנות מראש את כל ההתפתחות אשר באה בחקלאות, בתעשייה, בתחבורה וביישוב ארצות חדשות, ושהרבתה את מקורות המזון והמרייהגלם, תמוה הדבר הוא עד כמה הסיחו מאלתוס וחסידיו את דעתם מצדה התברתי של הבעיה, וקודם כל מן החלוקה הבלתי צודקת של ההכנסה הלאומית.

אכן בעיות דימוגרפיות קשות מתעוררות בימינו כששני שלישים מן האנושות אינם מקבלים מזונם די סיפוקם והריבוי בארצות הנחשלות גדול הוא, ואולם אין למצות את החשבון כל זמן שמצויות עדיין אפי שרריות עצומות להרחבת שטח המחיה של האנושות בעתיד, אפשרויות שלא נוצלו עדיין, הן מבחינת הרחבת כוחות הייצור והן מבחינת השינויים ההכרחיים ביחסים הייצור וחלוקה צודקת יותר של ההכנסה הלאומית. בשנים האחרונות נערכו כמה וכמה דיונים בין-לאומיים בשיתוף מומחים לענייני כלכלה וזמון, בהודו מטעם מוסדות האומות המאוחדות, במסקנה אהת נמנו וגמרו כולם, שאם רק תדע האנושות לשמור על עושר הטבע ולנצל כראוי את המקורות העומדים לרשותה, הרי כדור-הארץ הוא עשיר כל כך, שבכוחו להעניק עוד לזמן בלתי מוגבל רמת-חיים גבוהה לאנושות כולה. כמה דברים אמורים, כשקיים שיתוף-פעולה בין-לאומי קינסטרוקטיבי לשם העלאת תרבות האדם, ואין שעבוד הגניוס האנושי למטרות מלהמה והשמדה, היוצא מדברינו הוא כי הסכנות הצפויות למין האנושי מידי שמים וארץ מועטות הן לעומת הסכנות הצפויות לו מידי האדם עצמו.

לפיתוח תעשייתי, דבר המצמצם עוד יותר את כוחן לייצר מזונות לזולתן.

עד כאן טענות הפסימיסטים. לעומתן טוענים האופטימיסטים: (א) ריבוי האוכלוסיה אינו אחיד ואינו בלתי מוגבל ואוכלוסית העולם הולכת כעת לקראת ריבוי בקצב אטי יותר מלשעבר; (ב) אפשר להגדיל את מלאי הקרקע, כי מיליוני אקרים מוברים היום מסיבות שונות, שהמדע בזמננו יש בכוהו לסלקן. (יש הטוענים כי 30% משטח היבשה של כדור הארץ ראויים לעיבוד מבחינה אקלימית, אולם רק 10% משטח שים כיום לייצור מזון בכלל ורק 4% לייצור מזון לאדם); (ג) פרוץ הקרקע בארצות המפותחות אינו יורד ואפשר להעלותו על ידי שיטות עיבוד חדשות חיבול רצינולי, ביחוד בארצות המפגרות, וכן תי תכן העתקת גבול המזרע של זנים שונים לאזורים צפוניים וקרים יותר; (ד) אם להחליף בכל מקום את מחרשת העץ במכונות חקלאיות יעילות יוכל הקרקע להצמיח מזונות כפליים מצרכי העולם כיום; (ה) אפשר להפיק בימינו מזון גם מן הימים והאוקיינוסים. (כיום מקבל העולם רק 0.5% ממזונו מהאוקיינוס); (ו) ניצול הקרקע הרשלני, הסחף והבזבז בעבודה ובהצרכות ניתנים להצמצום על ידי שיטות עיבוד יעילות ועל ידי ניצול ראציונאלי של כלי הייצור ואמצעי המזון שברשותנו; (ז) בזכות התקדמות המדעית והטכנית מתגלים מקורות מזון חדשים: אחת התגליות החשובות בזמן האחרון היא בחקירת תהליך ה"פוטוסינתזיס" המסתייע באנרגיה של השמש לייצירת מזון לאדם ולבעלי-החיים מתוך דלת-המזרע הפחמן שבאוויר וכמים; (ח) המאה הייט היתה המאה של התפתחות העיר, ויש לשער כי המאה העשרים תהיה המאה של התפתחות הכפר, והרי ההתפתחות העתידה הכרוכה בגילוי האנרגיה האטומית על כל האפשרויות הגנוזות בה מי ישרונה; (ט) המציאות בארצות התעשייה המפותחות הוכיחה, שלגבי הקפיטליזם בעית-הבעיות היא לא מיעוט הייצור אלא מיעוט התצרוכת ומיעוט כוח-הקניה; (י) עצם שיי מושו של הצד שכנגד בנימוקי עלית רמת החיים עשוי להפריך את מרבית הנחותיו.

אלה ואלה הנימוקים השונים ומנוגדים בשאלה זו. אין לקבוע מסמרות, כמה אנשים יוכל להכיל ולכלכל כדור הארץ, ההערכות, כפי שזכרנו, הן שונות, כך, למשל, אומד אחד המומחים הנודעים את כושר קליטתו של כדור הארץ, לפי תנאי היום הזה, בשמונה מיליארד נפש (ד"ר קאסטר). לעומתו, כאשר ראינו, יש המדברים על קיומו של עודף אוכלוסים בעולמנו כיום, הבא לנתח את המצב כיום, חייב, מכל מקום, לקבוע שאם אין סכנה רעב נשקפת לארצות

פרקים להערכת שאגאל

ישרון קשת

טוביוגראפיה! כלום כבר לסכם בא? ולא פליאה היא: לא לסכם בא, אלא, להיפך — להראות את תבנית עצמותו כישות הקודמת ליצירתו והקור בעת את הלזו כולה מראש, תבנית-האני אשר כל המהלך של הכוח-היוצר ומעשהו אינם אלא פיתוח והתגלמות הרחבה שלה.

שאגאל ידע היטב — על-כל-פנים החל משנת 1908, שנת „המת“, עם הנרות הדולקים בלב הרחוב והיהודי המנגן בכנור על הגג, ראשית ציורו „הבלתי-מושכל“, כי הציור אינו לו המזבח שעליו הוא בא להקריב את עצמו, אלא העולה שהוא יעלה על מזבח האני שלו: לא המטרה אשר לה הוא משמש, אלא האמצעי שמשמש לו. לשאגאל, כדי להראות בצורה מוחשת את האני שלו ואת מסתרי רגשיו, המטרה האמיתית כאן, במידה שרשאים בכלל לדבר על „מטרה“ באמנות, היא ההוויה הנפשית ששמה שאגאל, וביתר דיוק — ביטוי התתיידע שלו, שמשתקפת בו כבעדשת-רואי הנפש הקיבוצית של „עמך“, של העממיות היהודית בגולה.

ב

דרכו של שאגאל באמנות לא היתה, איפוא, הליכה לקראת ההתגשמות ואהרי הכוח המורשך, אלא להיפך — תנופת-קלע של גוף שנוזק בכוח-הדוחף שמאחוריו, או, נאמר כך: ציורו הוא צמח ששרשו הוא הפרי, וכל הגלוי בו לעין מעל לקרקע אינו אלא הבדים הנושאים את צבעי הפריחה ואת ירק העלים. מרכז עולמו נמצא מאחוריו, לא לפניו: הוא, אכסצנטרי, וזה משום שעולמו נבנה מאותו „החומר שממנו גבראים החלומות“, כדבר שקספיר, מה שהוא עושה בהקיץ, כצייר, אינו אלא מתן דמות לחלום שנשתייר בנפשו: מעשהו של פתור-הלב הוא, תכנון הוא חלום-המציאות שבגפש הילד, החי במבוגר — ואין כל פלא, אם חלום זה הוא חלומה של הנפש הקיבוצית יותר משהוא חלום של אינדיווידואליסטן, כי בגפש הילד היסודות הקיבוציים הם השליטים. באמנותו של שאגאל הציור כמקצוע אינו מטרה לעצמו, אלא כלי-מכר שיר: „אין אני מבין כלל את תמונותי“, כותב שאגאל, „הן הנן רק צירופי-דמויות ציוריים של

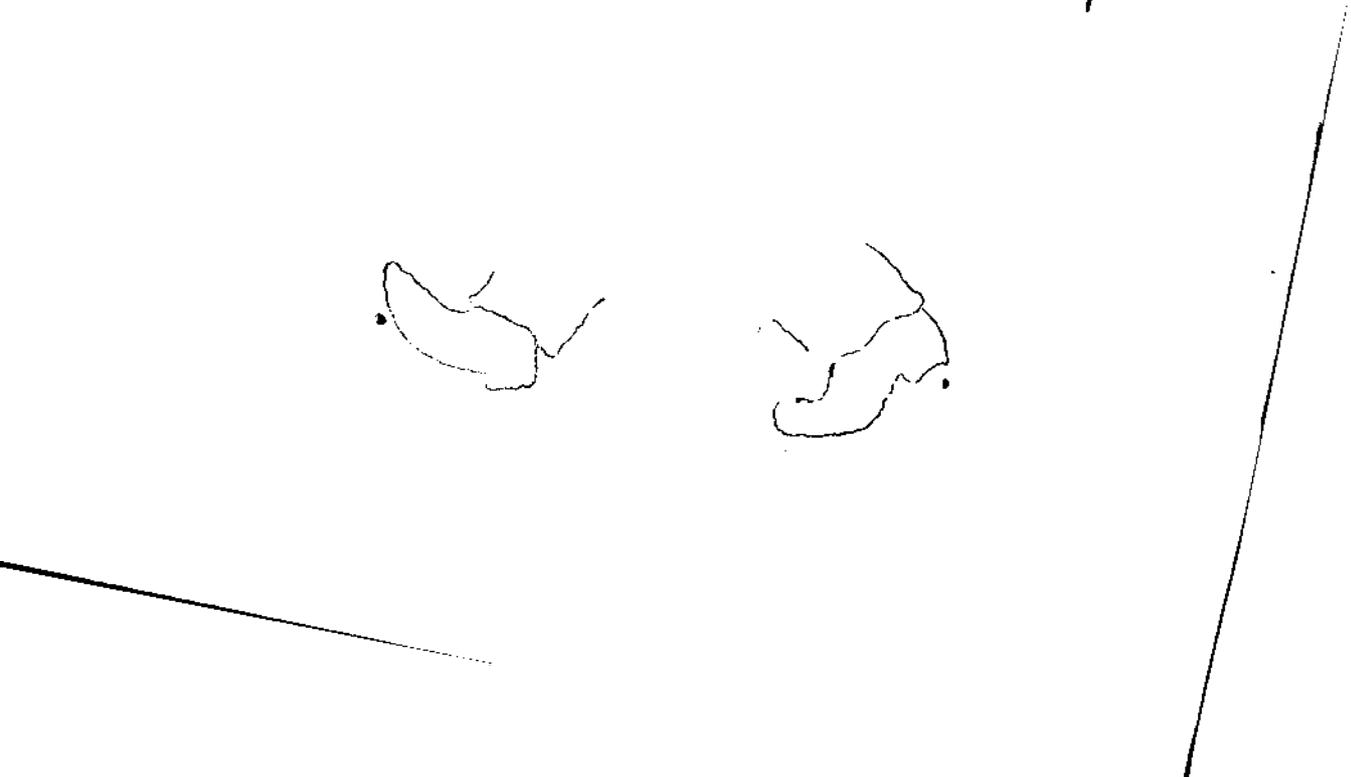
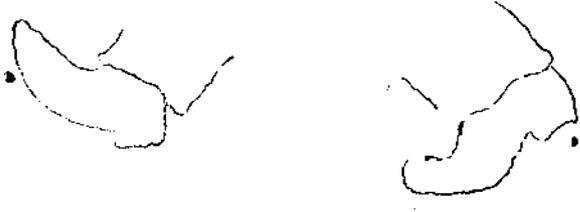
מולדתו — ויטבסק על נהר דווינה, בצפון בילורוסיה. עיר עצובה ומלאת אושר שלא נתגשם, עיר שהיא „בכלל עולם בפני עצמו“ והיא קיימת כבר כאלף שנה (לפני ששים שנה היו בה למעלה משלושים אלף יהודים וכמעט כמספר הזה גויים). אביו — פועל-משרת אצל סוחר בדגים מלוחים, „גפש פיוטית, שניטמטמה מרוב שתיקה“, עד שנדרס במכונית היה עובד עבודת-פרך כל ימיו ועם ברכת-חמוזן היה נרדם מרוב עייפות. לו היו שמונה בנות ושני בנים, ואחד מהם מארק שאגאל, שנולד בשנת 1889. אמו של שאגאל היתה אשת-חיל ובעלת-נפש ואהבה את השיחה, ובערב, כשכל בני-המשפחה היו מתגממים מרוב עייפות, היתה אומרת אליו: בני, שמא אתה תשוחח עמי מעט?

אבי-אביו היה מלמד, ואביו של סבו זה, סגל איש מוהילוב, צייר את קירות בית הכנסת בעירו. אבי-אמו — קצב, שאהב את בית-הכנסת יותר מן האטליז. ודוד היה לו, חסיד נלהב, שעבד אף הוא באטליז והוביל בהמות דקות לשוק, וכנור היה לו, ובו היה מנגן במוצאי שבת קודש את „ניגונו של הרב“, אולי כדי „לכפר על הדם“ לאחר שבוע של עבודת האטליז. דוד אחר היה גלב, והיו שם עוד כתריסר דודים ודודות, עממיים שבעממיים, שפיהם מלא סיפורי גוזמות ונפלאות מזהירים בכל צבעי הפולק-לור היהודי, שאינו יודע כלל כי „פולקלור“ הוא וסבור לתומו כי הוא — כרוניקה משפחתית.

בסביבה זו של פשוט-רעם, שצבעיה נאים ואוירה מחניק, יצא לאויר-העולם שאגאל. הוא נולד בשעת שריפה בעיירה ורגעי חייו הראשונים היו איפוא בריחה מן השריפה. האש, שאחזה בבתי העץ של שכונת היהודים, פסחה או על בית הוריו, אבל עוד הרבה שריפות אחרות ראה שאגאל בעירו.

על כל אלה ועל עוד דברים הרבה מסופר באטוביוגראפיה הקטנה, השירית והמתלהלת שלו, שכתב לפני כשלושים שנה, בהיותו כבן שלושים.

לכאורה, פליאה היא: צייר צעיר, שרק עשור או תריסר שנות-אמנות נזקפו לזכותו ועיקר דרך חייו עוד לפניו, מזדרו לכתוב אבי

כי, כאמור, עצם העולם „האישי“ של אמן זה מן היסודות הקיבוציים של העממיות היהודית הוא נבנה.

ג

ואמנם, תוכן ציורו של שאגאל — התוכן הלקוח מעולמו הפנימי — הוא התוכן המציאותי-הדמיוני, הרגשי והפיזי, שכנפשי העם היהודי, בצורה שבבואה עשויה לקבל בחלומו של בעל-דמיון תמים ונלהב בעיירה, הוא — מה שעלול לצוף על חלקת תת-הידע של יהודי פראי, ספק חסיד ספק, כוזרי, שרשמי ההווי של „עמך“ בילדותו קבעו את צביון עולמו הפנימי לכל ימי חייו ונעשו המניע העיקרי בחייה הנפש שלו — ובצורה, אל תקראו לזאת „אינפאנטיליות“, קראו לזאת שליטת הנפש על השכליות.

כל אבורי הפולקלור היהודי של העיירה, שספג בילדותו, נמצאים כאן בעין: „מעשה בפרה שעפה מעל לגג והטילה ביצה“, שמע הילד מתלוצצים בגטו של וויטבסק — וזאת גם צייר כשנעשה אמן. „עפה לה דוכיפתפו ונוצתה נושרת“, שרו שם הנשים — ושאגאל מצייר את אהובת-נפשו, את כלת-האור, בצורת אשה-דוכיפת, ששובלת-פארתה המאיר גרר כמין שביל-חלב על-אדמות בין קטעי המציאות שנקרעה לגזרים בהפיכה. כל ימיו הוא מצייר את בבואתה של וויטבסק בנפשו, את החמונות והלוויות, את סבו שהיה יושב להנאתו על הגג; את כנורו של הדוד ואת העגל שהלז היה מוביל מן השוק אל האטליו; את המגף המשמש שלט לסנדלר השכן; את להט השריפה בעיירה; את התרנגולי-הגלגול, אבזר של האגדי שבמציאות העיירה, שהוא לא רק שייך לברכת „הנותן לשכוי בינה“ ויודע להבחין בעתים, אלא שהוא גם מסמל את הגאווה והאופטימיות של החלש, החובק אשפתות, ואת הפריהורביה התמימה, שאינה יודעת את הכור שה — כולם, כולם כאן בערכוביה, כמו בחלום, ובכל זאת שחר להם ופתרון להם, כמו למראות החלום, רק כלבים וחתולים אין בציורו של שאגאל, כי תועבת היהודי היא החיה הטמאה; יוצא מן הכלל: הסוסה, הנושאת בעול, סוסתו הכשרה של מנדלי...

שאגאל הוא משורר שכותב במצבוע ובסמי מנים, הוא חולם ומהפכן — מהפכן בכוח חלומו. בכוח חזונו הרגשי, שינק מבבואת הילדות והיהד וקיימת בתוך הילד שבאמן, עשה מהפכה בציור העולמי — מהפכה לצורך עצמו בלבד, כדי

המראות הרודפים אחריו, וכשם שהחלום אינו בא לטכס את כלל-החיים, אלא בורר לו מתוכם פרטים בודדים, נפרדים, לסמל בהם את זיקות הנפש, כך גם שאגאל אינו מבקש לצייר את החיים הגדולים וכאילו אינו רואה את כלל-החיים, אלא נצמד לפכים קטנים שבהם, לשיכחה ופיאה שבהם, ועושה אותם נקודות-יקוד לחיי-הנפש האישיים שלו, עברה עליו מלחמת-העולם, עברה עליו מהפכת אוקטובר, נקודות-המפנה הגורליות בתולדות האנושות (והיהדות בתוכה) — אך שאגאל-הצייר לא חלה להן וכמעט לא הרגיש בהן: כקודם כן עתה הוא נצמד אל כמה קוי פרוטרוט סמליים של עולם-הילדות הקיבוצי-היהודי שלו — אל הגר, השעון והגדר, העגל והדג המדות, השוחט והמלאך, הבדחן והכלה — ובידם הוא מפקיד את ביטוי חייו ואת נשמת עולמו.

אכן, שאגאל הוא צייר שאינו דומה לא לאלה שהיו לפניו ולא לבני דורו המודרניים, הוא אינו דומה להם לא במהותו המסותרת ולא בצורתו הגלויה, הוא הופעה חד-פעמית, הרושם שתמונתיו עושות על רוב המסתכלים הוא של משהו מפתיע, מדהים, ועם זה מסתורי, ברם, זו תכינתו של רושם זה, שהוא מעורר בנו הד נפשי עוד כטרם יפעיל בנו את התפיסה המורגנת, אנו מרגישים את שאגאל עוד לפני שאנו מבינים אותו, ברק ההתרשמות מגיע אלינו לפני הרעם של ההכרה...

לכאורה, כמין רבוס יש כאן, אבל — ראה, זה פלא! — חידה זו, שלא כדרך החירות המכור ונות למחשבתנו, מסעירה דוקא את מה שמתחת להכרה בקיבנו, כאילו מרמות היא בלשון סתרים על גדולות ונצורות, שאין הלשון יודעת להביען ואין המצבוע יכול לפרשן על הכד, וזה משום שיש לנו כאן, כאמור, עסק בציור של חלום, של צירופי מראות הילדות בנפש האמן העממי (כמובן, אין פירושו של הדבר, שמעשה הציור נעשה כאן מתוך תפעול של „תת-ידע“ גריד דא, בלא התערבותה של ההכרה ככוח מגשים!). והנה ציור זה, המסעיר את הנפש, כאילו אינו מתכוון כלל להשרות עליך, הלך-נפש' לשמו, ופעולתו היא בעיקר לדובב את הגותך ואת מחשבתך. — ועוד דבר: אם כי מרגיש הנך שציור זה נובע מתוך עולמו האישי של האמן, הרי פעולתו היא לארדוקא לעורר בך רגשות סובייקטיביים, אלא את הנפש הקיבוצית שבך, את מה שמשותף בך עם שאר בני „עמך“ בגולה.

פרק מכבלי המקובל. הוא תופס את העולם מתוך ריקוד, מתוך רצון לחרוג מעצמו. „לצאת מן הכלים“, כמו שרוקדים החסידים — מתוך שכרוך הלב שבצמאון לפלא ולגאולה. בציורו של שאגאל כל הדברים רוקדים.

ביטול־היש הוא, לדעתו, הנקודה שבה השך כיל שאגאל להשלים בין היהודי העממי שבו ובין האמן המודרני שבו (שלא מאס אמנם גם בלמד־דעת, בלא קבלת השפעה, מן המערב, וביחוד, במשך זמן־מה, מן הקוביזם, אם כי את האימפרסיוניזם דחה בשתי ידיים). אבל ביטול־היש לבש אצל שאגאל צורה של תמימות (שאינה כלל, פרימיטיבית, כי התמימות של שאגאל אמנות דקה ומכוונת היא!). תמימות זו מה פירושה? — פירושה תוס־נפש עממי, חן וחסד, ריחוק גמור מן ההגיוניות של אמני המערב, מכפיפותם אל „הטבע“, כלומר — אל המציאות השכלית.

ביטול־היש השאגאלי, שדבר אין לו עם הניהיליזם האירופי, והוא שובר את המציאות לר־סיסים כמו בכלי־מפץ וחוזר ועורכה לצרכו קט־עיס־קטעים, כמין רבוס מופשט, שכל חלקיו נתר־נים אמנם בריאליזם גמור, — ביטול־היש הזה אינו, בעצם הדבר, אלא רגש דתי: הוא — התעלות מעל לממשות מתוך שכרוך־הנפש, מתוך התלהבות, מתוך דבקות, מתוך פאתוס הפוך של בטחון בצדקת הנפש והקלת־ראש במציאות, הקלת־ראש שמסוגל לה רק מי שמאמין אמונה שלמה שיש לו אחיזה ודאית במשהו נעלה על המציאות, היהודי השאגאלי ניתק מן הארץ ומרחף באויר העליון לא מפני שהוא בו לארצי־המוחש, לאנושי המצוי — להיפך: הלא את כל האנושי־המוחש, המתונה בסביבה ובגזע, הוא לוקח עמו לתוך עולמו הרגשי־הציורי — אלא מפני שהוא משליך את יהבו על הכוח העל־יון, על עולם הנסים והנפלאות. הוא מתהפך ועף באויר לא משום שהוא הפכפך, או ניהיליסטי, אלא משום שנפשו רליגיוזית, כך, גם הארוטיקה שלו כשרה ותמימה היא בעצם הדבר, „כמשוש חתן על כלה“.

ציורו של שאגאל נובע מן היהודי העממי שבו. היהודי העממי היה תמיד (על כל פנים עד לפני יובל־שנים) מאמין ומצפה לנס. „נדמה לי“, מעיד שאגאל על עצמו, „שאלמלא הייתי יהודי (מה רב התוכן שאני שם במלה זו) כי אז לא הייתי צייר כלל, או הייתי צייר אחר לגמרי“.

שיוכל להיות צייר בלא להשתעבד למקובל בציור ולהשתמש בציור כדי לבטא את עולמו החלומי, (אוי למי שיאמר לחקותו! כל חיקוי לשאגאל גלעג הוא בהכרח, כמו שנלעג אדם שיאמר לערוך לעצמו הלום — בהקיץ ובעזרת השכל). — ברם, יחד עם המקריות של ציורפי החלום שביסוד ציורו, הרי כל קו הוא כאן במקומו: בציור החלום אין שום מקריות, כי אמן גדול כשאגאל אינו יודע כלל „מקרה“ ביצירה.

שאגאל החזיר לציורו את רעננות־הילדות של המיתוס השירי, זאת עשה שאגאל, העצוב מרוב ניסופים לנסי־ונפלאות והמלא חיוניות מתפרצת ומתפכית, הוא השיב על כנן את הכנות, הספרותית, המוחרמת ואת התמימות של השירה העממית, שהאנשים שאינם מבחינים בין „ספרותי“ ל„שירי“ דהוה מהסתפח בנחלת הציור התרבותי־מקצועני. הוא נעשה, מחדש, על ידי החייאת הישן הנשכח, במלכות הקרו־הצבע המליך יתודי וויטבסקאי זה את האמוציה הבלתי־אמצעית, הערומה, הלילית, שהמערב התבייש בה. הוא, שאגאל, מצייר בלא בוש ה. באותו מובן ששירי־השירים והושע ויחזקאל מדברים בלא בוש: ישר מן הלב ובתמימות גמורה. הוא נתן לציור המודרני את הדבר יקר־המציאות והיקר מכל: את הפאתוס היהודי, כי שאגאל הוא הצייר של המעוף שבניגוד לשכל מתוך קריעת החיים.

ד

הפאתוס היהודי, שלפנים בישראל היתה לו צורה חיובית שבשאיפה לקדושה — צורת הנבואה — לבש בגלות גם צורה חדשה שלילית, נוספת על החיובית: את צורת ביטול־היש, רק עלידי שביטול בלבן את המציאות ועשאה טפל לכוח־הדמיון ודק־קפיצה אל הנסים־הנפר־לאות, יכול היהודי הגלותי להתגבר על יסוריו, ביטול־היש של היהודי הגלותי הוא פאתוס הפוך — הפאתוס של בריחה מן המציאות עלידי קפיצת פסיחה־התעלות עליה, על־ידי ראית המציאות מלמעלה, מתוך חלל־האויר, מתוך האיראצינאלי, כמו בחלום.

ומשום כך, כשהיהודי העממי נכנס (עם שאגאל) לעולם הציור היתה ראשית מעשהו ביטול־היש: הוא התפרץ אל האמנות ופרץ את גדר הפוזיטיבי — וכניגון הסידי זה, המלא עצבית והתעוררות, המריא לחלל הפורקן המת־

ה.

עולמו הציורי של שאגאל נבנה סמלים, ואף-על-פי-כן אין ציורו ציור של סמלים. שאגאל אינו בא כלל לצייר סמלים, אבל מצייר הוא את תמונותיו בדמויות ובצבעים כאלה, שכל אחד מהם מקפל בתוכו תמצית של סמל. הדמויות שבתמונותיו מסמלות לו, לאמן, הוויות מסוימות של עולמו — של עברו האישי, מקור יניקתו; הצבעים שהוא מצרף על הברד — כל אחד מהם משמש לו התגלמות של רגש מסויים שבתגובה על חיי העיריה, כשם שכל „לייטמוטיב“ במוסיקה של ואגנר משמש סמל להעלאת הלך-נפש מסויים שבתוכן הנגינה. משום-כך, כשבא שאגאל לצייר תמונה, שהרכבה הוא, נאמר: כנסת-יש-ראל המתבוססת בדמה; היהודי המוקע וגוסס ביסוריו; הלום-הארוס התמים על כלת הזוהר, שהכוחות האויבים רוצים לגזול אותה ממנו; זכרונות הילדות, הצפים יחד עם הדמויות של חיות-הבית הכשרות, של בתי העיירה העולים באש, של צל-הכנסיה והחזיר המטושטשים, שמעבר לתחום — והוא בא לערוך לו את הסמנים לעבודתו — הריהו נוטל אדום שעינו כעין הדם השפוך של אחיו היהודים, לבן צהבר הב עם רצועות של חכלת אפורה, כעין הטלית אשר בה הוא כורך את מתניו של היהודי הצלוב; לבן כחלחל, כעין השלג בליל-ירח, לצייר בו את שובל התפארת של הכלה הבאה מועפת, או מתרחקת ביעף; את האוכרה החמה של פנים בית-הכנסת; את הירוק הכהה והרך, את אודם הקטיפה החרישי ואת הסגול המסתורי של מעילי ספרי-התורה והפרוכת; את האפור הירקרק של גגות בתי העיירה; את הצהוב הרענן, המעלה זכר ריחות האתרוג ואת גון הירוק האטום והעדין של הלולב — ואת הצבעים-הסמלים האלה הוא עורך לו, בקונטרפונקט של לייטמוטיבים טובלים ברחשי ליווי דינאמי, לסומפוניה של מראות אבטונומיים, שאינם סמליים — לא ולא! — אלא ממשתניים כמו המציאות שאנו רואים בחלום. משום כך יכול שאגאל, בבואו לרקום בסמנים את המראות שנחקקו בנפשו, לוותר לתלוטין על כל אותו צד בציור, שמהותו רק טיפוח דרכי-מעשה חדשות ותחומו הוא תחום המקצוע גרידא. והרי עם צד זה נמנים, בעצם הדבר, כל החידושים של אמנות המערב במאה השנים האחרונות, שנשתעבדה מרצון להגמוניה של החומר ולטיפוח „הטבע“, עד שנעשתה בעצמה שכלית-מקצוענית, ולא כלישכן הקוביזם.

שכליים-מקצועניים הם!). כי מה ביקש, למשל, האימפרסיוניזם, אם לא אופן-מעשה חדש למי-טרה הישנה שהציור הציג לעצמו: ליצור למי-מרת את הצורות החולפות של החומר — של הטבע כחומר? הציור המודרני ביקש דרכי הפשטה — עקיפיים ורגשיים (על סמך הרושם של העצמים), כאשר עשה האימפרסיוניזם, או ביתחוניים ושכליים (על סמך הצורה הצרופה שביסוד העצמים), כאשר עשה הקוביזם — בשביל לצייר את עולם-החומר, וכל ההרחק מן המראה המוחש, שהציור אינה לו, לא בא אלא כדי לגלות פנים חדשות בממשות גופה. הציור המודרני, גם במקום שהוא אי-רציונאלי באמצעו, הריהו מציאותי-חמרי במגמתו, וכל מעייר ניו נתונים לשטח העליון של עולם הנגלות, בלי כל דחיפה פנימית לצלול בנבכי התהום שמתחת לנגלות. שום אורח מפוכת, ההולך לסבלותיו, אינו עשוי להיות יותר מושרש בעולם החומר-והשכל מאשר דמויות האמנות המערבית, בין אם היא „אולימפיה“ של מאנא ובין אם היא קונסטרוקציה מופשטת של לאַוּאָ או בראק; ואילו דמות היהודי הפורח באויר, או מלאך-האש הנופל, בתמונות שאגאל, אם כי כל אחד מאבריו המקוטעים עשוי בתכלית הריאליזם, ללא כל הפשטה, הריהו דמות מעולם-החלומות, הכלה כפולת-הפרצוף, המביטה פנים ואחור — כסרי לות-פנים שלה אינה, הפשטה על-מציאותית, אלא מין דרך-פשטות עממית להביע (דוקא על-ידי הריאליזם הגמור של כל אחד משני הפרצופים) את כפילות-ההוויה של האשה, שמתגלה לו לאמן, גלוי-העינים בחלומו.

שאגאל מצייר עצמים בצלם החומר המצייר אותי וכדמותם הממשית, אבל הוא עושה זאת לא כדי למסור לנו את החומר (כאשר עושים לא רק האימפרסיוניסטים והקוביסטים, אלא גם הסוריאליסטים), כי אם למען מסור לנו את החלום, אשר נפשו העממית, שבויית עולם-הילדות האינדיווידואלי, מוסיפה לחלום כל הימים, הוא ריאליסטן גמור באמצעו ואי-רציונאלי בהחלט במגמתו.

כלכול הסמנים המקורי ורבי-ההפתעות של שאגאל אף הוא עניין לעצמו, התנופה שב-עוזה-רוח, או נאמר (לחיוב) העזתו הגדולה של שאגאל בתוכן הציור, כלומר — בברירת הדמויות וערכיותן, ניכרת גם בסממניו, לעולם אין הוא מהסס מפני צירופי צבעים וצימודי-גוונים כאלה, שכל צייר אחר הוא ודאי נרתע

אין זאת איפוא כי אם הדיקוראטיביות של שאגאל ניבעת מתוך הצביון הסמלי-צונגתי של אמנותו: במעוף דמיונותיו ותנופתן הלוליונית ותנועותיהן המומסיות יש אמנם משהו, תיאטר-ראלי, דימונסטראטיבי, המבקש לעשות רושם; אבל את יסוד שרשו של משהו זה יש לבקש לא באופיו הציורי כשלעצמו, אלא בעולמו הפנימי של שאגאל, שהמגיות היא מתכונתו. שאגאל הוא מין קוסם בעל דמיון ובעל מעוף, האומר להעלות את חזיונותיו מתוך עולמ-המציאות על-ידי ריקודים ומעשי-כישוף; הוא עושה בלהר טיו כדי להכריח את הממשות ללבוש צורה שאינה אלא בבואת חלומה, כדי לגלות בטבע פנים כפנים אשר ראה בחזיון ליל ילדותו השיר-כור וזרוע הפלאות. כמין להוטטר עטוף טליתר ותפילין הוא מרקד לפנינו בבטחון מופלא על גבי ההבל המתוח, לץ קדוש ובעל-אמונה, הלועג לסכנת התהום שלרגליו.

אכן, לא דימונולוגית היא אמנותו, אלא אורפית היא. הפנטאסמאגוריה שבציורו לא של שדים ורוחות היא, אלא דבקות יהודית היא, בבחינת „ההרים ירקדו כאילים, גבעות כבני צאן”. לא עולם האופל והפתדים, השטני הוא המניע את הכוח היוצר של שאגאל, אלא אהבת החיים, אהבת-משורר תמימה לעריסת-החיים והתשוקה הפיוטית להשיב את גזלת הילדות, אף אם מן-ההכרח הוא לרדת לשם זאת אל ממלכת הרפאים, כאורפיאוס. וכאשר קדומים זה, כן גם האמן שבשאגאל גדולתו היא בתבוסתו, האר-נושית כל-כך, לפני אלוהי הטבע: גדולתו — כטראגיות האנושית שבו.

גם בזאת קרובה אמנותו לשירה — לשיירת הקדומים, שמהותה השבעות ולחשים וגילוי פנים מכושפים במציאות. נזכרים אנו בשירו של חאפזי הפרסי:

יְהִי שִׁירְךָ לְאֹמֵר: שׁוֹנְאִים-בְּדָם יִתְנַשְׁקוּ,
אִישׁ עַל צְוֹאֲרֵי אָחִיו בְּשִׁמְחַת-כַּפּוֹר יִפּוּלוּ,
יְהִי שִׁירְךָ לְאֹמֵר: תִּכְלָקֵים וְעֲצֵי הַשָּׁדָה
יִתְדוּ רוֹקְדִים וְתִדְגִים קוֹפְצִים נִגְדָם מִן הַמַּיִם.

גם בציורו של שאגאל רוקדים יחדיו צלבר-הכנסיה וספר-התורה, הבדחן היהודי והצלוב עטוף-הטלית, התרנגול-הגלגול והמלאך המבשר. כי מגמת אמנותו של שאגאל אינה כלל לשקף בקרבה את המציאות, וכל-שכן להישאר על שטחו העליון של הטבע, אלא להשתמש במראות המציאות, השבורים

מהשתמש בהם, פן יהיו לו למכשול ולפגע. תאמר: גם מאטיס ואחרים תנופה נועזת להם בצירופי הצבעים? לא, אין זה אותו דבר עצמו. הקונטר-טראסטים של אחד מאטיס אמנם קיצוניים הם, אך לעולם אין הם חורגים מגדר ההרמוניה הצבעית המצויה, ובאים רק לגלות צירופים חד-שים להאדרת הרמוניה זו בגבול, המתקבל על הדעת: הם קונטרטראסטים, אך לא דיסונאנסים. ואילו שאגאל אינו נרתע כלל מפני צירופים שאינם, מתקבלים על הדעת מהיותם דיסונאנטי-סיים, ומה שמפתיע ביותר בציורו הוא, שהדיסור-נאנסים שלו נמצאים „מתקבלים על הדעת”, בהחלט, למעשה, בגוף התמונה וכחלק ממנה, על אף אי-ההתאמה האובייקטיבית בין הצבעים המהווים אותה (למשל, אותו ירוק כהיר של ראשי השיחים לרגליה של בלה, בפורטרט שלה משנת 1917, ירוק שיש בו כשלעצמו דיסור-נאנס גמור לעומת האפור-לבן שחור של הדמות). שאגאל לעולם אינו מפחד מפני מכשולים שבצלם-דובע, כשם שהסחרורי אינו מפחד מפני תהומות ועושה בקלות, טבעית, מה שלא תהין שום בריה לעשות בהקץ. — כך הסחרוריות שביסוד יצירתו של שאגאל היא העושה את עיקומי הגופים ונקעי-הצורה והדיסונאנסים הצב-עיים המשונים ביותר שבציורו למתקבלים על הדעת בזכות ודאותם הפנימית-החלומית, הכופה גם אותנו לראותם באותו אור שהחולם רואה את מראות חלומו בשעה שהוא חולם.

מודה אני, הרושם הראשון שעשתה עלי יצירת שאגאל עוד לפני כחצי יובל-שנים, בפאר-ריס, היה: היסוד הדיקוראטיבי. הוא הצב-יון העיקרי והמסותר כאן, כשקראתי לאחר-מכן באבטיביוגראפיה שלו, שבאקסט אמר לו לשא-גאל תלמידו בפטרבורג (בשעה שהלז גילה לו את לבו לאמור, כי הוא מתאוה לילך לפאריס): „הא לך ארבעים רובל ולך למד את אומנות התפאורה”, הרהרתי שלא סתם פטפט היה זה בפיו של באקסט, אבל מי שמסתכל בעבודות-התפאורה של שאגאל לתיאטרון של גראנובסקי, לבאלט „צפורה-האש” ועוד, רואה מיד כי אכן צדקו אותם אנשי-תיאטרון שטענו כי אין אלה תפאורות כלל, אלא תמונות — ולא עוד אלא שהן תמונות כל כך חזקות, שכל עצם הצגת המחזה, או הבאלט, נעשית טפל להן, כאילו באה זו רק לסייע לרושם הראווה של התפאורה האמנותית.

פקוחות לראות את העולם הפלאסטי ולבם יודע לתור אחרי עיניהם, מוכשרים הם ביותר לעמוד על טיבו וערכו של מקרה מיוחד וחדיפעמי זה שבציור — על שאגאל, שהוא אמן הבא לבטא דוקא, וקודם־כל, את „הכולליות“ האלה, המ־שותפות לציור ולשירה, ולא עוד אלא שביסודו הנהו, כאמור, פייטן שכותב בסממנים ובמראות.

ה.

ואמנם לא ציירים, אלא משוררים ומבקרים־הוגים הם שגילו את שאגאל בזמנו. המבקרים אפרת וטוגנדהולד היו הראשונים שכתבו עליו עוד בזמנו של לונאצ'ארסקי, כששאגאל נתן חילו לתיאטרון של גראנובסקי במוסקוזה. — וכשבא שאגאל לפאריס פגשוהו שם הציירים בפנים ועומות, אבל המשוררים הצרפתים בלאז סאנדראר וגיום אפולינאר הבינו לרוחו והפיצו את שמו לתהילה.

תכונת „כפילות־הפנים“ (במובן החיובי) שבציור השאגאלי, שהיא תכונה רוחנית (ככל ראיית שני הצדדים בבת־אחת), היא שקסמה לו לבלאז סאנדראר, ששאף אף הוא לביטוי אשר יחד עם פניו המוחשיים (כצליל וניב בשירה, או כמראה בציור) יש לו גם גילוי פנים רוחניים, הוא היה לו לשאגאל לידיד־גואל ואף קיבל ממנו השפעה לשירתו החפשית והאוואנגארדית. שירי על שאגאל סייע הרבה לפרסומו של זה.

הנה תרגום פרקו הראשון של שיר זה:

דְּמוֹת דְּיוֹקָן

הוא זָשן

הוא ער.

וְרָאָה! הִנֵּה הוּא מְצִיר

הוא חוֹטֵף בֵּית־תְּפִלָּה, מְחַזֵּקוּ בְּיָדוֹ וּמְצִיר בּוֹ

הוא חוֹטֵף פְּרָזָה, מְחַזֵּק בָּהּ וּמְצִיר בָּהּ,

מְצִיר בְּמַלְיָת.

בְּרָאשִׁים, בְּדִים, סְפִינִים,

מְצִיר בְּזַנְבֵי הַשּׁוֹר

מְצִיר בְּכָל זְהָמַת הַתְּפִלּוֹת שֶׁל עֲרֵבָה יְהוּדִית.

בְּכָל הַמִּינִיּוֹת הַגְּרוּזִיהַ שֶׁל פְּרוֹבִינְצִיָּה נְדַחַת בְּרוֹסִיָּה.

בְּשִׁבִיל צְרָפֶת

בְּלֹא חוֹשְׁנוֹת

הוא מְצִיר בְּקַלְבוֹסָתוֹ

עֵינָיו לֹא בְּאֲחוּרָיו

וּפְתָאֵם לְפָנָיו דְּמוֹת דְּיוֹקָנָהּ

וְהָרִי זֶה אֶתָּה, קוֹרֵא נְעִים,

ונפוצים לכל עבר, כדי לתת ביטוי לחזון הא־ח־דוֹת, לחלום היציבות, שבנפשו של יהודי דיי־נאמי ומורד זה, בן דור המעבר, עת שהיהודי החדש, המודרני, הודח מתוך גְּוֵה־עֵדֶן הסוגר־ומסוגר של הקדושה היהודית המסורתית והתפרץ בשכרון־המוח לתוך עולם החושים המפולג והמי־גוֹן של האנושות המודרנית, העומדת נבוכה על פרשת דרכים, כשהיא תוהה על אבדן ערכיה הפוזיטיביים ועל מהות הערכים שהיא עתידה להפיק מן ההפיכה הצפויה לה. — מכאן העצ־בות־ההתלהבות החסידית־המהפכנית שבתמור־נות שאגאל ובצירופי צבעיהן הנועזים־התמימים.

ו.

שלטון הרגשו־הסמל ביצירת שאגאל, הער־שה את הזיקה הציורית אל הטבע טפל גמור לביטוי הפאחויטי־דמיוני של עולם אישי, פיוטי־סובייקטיבי וחלומי־רגשי, הוא שגורם לכך, ששאגאל יותר משהוא צייר לציירים הוא צייר למשוררים. הציירים אמנם רואים ומודים שעבר דותיו מצויינות גם בסגולות ציוריות־מקצועיות ובכלכלו מקורי, נועז וחינני, של הצבע, המקבל בתמונתו אינטנסיביות יתרה שבקונטראסטים חיים ועסיסיים, ולא עוד אלא שיכולת־הצבע שלו משכילה גם לכרות ברית עם אהבתו לא־פקטים של האור, המקבל לא־אחת תפקיד יסודי וחותר בתמונתו; אבל יחד עם זה הם רואים היטב כי רק יכלתו של שאגאל יוצאת כאן אל הצד הציורי־המקצועי, בעוד שאהבתו נתונה למשהו אחר, שאינו כלל הכרחי לציור כמקצוע גרידא: לאותו עולם הסמלים ההגותיים, שלידתם בחושני והוויתם רוחנית, אשר הכחד המדמה מפיק מרושמי־החיים המתגבשים לרג־שות ברוחו של „בעל־נפש“ מוזיי — הוא העולם הפנימי המשותף לכל האמנויות והנעשה עיקר ומטרה לעצמו בשירה ובספרות, בעוד שבאמנות הפלאסטית של זמננו הוא ירד מגדר לתו ומשום־כך חכמתו בזויה בעיני בעלי־המק־צוע של דור יורד זה, הסבורים כי פחיתות־ערך היא להם אם יוסיפו להיות קשורים בטבורם אל השרר של מכורתם התרבותית גם בתקופת־בגרות זו של המקצוע האמנותי.

לא כן המשוררים, הללו — עצם, המקצוע־שלהם הרי מקשר אותם במיוחד דוקא אל אותן האידאות, „הכלליות“, הפסולות כיום הנה בעיני האמנים הפלאסטיים, שממאנים לראות בהן יסוד־מקצוע. משום כך המשוררים, במידה שעניניהם

קל כן הרבה עינים עצומות יש בצדי הערכים
 ערבות הנחל בוכות ברוח
 פתח פתח פתח פתח פתח
 הבט, הביטה-נא
 טזקן רוחך רגליו בחוף הגיגית
 "Uho volta ho Inteso dire Ach Du lieber Gott"
 והתחלתי לבכות בזכרי את ימי ילדותנו
 ואתה מראה לי חכליל אים
 אותה תמונה קטנה ועגלה בה מזכירה
 לי את היום ההוא
 יום שכלו חתיכות חומות, צהבות, כחולות
 ירקות ואדמות
 פשתייתי מהלך והולך לנאות השדה עם ארבה
 מקסימה שהחזיקה את כלבתה במושקה
 היה לי קנה-מקטרת שלא הייתי מחליפו
 אפילו כשרביטו של שר-צבא צרפת
 הם נעלמו ואינם. קנה-המקטרת שלי אף
 הוא אבד לי
 הארבה מצשנת הרחק ממני סיגריות רוסיות
 כלבתה גובבת לעמת שיחי הליך
 ולעמת מנורת-הלילה שדצקה
 על השמלה נשרו טרפי פרחים
 שתי טבעות-נהב ליד הסנדלים
 מתנוצצות בשמש
 בעוד ששערך דומה לחוטי השמשמלית
 תחוצים ארוכה הנלבושה אורות צבעוניים קטנים.

ט.

בקיץ 1914, כשהמלחמה עמדה מאחורי
 הכותל ואיש לא ידע, נפתחה בברלין, כחדרי
 המערכת של כתבי-העת המהפכני, "דאר שטורם",
 תערוכתו האישית הראשונה של שאגאל, הדות
 לאפולינאר שהטה לעניין זה את לבו של וואל-
 דאן העורך, והשיר המובא לעיל שימש פתיחה
 לקטלוג. — תערוכה זו הכתה גלים בגרמניה —
 ומקצף הגלים האלה נולדה שם תנועת האכסד-
 פרסיוניזם.

אבל אין לזהות את שאגאל עם האכספר-
 סיוניזם, כשם שאין לזהות את הרוח עם הקצה
 שהוא מוליד על פני המים. היסוד האכספרסיו-
 ניסטי¹ בציורו של שאגאל, כלומר — הצביון
 של ביטוי-עצמו, המקדים את חיי האני הסובד
 ייקטיביים לשיקוף החיים החיצוניים, שימש אמר
 גם דחיפה לאותם אינטלקטואליים באירופה המר-

* "פעם שמעתי אומרים: הוי, רבוננו של עולם"
 (חציו הראשון של חרוז זה — איטלקית, חציו
 השני — גרמנית).

זה אנכי — זה הוא — זו כלתו — זה החננני
 שבקצה הרחוב
 זו הריבה הכונסת את הפרות לעת ערב
 זו המלכת
 הגה שלוליות של דם
 כהן רוחצים את התינוק שנולד
 הגה שמים שיצאו מצעתם
 הגה פה, נוסח אחרון, עוד לא בא כמורהו.
 הגה מגדל לוקנני כסתלק
 זרים
 הצלוב
 הוא עצמו הצלוב
 כל ילדותו עברה עליו קשה הוא צלוב ומוקע
 יום יום הוא שוחט את עצמו
 ולקטע פתאם — ראהו: — הוא חדל לציר
 הלא ער היה
 ועתה הוא ישן
 הוא נתק בעניבתו
 שאגאל משתומם על פי עורו נוי.

גיום אפולינאר, המשורר שיצא בעקבות
 וויטמאן והיינה, רבם של הסוריאליסטים, אשר
 גילה בראשית המאה את רוסו "המוכסן" ואת
 האמנות הכושית, בא פעם לאטליאי של שאגאל,
 שחשש כי לא ימצא הבנה אצל מליץ-יושר נלהב
 זה של הקוביזם. "אשר לי", אמר לו שאגאל,
 "הריני רואה את הקוביזם, כמו גם את האימ-
 פרסיוניזם, כראות מטען-יתר של צורתיות גריד-
 דא, ומטען זה משול בעיני לאפיפורה, הלבוש
 בגדי-שרד מפוארים, לעומת ישו הנוצרי בעיר-
 רומ, או לכנסייה מקושטת בעתרת ציורי-פאר
 לעומת המתפלל בלב השדה". אפולינאר ישב
 והסתכל ערב שלם בתמונותיו של שאגאל —
 ושחק. ממחרת היום שלח לשאגאל את השיר
 הסוריאליסטי הזה (המובא כאן בעיקר כדוגמה
 לקשר שבין שאגאל ובין רוח הזמן):

לציר שאגאל

קלסטר פניך כשני השני, אורוגף הסשמה
 להידרופלן

ביתך העגל שבחללו צף בג-מלוח זרק
 נחוך לי מפתח לעפעפים
 לאשרנו נבגשנו עם מר פנאדו
 ומצד זה אנו שקטים אפוא
 מה חפצך ידידי הדוקטור
 90 או 324 אדם עף באויר, עגל נשקף

בעד פרס אמל

זמן רב הייתי מתפש בפרכים

הוא עצמו משועבד-מאהבה למציאות-שבהקיץ הממשית אשר נקלטה בנפשו בזמן שהנפש זה-חלום הוא דבר אחד — בזמן הילדות. משום כך אין גם סוריאליזם בציורו של שאגאל, אם כי הסוריאליסטיים אולי ביקשו לראות בו אחד משלהם ואף נשענו עליו במובן-מה.

שמה סימבוליסטן הוא? — לא. אמנם ציורו נעשה לנו סמל, אך אין שאגאל מתכוון ליצור סמלים, אלא מבקש הוא לצרף לו יש שלם מקרעי ציורי-הנפש המרחפים מתחת להכר-רתו כאינפוזוריות הללו בתוך טיפת-המים. כל סימבוליום — מעשהו של השכל הוא, ואילו ציורו של שאגאל — אילו היה שכלי, כי עתה היה לבלי נשוא. כל זכויות קיומה, כל תקפו, כל כוח השפעתו ושכנועו, כל קסם הסוגסטיביות שבו הריהם דוקא בזה, שהוא בלתי-אמצעי, ונובע ישר מתוך חייה-הנפש בלא כל כפיתות לשלטון ההכרה ולוואטו של התגיון. ואירציר-גליות זו (הלובשת פעם צורת משובה, או חשק להפתיע ולהפליא, פעם צורת אבסטרקציה, פעם צורה של נבואת-לב עצובה ופעם צורה טראגית (ההחריד) — כיוון שבציורו היא מופיעה לפנינו בעריכות-ביטוי של דבר, מובן מאליו ואף הגיות' לפי ההגיון של האירציר-גליות (כמו שהחד לוס נראה „הגיות' לעצמו לחולם) — הריה נער שית לו לשאגאל לצדקה, לנימוק-עצמות שאין כל פירכה חלה עליו ואין כל טענה יכולה להזיזו ממקומו הנועד לו.

שאגאל הוא לפעמים מיסטאגוג ולפעמים בכור-שטן, אבל על פי רוב הוא מדינים תמים לב וגלוי-עינים של היידיהנפש שמתחת לסף ההכרה, שחזתםם שירה הפשית מכל כבלי המושג כל ומכל הובת שכל — היידיהנפש של הילד החי בתוך היהודי העממי, בן הדור שעבר ואיננו.

אותה עממיות יהודית סוערה-ענייה, היודעת את המעוף מתוך ריסק אברים, כבר איננה במציאות, אבל אמונתו הגדולה והנפעמת של שאגאל, בארכוחה בציור, תישאר לעולם כמצבת חיה של עולם-נפש מיוחד, שנמחה כחלום והוריש לנו את סודו המתוק, את כאבו הנוקב.

י.

ברם, יתכן שיש מקום לשאלה, מה יכולה יצירתו של שאגאל לתת לנו, וביחוד — מה יכר לה היא לתת לאנשים שזר להם כל אותו הווי אשר ממנו היא יצאה, לא רק אינטליגנט בלתי-יהודי במערב, נאמר, צרפתי, עומד לנוכח תמור

כזית, בתחילת המאה, שהצורך להשמיע את קול הגובתם על החיים קדם בהם לצורך לשמש ביטוי לחיים, כשם שהמים המסוערים אינם מבקשים לשקף את סביבתם אלא להציפם. וצביון זה בלט בשירה עוד יותר מאשר בציור, כיון שהשירה הריהי תמיד, מעצם טבעה, תגובה על העור לס. — אבל הקדמה האני לעולם החיצון בציור השאגאלי היא תולדה מן התמימות הרגשית, בעוד שאצל הציירים האבסטרקטיביסטים היא, להיפך, תוצאת התנשאות שכלית הנובעת מתוך עודף דינאמיות ומיעוט הסתכלות (אות הזמן!) — תכונה שמעבירה את הכיוון — ביחוד בשירה! — אל השטח הדיסקורסיבי של האתום.

רק בגלל הפאטוס, היסוד המשותף לשאר גאל ולאבסטרקטיביזם, היתה נסיבה שהדמיון החיצוני ביניהם ייחשב בעיני הרבים כדמיון פנימי. והלא גם הפאטוס של שאגאל הוא תכונה נפשית גרידא, רצוני לומר — אופן היפעלות ויסוד גורם באמונתו, בעוד שהפאטוס האבסטרקטיביסטי הוא אופן ביטוי — הוא תולדה של עמדה אינטלקטואלית, ביחוד בציור, והרי כל כוונה שכלית בציור „מעטן של צורתיות" הוא בעיני שאגאל!

כיוצא בזה ברור שגם היסוד הקוביסטי ביצירת שאגאל (בתקופת מהפכת אוקטובר, אחרי שחזר מפאריס, דרך ברלין, לרוסיה) אינו אלא פגישה חיצונית בין נטיות הארכיטקטור-גית'הקוונזית של אמן זה לחלוקת-שטחים פלאג-נימטרית ובין הצביון הסטיריאומטרי של הקר ביום המערבי, שמהותו היא הנתחונות שבגישת האמן המודרני, השכלי, אל הטבע. הקר ביום, מפשיט את הטבע, כלומר — מעמידו על צורתיו המתמטיות (ואין לך דבר „מופשט" יותר מן המתמטיקה), אבל הרי הוא עושה זאת רק כדי לשוב ולערוך מן הצורות האלה את המציאות הממשית — מעשה שכולו שכלי! לא כן שאגאל, המשתמש בבסיס הגיאומטרי (ואף פעם לא סטיריאומטרי!) של העצמים כדי להבי ליט עוד יותר את הלומיותם הסובייקטיבית-הרגשית (כדומה במקצת למה שעושה אדגאר פו בספוריית-התעלומות שלו).

ושמה סוריאליסטן הוא? — לא. בממלכתו של שאגאל עולט-המציאות הוא רק מפתח — לא! עבד — למציאות אחרת, מציאות-תעלומה: למציאות שבחלום, אבל חלום זה — נאמר-נא בלי עקיפין — אינו חלום של גאולה רוחנית, ואפילו אינו מתעלה כלל על חיר-הנגלות, אלא

שום גפש בעולם יכולה לוותר עליו כשהיא צופה במעשי אמן, פן תישאר רעבה גם במחיצתם? ודאי, כמה מתמונותיו של שאגאל מהלכות עלינו, בכוח-הסמל שבהן, הלך-נפש מסויים,

נותנו של שאגאל כמו לנוכח עולם-סמלים איי-זוטרי, שפשרו היסודי הוא לו תעלומה ושאפשר לתת לו הסברים שונים, הכל לפי נטית הרוח ושרירות כוח-הדמיון (כפי שרואים בשיריהם של סאָנדראַר ואַפּוּלינאַר על שאגאל). אפילו יהודי צעיר שנולד בסביבה אחרת ושונה לגמרה מזו שבה נולד ציור זה — נגיד, בתל-אביב או בבוס-טון, בפאריס או בעמק יזרעאל — ודאי יעמוד לפני יצירת שאגאל כלפני תופעה בפני עצמה, אישית וחד-פעמית, אך חיצונית לו, תופעה שיי-כולה אמנם לעניין אותו עד מאוד, אך אינה יכולה להיות לו לבבואה (או למוקד) של עולמו הפנימי או של מאוויי רוחו שלו. חוששני כי מישאל בנוער הארץ-ישראלי היה מראה שאמר נותנו של שאגאל עשויה להזין את עיניהם, יותר מאשר את נפשם.

ברם, הרשאים אנו, בכלל, לשאול שאלה כזאת, לאמור, מה נותנת לנו האמנות? — כן, רשאים! אולי לא מבחינת האמן, המגשם את עצמו, ורק את עצמו, אך מכל-מקום מבחינת הציבור המסתכל, הבא אל האמן כאל מעיין, כדי לרוות צמאוננו בלב תלאובות החיים. לא רק בן המערב, אלא גם יהודי מעולמו של שאגאל הוויכבסקאי, בגשתו אל גדולי הציור הריהו מוצא בהם, למשל, את בבואת געגועיו על אושר צרוף על אדמות ואת נימת הקשר החזק והעדין שבין האדם ובין הטבע (כמו אצל ג'ורג'יני), או את הוזהות בין אהבת-האמת הבקורתית, שאינה נרתעת מפני חישוב הכיעור, ובין שירת הרוח-ניות, ואת הברית בין הריאליזם ובין גילוי קדושת-החיים (כמו רמבראנדט), או את צמאון האושר המודרני, המתלהלה בצורת הרומאנטיקה הגלויה של בקשת ההוד שבגבורה (כמו אצל דילאקרווא); מתוך נופיו של פיסארו עולה לו הרגשת השירה הענוגה שבמציאות הממשית, בשעה שהנפש שופכת עליה את חלום-האושר הניחוח שבקרבה; אפילו מתוך „גאָרניקה“ של פיקאסו הוא מפיך את ביטוי המתאה העזה שלו בעצמה של איש-השלום אהב-השלמות, למראה הזוועה שבקריעת החיים לגזרים על ידי כוחות הרע המבעיתים, המשתקים את כוח הרצון לטוב.

ושאגאל? — אמן גדול ומקורי זה, שאינדי-זוידואליותו כלי-כך בולטת ושמבחינה זו אף אפשר להעמידו בשורה אחת עם גדולי הציור — היש בו כדי להזין את הלב באותו הלך-הנפש המזוקק, השווה לכל נפש — אותו מזון שאין

מחזיחפץ נעול, אשר כידו המפתח אליו... משוטט, אך, אם נשאל: מהי לנו מסכת-הפלאים של שאגאל, הקוסם האכסטטי הגדול? — יהיו אשר ישיבו: זוהי מסכת-הפלאים התלויה מנגד לחיינו כחזיון-תענועים יקר, המלווה אותנו על דרכנו בלב הישימון, דרכה המסוכנת של ההיסטוריה, אך אין זו המסכת של פלאי חיינו כמקור יניקה, בבחינת „אני הזהב, זו צמאנו אליהם כאל ארץ מולדת... ברם, הן גם הצלילים והציורים ששיר-הערש של האם מטר ביע בנפש התינוק — הגדי הלבן והצימוקים והשקדים — הן גם הם אינם לקוחים מהווית הילד שבעריכה, אלא נתלים על ראשו מבחוץ, כחזיון-תענועים שמלווה אותו על דרכו, ומה דלים וריקים חיוו של אדם שחזיון-תענועים כזה והד-שירת-ילדות כזה אינם מלווים אותו בדרך החיים! גם ליהודי החדש, שלא ידע את „ויטבסק“, ואולי ביחוד לדור הצעיר שלנו כאן, בארץ, חשוב הדבר, חשוב לאין-ערוך, שצירי הנפש הזה שבאמנות שאגאל, עם תכונת שיר-הערש אשר עמו, יחדור אל נפשו כטרם יצא זה לדרך-הישימון, היא דרך-המחותרת המסוכנת של האנושות, ויפעים את לבו בשעת מועקה ומבוכה, וימריצו ללכת הלאה.

כמין ריגוש הושניר-עיוני, אבל את רושמן זה אנו צופנים למשמרת בבית-הגנוזים של רוחנו (הקיבוצית), יותר מאשר במקדש לבנו (האישי). מזור הדבר: דוקא יסוד התתייע שביצירת שאגאל, שאינו נזקק לערכים השכליים ואף דוחה אותם, בבחינת „לא לכם ולי לבנות יחדיו“, דוקא הוא פועל, כאמור, על המסתכל לעורר בו רעיונות (בצד התחושות) הרבה יותר מרגשות; רושמו — ולא רק על האדם המערבי, אלא גם על אלה אשר „ויטבסק“ היא חלק מעולמם — רושמו הוא כאילו עולה למעלה, אל המוח, ולא יורד חדרי לב. מספר התמונות שיש בהן הלך-נפש בזלט, לא-ירב הוא אצל שאגאל, לפי הערך. ציור מפליא-לעשות זה משמש תפאורה למחזה-החיים שלנו, אך אינו מתכוון לבטא במי יוחד ומכל הצדדים את מהותה של הנפש הפועלת במחזה, לבטיה או מאוייה, חריפותו של שאגאל היא חריפות של חזיון-לילה, המנער כמו בכברה את היסודות שמהם נבנית מציאות חיינו, אך אין היא החריפות של טעם החיים בהקיץ, על שמחותיהם וצערם: הוא פותח בנו את שער הכוח-המדמה ומפעיל בנו את המופלא שבציר רופי המקרים והדמויות, אך אינו כא לפתוח בנו את שער הדמעות, אינו מפעימנו כבבואת-חיים כלתיראמצעית, עד כדי לעורר בנו כיסופים אל

על התיאטרון ויעודו

איני יודע, אולי באמת גזירה היא, שמהא האמנות היקרה ניוזנית וגדלה מן העיפוש והאור הסמא של הכרך, ובעלי האמנות — שירקבו וימקו שם כל ימי חייהם, אם כך היא — תלך לעזאזל! לא היא ולא הנאתה!

ואולם רוצה אני להאמין כי שקר הדבר! רוצה אני להאמין, כי דוקא מתוך האור הטהור של הכפר והשדה תעמוד לנו אמנות טהורה באמת, טהורה בכל משמעותיה ופירושיה הטובים של מלה קדושה זו, אמנות שזנה גם את הרוח ולא את החושים בלבד, שמרוממת ומעדנת את האדם, ולא שמבהמת אותו.

האמנות שלנו לא תהא רק משעשעת את העם, אלא גם מחנכת אותו. ומי יודע, אולי באמת נצליח להביא לעולם תיאטרון בן טיפוס חדש, שתפקידו יהא לא רק לשעשע את חושי העם אלא גם להצהיל ולאצל את רוחו: לא רק להמית זמנו, אלא גם להחיות לברו: לא רק להפחית יצרו, אלא אדרבה — לשככו ולבלמו.

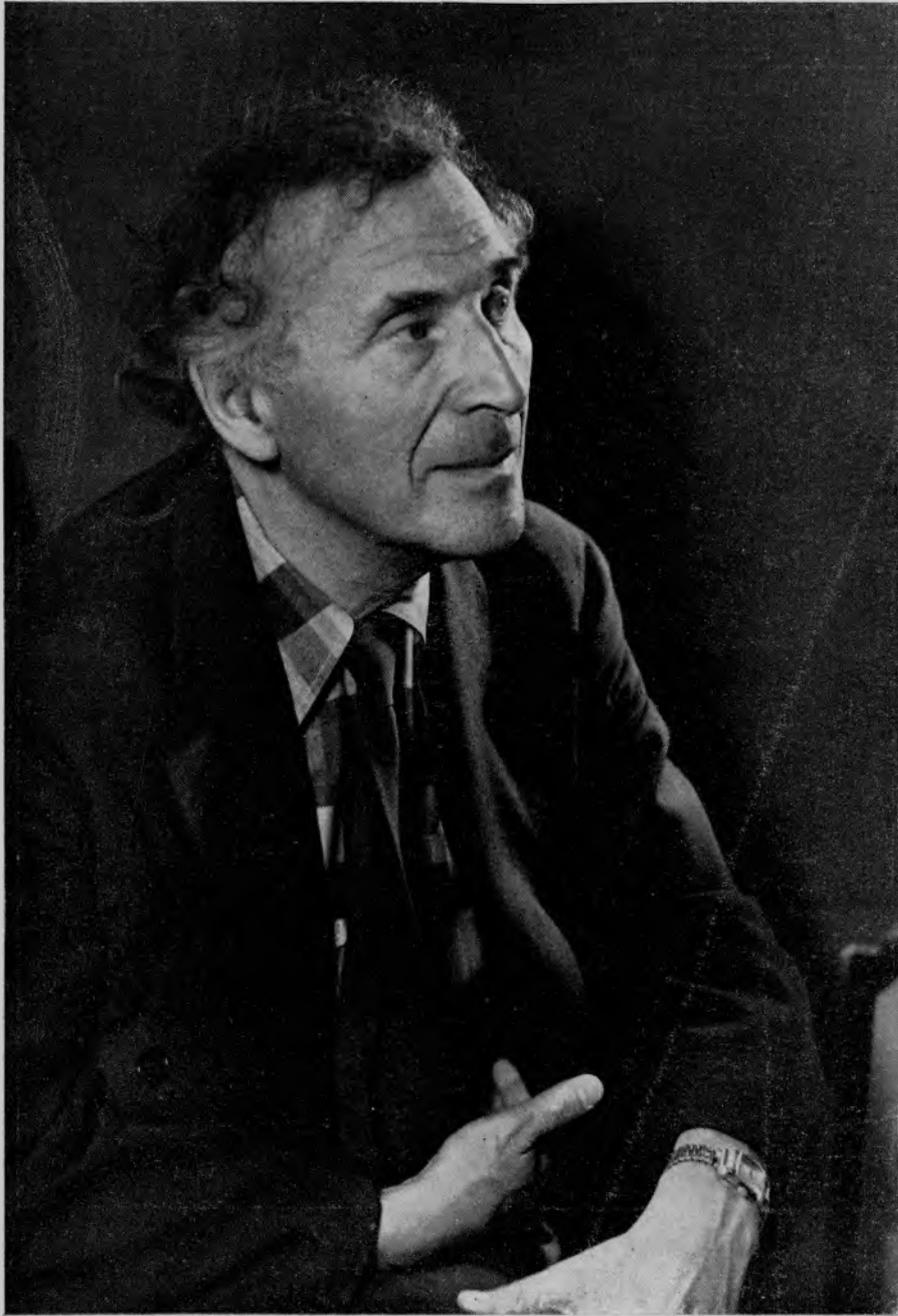
בארצנו, מקרה אני, לא תיפנה אפילו אנה אחת בשביל אותו הסוג המזוהם של תיאטרון-בית-מרוח, יציר הכרכים באירופה, ואם יבוא איש לשקץ בו את הארץ — מנודה יהיה! רגל לא תדרוך על ספרי התיאטרון הלאומי והעממי שלנו לכל מדרגותיו וצריך ומחוייב להיות — איני מתירא ואיני בוש להגיד — תיאטרון בית-חינוך לעם.

התרנגול

דוֹרְפֵרְצוּפֵיִם לְאוֹר הַלְבָנָה

צילום ברנהייט

הצייר

יום של עצמאות

דניאל דורון

בתוך מרחב אינסופי, בקול דממה גדול, טס כדור גדול-עגול-זעיר. וכך טס, גלה לשמש, מקץ שעות כך וכך, ככברה מחלקת פניו. טפין טפין טפטפה אורה לתוך חלל אותה כברה. תחילה נתבהר והלך החוג המקיף את הראיה, ונתעמעם אור הכוכבים. החלו נבלטים עצמים, ראשי הרים נישאים, קצות מגדלים, אנטנות רדיו דיקות, בתים גבוהים, צמרות האילנות. תחילה עטוי היה הכל באפרורית שחר כהה, עד שמשך מכחול האור נימין של ארגמן ותכול בהיר על האופק ונתן לכל עצם עצמיות שבצבע. נתגלה החום החם, והירוק המלא, צהוב ואפור. נתנקה לאטה הדממה מלאת הקולות של הלילה, קריאות תרנגול, קשקוש כדי החלב וטרטור מנוע. כלב נבח. צפור צייצה. פועל יגע טאטא אבק־אמש ממדרכה בעיר. אדם הסתכל בשעונו. רוכב אופנים בודד עבר. סמך הפועל את המטאטא לקיר וישב. הרימה מלצרית תריס של מסעדה בעצלתים, ובעל המסעדה שצדור מפתחות כידו עמד בסמוך לה וקרא בעתון בוקר. קם הפועל מאצל הקיר, חצה את הרחוב השובת ונכנס למסעדה לשתות כוס תה.

טיפס השמש והשפילו קרניו. גלשו מראש האמיר, שם היה עורב קורא ומתנדנד, והאירו זוג חתולים שנוכרים היו בפחי האשפה. הפכה החתול המנומרת ראשה ואמרה: מילא, חדרו בעד החלון ורדגו עפעפיו של גדעון. ביקש גדעון להמלט מהן ולא יכול. התהפך, האהיל על עיניו, אך הקרנים לא נסתלקו. פקח עין ועצמה, קם להוריד את התריס ונתעורר. הציץ בשעון, נתאנה, שם ראשו על הכר ונעצמו עיניו. חזרו הקרנים לדגדג את עפעפיו, ביגיעה קט, הרים גרב מאצל המטה, בחן אותה, כתמה עליה, ומשך אותה על רגלו. נח רגע. משך גרב שניה על רגלו השניה, פיהק וקם. תחושת רעב עמדה בטבור בטנו והקשתה עליו את הנשימה. אבריו היו כבדים. כשחיטט בין לבניו אחר חולצה מגוהצת הרהר בארוחת הבוקר ושקל בדעתו אם יזמין ביצה שלוקה או מטוגנת, אם לא אפסו הביצים. הציץ שוב בשעונו. קיפל שרווליו ויצא. היה מהרהר בביצה שיאכל ולא שם לבו למזג־האוויר הנאה וליום שאוירה של חג היתה תלויה בו, אף לא חש ברוח שהשכימה לכדר דגלים על מעקות וגגות. רעב היה, וכל אדם שראה ברחוב היה בעיניו כמי שכבר סיים מן הסתם ארוחתו. קיצר דרכו ונכנס למסעדה. נטל גדעון עתון שהיה מונח על חבילת העתונים למעלה וישב אל שולחן ועליו צלחות שאכל מהן מי שישב אל השולחן לפניו. הביט בפיוזר־נפש בכותרות וראה את פירוזר־הלחם ואת הצלחת שנמרתה עליה שארית חלמון מעורבת באפר סיגריה. הציץ לראות מה אוכלים שכניו. קרא למלצרית הסובבת בין השולחנות. נערה בריאת־גוף היא, אלא שעקבי נעליה שחוקים ורגליה נסרחות ודבוק בה מין דוק של לחות, כגון זו של מטבח שהיה גדעון סולד ממנה. רמזה לו שראתה אותו עד שדילג על־פני טורי החדשות שבעתון — מלחמה רחוקה ועודפי חיטה, דיונים על שלום וסערה בכנסת. קרבה אליו המלצרית:

— בבקשה אדוני.

— ביצה ו—

— אין ביצים יותר.

בסבלנות הניח לה שתמנה לפניו את סוגי הסלטים ומיני המלית. היה חוכך בדעתו כשהוא מנסה, כביכול, להעלות בחכו טעם כל מאכל ומאכל עד שבהר כמה שהיה בוחר תמיד. המלצרית גם לא הקשיבה לדבריו לפי שידעה מה יהיה בסופם. בסופו של דבר הביאה לו עגבניה חתוכה, גבינה, לחמניה ומשקה מפיק הבל חם מתוך כוס שניכרו עליה סימני שפתון. הרהר גדעון בנערה ששתתה מכוס זו לפניו ובתוך כך קרא בעתון על מסתננים שהרגו פירדה ושדדו אדם, או שדדו פירדה והרגו אדם. אותה שעה נכנסו למסעדה שני אנשים וביקשו לאכול. לא היה שולחן פנוי בכל המסעדה. נגשו אצל גדעון וביקשו רשות לשבת אצלו. היה גדעון שקוע בארוחתו ולא האזין לשיחתם עד שהגיעה המלצרית וביקשו ביצים. ענתה מה שענתה. נתכרכמו פניהם.

אמר האחד: שלוש שנים עברו מיום שהגענו לעצמאות וראה עדי-היכן הגענו. אין ביצים וערך הכסף יורד מיום ליום.

שאלה המלצרית: מה רוצה אתה לאכול, אדוני? —

— לבניה וגבינה וסלט עגבניות. —

אמר חברו: — הממשלה הזאת. —

התערב איש שישב אצל שולחן סמוך ואמר: מה רצונכם מהממשלה? וכי רוצה הממשלה להיות שנואה על הקהל? אילו היו לממשלה ביצים ודאי היתה מחלקת לכל, והיו הכל מהללים אותה וחוזרים ובוחרים בה. עכשיו שאין ביצים אין לה מה לחלק. —

— מה יודע אתה? מה יודע אתה מדוע אין ביצים? — השיב האחד. — תמיד היו

ביצים בשפע. כמה שרצינו עד שבאה הממשלה הזאת והתחילו מחביאים את הביצים ומחלקים רק למקורבים. את כל הביצים, ומכונות אמריקניות! —

נתכעס האיש היושב אצל השולחן הסמוך, הניח בתנופתו את העתון שהיה קורא

בו ואמר:

— אין זה נכון! אין ביצים משום שיש קליטת עליה ויש לפרנס את יושבי המחנות.

ולענין המכונות: מה נזעקתם? אין יותר מכך וכך מכונות הדרושות כדי שהעבודה תתנהל כסדרה, ולשרים יש מכונות אמריקניות משום שלכבוד המדינה צריכים הם למכונות נאות! ומוציאים אתם לעו על הממשלה מפני שאין אתם רוצים להשתתף עם כל הטורחים בקליטת העליה ובישוב הארץ, ורק מתגעגעים אתם על סיר הבשר שאכלתם אצל השלטון הזר. —

— אנחנו רוצים בשלטון זר. ואתם... — נזעק חברו של הלה שנתן דעתו על הביצים. —

אתם לא רציתם בו? מנהיגכם לא היו נכונים לבוא אתו בפשרה? ומה אתה מבלבל לנו את הראש בקליטת עליה? קולטים עליה! מושבים עולים במחנות על לחם-חסד של יהודי אמריקה ונאנקים על העול הכבד של המגביות. ויושבים ליד הקערה ועושים מגנזון וחוקים... קליטת עליה!...

כבש האיש שנתכעס את ראשו בכפות ידיו ואמר בקול נמוך ומלא עצב: — דברי

בלע! היכן ומפי מי נשמעו דברי בלע כאלה! אין אתם ראויים לשבת כאן. —

אמר האיש שישב אצל גדעון בלעג: לא נעמה האמת לאונך, אדוני? —

— מכנים אתם דברי-שטנה בשם אמת, — ספק האיש כפות ידיו. — בכלא צריך לחבוש

מלעיונים כמוכם, כמרגלים שהוציאו את דיבת הארץ. —

— אל תחנך אותנו לאהבת הארץ, — קמו שני האנשים וחדלו ללעוס, — לא בלחמנו

על מדינה כדי שיהרגו אותנו על האמת, לגיהנום אתם הופכים את הארץ ועוד טענות בפיכם. —

כל אותה שעה שהיו מצעקים היה גדעון מלא עצב. עדיין לא הכירו זה את זה וכבר הם מוכנים לאחוז איש בגרון חברו. כיון שקמו חשש שיגיעו הדברים לידי תגרת-ידיים ויהפכו את ספל הקפה על בגדיו המגוהצים. מיהר וסיים בגמיעה אחת ואמר: רבותי, עד שתסדרו את עניני המדינה יתקרר הקפה שלכם ויפוג מעט הטעם שהיה בו.

— מה יש! — אמר האיש מאצל השולחן הסמוך. — מה רע מצאת בקפה. בגרמניה

בשנות המלחמה שתו קפה יותר טוב? יכול אתה להתבייש — בחזר צעיר, וכבר כל דעתו נתונה לאוכל. — נצטרד גרונו וגמע מן הקפה. חזרו גם השנים לשבת ולסיים ארוחתם. בירכם גדעון לשלום ויצא מן המסעדה.

ב.

יצא גדעון לרחוב. עלה גל אבק, אף שחדלה הרוח לנשוב. התעטש גדעון, צמצם את

עיניו ועצמן. חצה את הרחוב ולא נדרס. הרהר, אולי אלך מכאן ואילך בעינים עצומות, ואשמור עיני מפני האור הרב והאבק והמהומה. לכל אורך הרחוב אין בורות, מרוצף הוא

כולו, ואפילו אתקל באבן או בשפת-מדרכה לא אפול, שהרי לאטי אני מהלך. ואם אתקל בעמוד

חשמל? לא, בטוחני שלא אתקל בעמוד חשמל. והרי עוברים ושבים יפנו לי מקום, כיון

שיראו אדם מהלך בעינים עצומות יעמדו משתאים ובינתים יפנו לי מקום. פעמים טוב לו

לאדם להלך ברחוב כשעיניו עצומות. אין עיניו קולטות אבק ואין הן כהות באור הגדול או מסתמאות בתנועה מהירה. אלא שחושש גדעון שמא יראה אותו אחד מחבריו וילגלגל עליו. לא עצם גדעון את עיניו והמשיך דרכו.

מרובים האנשים ברחוב היום. דומה עליו שקול רגלי ההמון כקול הים בהמותו. עצם עיניו וראה פלוגתו צועדת על גבי כביש של חצץ בנעלים מפורזלות, צועדת אחורנית. התגור כבד וקורע בשר הכתף. טיפות הזעה מדגדגות. תקפה את גדעון חולשת־רוח וחרדה שלעולם לא יגיעו לאותו מקום שחייבים היו להגיע שמה. עד שהרעים עליו קולו של הסמל: הי, אתה, שם, בול עץ, אולי אפשר לבקש מכבודך שתתאים את צעדך לצעד הטור.

— שמאל ימין! שמאל ימין! —

אך גם כשהתאים גדעון צעדו, בטוח היה שהם צועדים לאחור ולעולם לא יגיעו. מוזר — והרי צעדם מהיר ונמרץ. צמא חנק את גרונו. מכונית הבקיעה בקושי דרכה בתוך ההמון המטייל על הכביש, חוגג, הנהג צפר וקילל:

— אינכם יכולים ללכת על המדרכה, לעזאזל? צר לכם המקום? כבשו את כל הכביש.

אנארכיה.

— יום העצמאות! — גערו בו. — יום העצמאות. — נתלו תריסר נערים מאחוריו. לחץ

הנהג על דוושת הבנזין, ונחרדו. פינו לו מקום והוא מיהר לנסוע משם.

לאן הולך גדעון?

ביקש ללכת לרגל עבודתו, והרי המשרדים סגורים היום. אמר לבקר אצל חיה ונזכר שנועדה עם מרים, ומאס בשיחה עם שתיהן ולא הלך. נתן דעתו לרחוץ בים, ונזכר שזוהם הוא. שקל להיכנס אצל חבריו והיה משער שכבר יצאו. נתכוון לחזור לחדרו לשכב ולקרוא בספר, אך נוטה היה לתנומה וחשש שירדם ויאחר לקום. פסק מהרהוריו והוסיף ללכת. הלך, חזרו המחשבות והטרידות. מדוע אין הוא יכול ללכת בלי תכלית. ללכת ולא למקום כלשהו... לא לדבר כלשהו... עד שהוא מהרהר הגיע לקצה הרחוב והוכרח לבקש לו דרך חדשה לפי שהיה הים לפניו.

שוקל הוא לאן ללכת.

אם יעלה ברחוב יגיע אל זאב, ואם יכנס יפגוש שם מספר חברים מחבורתו. יהיו יושבים כמה שעות בצותא, מתזכחים ומתנצחים, וזאב יבריק בהריפות לשונה, ושכלו, יקרא תגר, יסתור כל ראיה, יחשוף מומי חבריו ללא רחמים ואם יביאו אליו בטרוניה: הרי רק בני אדם אנחנו, יצחק בעצב ורק יאמר: כן, רק בני אדם, רק! ויזוהה דומה עליו על גדעון באותו רגע שעומד הוא בפני אל בא־בימים, המייסר את יציר־כפיו, נד לו בראשו ברחמים, ספק צוחק ספק מייבב. לא הרבה גדעון להרהר בדבר. לכשיצאו יאמר גבריאל: חבל על זאב, שכשרונותיו מתבזבזים, כי הוא מוכשר מאד, חבל. כן, משונה הוא, יאמר משה, לעולם אין הוא יודע מה הוא רוצה. שמעתם אותו אומר פעם „בוא, חברה, לקולנוע“, או איזו הצעה מעשית אחרת?

אם ישמאיל יבוא אצל עתידה, עתידה היא נערה שהדעות מחולקות עליה. יש אומרים נאה היא מכל הנערות, ויש אומרים כעורה היא. שגינות יש לה ומבקשת להחשב לבעלת אופי והגיון חריף. לכל מעשה יש לה תלי תלים של נימוקים והוכחות שהנציאה לצורך המעשה וכל המנסה להתגונן בפניה או לתקפה ולומר לה על דרך הפסיכולוגיה: כל מעשיך נובעים מדחיפה פלוגנית וזו טבעה במינך — נמצא טובע בים של חימה ששופכת עליו ונמצאת מצדיקתו שלא מדעתה. מודה גדעון: הרבה עשתה עתידה בשבילו ובשביל חבריו. כל אימת שהיו מהססים בדרכם היתה מכוונת אותם, בין שהיתה מקויבת אותם ובין מרחקת. לפיכך היו הכל מרגנים אחריה. גם לגדעון השיאה עצה. יניח לפי־אוסופיה זו שהוא עוסק בה ועיסוק במדע שימושי, כגון גיאולוגיה, הבעיות הרמות חשובות הן אך לא כשהקיבה ריקה... והנה פסק גדעון מלבוא אצלה. אומרים שנתנה בו עתידה עינה — וחברותו עם חיה מה יהא עליה?

חברותו עם חיה מה יהא עליה?

וכי אוהב הוא את חיה? חושש גדעון להשיב שמא ישקר. וכששואלת אותו חיה, בינם לבינם, בשעה שהוא בזרועותיה: „אתה אוהב אותי, גדעון?“ רוצה הוא לומר: כן, בכל לבו.

אלא שנוכר הוא בעתידה, ששואלת בשחוק על שפתיה: „אמור גדעון, מה האהבה הזאת שבינך ובין היה, העדינה והטפשונית?“ והיא, עתידה, פוסקת שאין היא מתאימה לו. „אסור לך להתפסס לסנטימנטאליות חלושה, גדעון“. והוא שותק, וכיון שנוכר הוא בכגון אלה, אין הוא משיב לחיה, רק טומן ראשו בחיקה ומנהם, או משתיקה בנשיקה ומגיה לה לפרש ולטעות, או סוחף ומסביעה בתשוקתו או הופך ראשו ממנה, משתמט ואומר: „איני יודע אהבה מהי, למדי מיחסי אליך, והסיקי מסקנות כרצונך, ויש שהוא אומר כמעט „לא“ מפורש. לא, לא, איני רוצה, איני יכול לשקר לך בשל רגעי האושר שאת מעניקה לי... נוטלת חיה ראשו בידיה, מלטפת שעריו ואומרת: מה נאות שערותיך, כגלים... ושוב אומרת: הבה נאמין באהבתנו, ושאלו מאושרים, ולו גם שקר הדבר... הוא שותק, והיא נושקת לו על לחיו ואומרת: מאמין אתה שהירח במילואו מקסים? והריהו מהזיר לה נשיקה ועונה כהד: מקסים...“

אילולא בוש בפניה אפשר היה בוכה, צחק צחוק אנוס, באמת לא איכפת לו שהירח הוא במילואו, אך חיה יפה היא לאורו החיור, יפה מכל שידע, יפה ונושמת, מלטפת שעריו, הנה יושיט ידו ויחליק על גופה, יריחנה, ישאף בשמה מלוא ריאותיו, גחנה חיה על פניו ואמרה בלחש: „יודעת אני, גדעון, אולי אין אתה אוהב אותי, אך אני... אני באמת... באמת אני אוהבת אותך.“ „שמא אמרה זאת אף למיכה, שהיה חבר שלה לפניו?“. „לא, באמונה, גדעון, עם מיכה היה זה משהו אחר“, ודאי, השיב, הוא מיכה ואני גדעון, „כן“ ענתה להפתעתו, „כן, אתה גדעון...“

שמעון יוסף חלמן הם שיצאו לטייל, טפח יוסף על כתפו ושמעון אמר:
— הזוהר גדעון שלא התקל בעמוד חשמל, אם יפול עליך הוא עלול להשבר ואתה תהיה חייב לשלם פיצויים. —
צחקו כולם.

צחק יוסף ואמר: — מי מלוה לי עשרים לירות ואני קונה תעודת מלוה, זוכה בהגרלה ומחזיר לו כפליים. —
שאל חלמן: — ומניין שאתה זוכה ומחזיר? —

— שאחזיר, תצטרך להאמין, ושאוכה, יש בידי מספר שזוכה. —
— גם לי מספר, — אמר שמעון, — אפס, וכמות זו של שכל יש למי שמאמין במספר זוכה. — חשף יוסף זרועו, הצביע על מספר שהיה חקוק בה ואמר: רואים? מספר 130031, לא ידעתי שמספר של מזל הוא עד שפירש לי צועני אחד שיש בו פעמיים 13, ופעמיים אפס, והיה מקרה ששלחו אנשים לבית המישרפות ממחנה הסגר שלנו ושלחו עד מספר 130030.

צחקו כמי שכפאם שד.
— ומה אם תרויח אלפי לירות? — קינטר אותו שמעון, — חושב אתה שתהיה בן-אדם, שתשתנה? —
— לא, אבנה קרקס ואמה תהיה בו בדחן, זה אינו יודע מה עושים באלפי לירות!

בקרן הרחוב חסו מצחצחי-נעלים בצלן של קיר לבן וחלק, יושבים היו ומנקשים בדופן תיבתם בקצב חדגוני ואיטי, שהיה גובר כל אימת שקרב מועמד לצחצוח. עברו על פני אותו שהיה בעל מטליות קטיפה הרבה, — ומכרשות מיוחדות לצחצוח נעלי תחש ואתו שארגונו נושא שלט „צחצוח צנע“ והוא עשוי מעשה פיתוחים כולו, עד שהגיע לאזניהם קול זמר מאנפף, שנשמע לגדעון כאילו הושר מתוך חלום, עמד וראה זר וחדש בשורת המצחצחים, לבוש בחליפה כהה, דהויה ומקומטת, ורכושו דל, ארגו שנעשה מתיבת תפוחי-זהב וקצת בקבוקי משחה מתוצרת הארץ. הרהר גדעון, אם אין לבוטי נאה למסיבה אצחצח את נעלי. נתן רגלו על תיבתו של המזמר, כשהאחרים מביטים בו בתמיהה, שכן לא שעה אליהם מימיו ואפילו רוחו טובה עליו ואפילו לאחר ימות הגשמים.

לא היתה דעתו של גדעון נוחה מפיומנו של המצחצח וביקש להפסיקו, שאל: — מאין באת? — הלה לא פסק ממלאכתו והשיב בהבנה גרונית ועמוקה: — ולמה תשאל? — משום שזר אתה פה, — השיב לו, — כן, — ענה המצחצח — זר אני כאן, מבגדאד, ושם, — הוסיף מבלי שנשאל, — שלש תיבות היו לי, וכולן עשויות נחושת, חביבי, והייתי מצחצח למלון הגדול

והמפואר שבעיר. — הוציא מכיסו תמונה והגישה לגדעון. נטל גדעון את התמונה, ואמנם היה המלון גדול ומפואר. חש שעליו לנחם אדם זה שאיבד כל טובתו בעולם ושאל: — ומה היה לתיבותיך? — הו, ענה המצחצח. — הממזרים ימח שם! באו נערים, גויים היה לקחו התיבות וברחו והלכו אצל מלון של אנגלים. כשבאתי לתבוע תיבותי, הכו בי, והאנגלים צחקו. הפסיק כשקולו חנוק ולא ידע גדעון אם נצטער בצערה של גלות או של גלותו הוא שגלה ממדרגות המלון המפואר לשבת אל קיר זה, אחרון בשורה.

עמד גדעון ליד העמוד בקרן הרחוב, לעת ערב, וציפה לחיה שתבוא וילכו שניהם למסיבה של מרים. דומה היה שקבע מקום זה ושעה זו, אך חיה לא היתה שם. היה מביט בעוברים ושבים, תר אחרי חיה, ולא ראה אותה. משמים הביט בעמוד החשמל, העונד לצוארו פת אשפה, וראה עליו שלט: סכנה. עברה־טופסה צעירה בחצאית הדוקה ליריכה. עקב אחריה גדעון במבטו. נדלק האור שבראש העמוד, בפנס. צחק גדעון, לפי שבילדותו ראה סרט ובסרט איש ובידו מטה ארוך, והיה האיש מהלך ברחובות העיר ומקיש באבני המרצפת עד שהיה מגיע אל פנס. כיון שהגיע לפנס עמד, העלה אש בראש מטהו, הגיעו אל הפנס ונעשה אור סביבו, פתאום נתמלא הרחוב צללים. מה חשק עתה גדעון להיות כאותו איש שבידו המטה הארוך והוא מאיר את הרחוב ומגלה לבריות את אימי הצללים. נזכר יום אחד בגדודי הנוער שבהגנה כשנתנו בידו ובידי חבריו מטאטאים וציוו עליהם לנפץ את פנסי הרחוב. החשיך הרחוב ונתמלא אימי צללים, ואחר כך הבריקו יריות. למחר סיפרו העוזנים על אנית עולים שנשבתה ועל נערה שנהרגה לאור פנס המשורין.

קול צחוק החריש טרטור מכונית שנעצרה לפניו ועיוורה בפנסיה את עיניו של גדעון. כבו את האור: מי הוא הצוחק, נתחלחל.

מישהו טפח על שכמו. — מה רצית מהפנס, בחור. של העיריה הוא. — שמעון!

תפס את גדעון בציצית ראשו ופניו חמורים. אמר: — שמע, גדעון, אם לא תחדל, ארוצץ את ראשך, באמונה. —

— מה? מה קרה?

פרץ בצחוק מרעיש־אזנים וטפח לו לגדעון על שכמו:

— מאומה, רק לענין אותה הבטה ממושכת לצד אותה נערה. —

— לא, מחכה אני לחיה כדי לעלות למסיבה ולא באה. —

— ודאי מצאה אחר שילך איתה. —

— אלך ואראה אם ישנה שם במסיבה. —

— אינך צריך לה שם, בין כך ובין כך תהיה המסיבה משעממת. —

הסתלק והבחין גדעון שהיה לבוש חליפה, ודאי בא גם הוא למסיבה.

עולה במדרגות שמע גדעון טנגו שהיה מספר על אהבת־נצח. קרצו הכוכבים זה לזה אהבת נצח. יצא הירח וגירשם: לישון ילדים, לישון. התפקע כוכב אחד מצחוק ונפל. עתה שבו האוהבים לאהוב אהבת־נצח והירח לבדו מסתכל בהם. אמר האהוב לאהובתו: „ראית. כוכב נפל“. „מה תבקש?“, שאלה. „שתאבני אותי תמיד“. נשק לה ונשר עוד כוכב.

אל תשכחני, הנה נושרים הכוכבים,

אל תשכחני, מצלצלים פעמונים,

זכור לנצח, אהבתי אותך

זכור לנצח, אהבתנו השלמה.

אהבה מסתחררת מנוגנת בארבעה רבעים. זוגות מנומסים, לא דורכים איש על כף רגל רעהו. לוחצים ידי הנערה אחר הריקוד: „תודה עלמתך“ (התשכב אתי הלילה). נעים מאד היה (לא היא, אולי זאת חברתה). „נגש ונאכל משהו“. „כן, הכריכים מצוינים“. „מניין לה נקניק בימים אלה?“, „אביה חזר מחוץ לארץ?“

אהבה מסתחררת לצלילי תקליטים. זהירות, אל תרמוס כף רגלה. (מציתה בי אש, לחץ אותה בחזקה). „כן, אני מכירה אותם היטב את הבחורים. כל מה שהם חושבים זה... אי אפשר להאמין להם. אך אתה ברדאי שונה מהם“, „מה חושבים הם?“, „אתה יודע...“

זכור לגצת, אהבתנו האחת,

זכור לגצת, זכור ואל תשכח.

נטל גדעון ראשו בידיו, העביר אצבעותיו בשעריו וצלצל בפעמון. פסקה לרגע גרידת הרגלים. עמדה האהבה המחוללת. מישחו אמר, ודאי אמנון, וסקרן אני לדעת עם איזו בחורה היום. אוי, אמנון! צרחה נערה. הזמנת את אמנון, מרים. אני הולכת מכאן! לא, שבי, אין זה אמנון. מה יש לך? אמנון רוקד נפלא. כן, אבל הוא סתם... אז מה, אבל הוא גורא שמת, צלצל שרב בפעמון. אולי יפתח כבר מישחו שמע מבפנים. מרים! מצלצלים.

אוי, גדעון!

חברה, תכירו את גדעון, חבר של חיה. הוא גם כותב.

היכן חיה, מרים? שאל גדעון.

אינני יודעת. הלכה להביא את רותי, ואולי רותי הולה. בוא, שב, ותרגיש את עצמך

כמו בבית.

כן, תודה.

חש גדעון בגל קפאון שבא ושוטפו. בא לראות את חיה ולחוש מה שחש בקרבתה, לשאת מבטה ולגלות לאורו כל שהיתה עושה נפשו הנבוכה אותו יום. עתה ראה כיצד חמקה וברחה ממנו מידה של אמת, כיצד הוא עומד, פנים אל פנים, נוכח הזיוף. ציגה היתה נושבת עליו מכל מה שכתבו, מאה פעמים צחק עם כל תספורת חדשה שנסתפרו, או כל אימת שהוציאו חולצותיהם ממכנסיהם והחזירו, או לבשו כפיות ונעלו סנדלים, ונעלו בעלי קראפ וחולצות-פרסים צבעוניות. עתה עמד נוכח אלו שזייפו בצותא והתהללו וחלקו פרסים ומחמאות זה לזה, לא היתה כאן חיה, גם לא שמעון. רק גדעון לבדו. הוא שלבו גבוך, שרצונו מתלהל בן, שנאחו בגאווה ויכול לה, לבדו.

ישב בכסא וניסה להראות שזהנפש. נתן עיניו בעוגות וביינות. נתן עינו בכריכים ובפרחים וכתמוזות. נתן עיניו ברדיו ובתקליטים. הרדיו נתן קולו כמקודם, והם הוסיפו לרקוד.

באה אליו מרים. יפה היתה היום והביבה על הכל, שכן היתה משקה ומאכילה אותם, ומכניסה אורחים בחיבה וכבוד. הכל היו ידידות, שאפילו השבה מחשבות דרכה להעליכך. הכל היו רצויים בעיניה, אלא שלאחדים לא הודיעה חיבתה, ואחד מהם גדעון. שגדעון חבר של חיה, ואין מרים מתערבת בעניני חברותיה ובטעמן. הציגה לפני גדעון את החור שרכה בזרועה: אתם בודאי מכירים.

כן, בודאי, ענה אחריה הבחור, גדמה לי שאני מכיר אותך. לא היית חבר של שמוליק יפעם באת אליו בפורים וסילקתם אקדחי פקקים מילדי השכונה?
לא.

או מהיכן אני מכיר אותך? היית בקורס הימאים? היית תורן במטבח ושפכת על המדריך מרק חם, לא בטוונה, ואמרו שרצית לסדר אותו?
לא, לא אני.

או מהיכן, לעזאזל, אני מכיר אותך? בטוחני שתקלתי פעם בפרצוף שלך.

אולי רבנו פעם על תור לאוטובוס?

לא, אינני רב על תור לאוטובוס. אני עתונאי ונוסע בלי תור. לא למדת באוניברסיטה?

כן, נכון, הוא לומד פילוסופיה. אמרה מרים.

ודאי, ודאי, צהל, שמך, תיכף אומר לך, שמך... גד לוברסקי.

לא, שמי גדעון גבון.

כן, סלח לי, התכוונתי לומר גדעון. מה אתה עושה?

הוא חבר של חיה, אמרה מרים. זו הנחמדה שהיתה אצלי בבוקר, זכור?

לומד, אמר גדעון.

אה, הוא חבר של חיה. באמת בחורה חביבה. אגב, גם אני רציתי ללמוד, אך בינתים

נדמנה לי עבודה מענינת ואני לומד ממנה הרבה. לומדים לאו דוקא באוניברסיטה, מה?

ולאו דוקא בעתונאות.

כן, אתה בעצם צודק.

נגשו עוד שנים. טפחו ליורם על השכם, חבקו את מרים ואמרו שלום לגדעון.
שמי סלע.

שמי תקוע.

משורר וכותב מהזות. מתלהב ודברך. זה כמו שדה של קוצים, אמר שמעון. הניצח
אחרי חמסין ובווער בלי הבחנה ומעלה הרבה עשן וסרחון ומעט להבה. וזה דומה למפלמים
המעלה בוועות והגורם סחרחורת לדגים הבאים לבקש טרפם בין הכוועות.

שקע סלע בתוך כורסה וזאנח. אוי, חברה, אני עיף.

ממה אתה עיף, סלע? שאל יורם.

כל היום עבדתי על שיר. יום העצמאות היום, וצריך להכין משהו לעתון. צריך לתת
ביטוי לחיות. ראה מה נשגבה המציאות שלנו. מה רב השגב בכל מעשינו והשגב מנקש לו ביטוי,
נאבק ממש על כל מלה ומלה של המשורר.

איפה מצאת שגב ויפסי במה שאנו עושים? אל תקשקש, תקע תקוע. המציאות אפורה
היא וימימית, והשגב התלוצי הלך לעבוד בממשלה כדי להגביר את הייצור ולהכניס מטבע זר.

אתה רואה רק צד אחד. אני... אני אומר, אני חושב... שלדעתי... כל מה שאתה אומר...

הייד הייד, הרעים יורם, שוב עומדים אתם להתחיל בויכוח שנשתיים היום בארבע
לפנות בוקר בשעה שמשח הוציא חפסית קלפים. בבקשה מכם, חברה. יש קצת מצברוח
הערב — אל תקלקלו אותו. אתמול בערב, דומני סיכמנו: יש להקים כאן מציאות חדשה,
בלעדיה לא תקום ספרות חדשה. אין לנו דבר עם התרבות הישנה, עם מנדלי וביאליק ועגנון.
אנו צריכים משהו חדש. משהו שידבר אל לבנו. אל העם, אל ההמונים, בלשון חדשה... עצר
שטף דיבורו, כמבקש מלה נאה לסיום, ולבסוף הניף ידו ואמר: אבל לא חשוב...

קולו של יורם היה מהלך בכל החדר. לא הניחו לפטיפון להגיע לסוף־פסוק וחסמו את
לועו: אמור רק רגע... ונצטרפו למעגל שסביב גדעון. נסתדר סלע בנוחות בכורסה, כעכע
בגרוננו כמתקין עצמו למלאכה שבכובד־ראש. תקוע נשען על מסעד־כסא, כשרגליו הארוכות
פרושות לפניו וזרועו האהת כרוכה על ירכה של מרים שנתמסרה לחיבוקו ואצבעותיו מתנפפות
על שולי לסוטתה. עמדו הכל סביב, מי ביראת כבוד ומי בחיוך על שפתיו, אווזים מי בכוס
ומי בנערה, ומי שלא היו בידינו לא כוס ולא נערה תקע ידיו בכיסיו.

הוא אשר אמרתי, התחיל סלע במתינות. ההויה החדשה, המציאות השונה, המגע עם
ההמונים ומצבים חדשים ולבו של המשורר המתמסר באהבה למקיף אותו, כל אלה מחייבים
ביטוי חדש, ממצה וקולע, שיכוון אל לבם של עושי המעשים, ויתן להם את הבסיס הנצחי
של הרוח המרחפת מלמעלה — צריך המשורר, לישם כך, שישתחרר מכבלי המסורת, בצורה
ובתוכן, וישעבד עצמו לגמרי, לא, יקריב עצמו על מזבח המציאות שהוא אפורה, שהיא
הלחם מן הארץ אך באותה שעה גם היין מן הגת, המציף את לבו של המשורר ונושא אותו
על גלי השירה...

ראיתי הפטיש והסדן,

ננעצים ככחרב מבו־

שמת

בכליות

סדנאות

רועשים

בתים וחרושת.

וצו הגורל בטיפות המים

המניעים גלגלי הסורבינות.

בונה ויוצר,

אדמה למולדת.

קטע מפואמת־הבנין, מאת א. ג. סלע. קרא יורם.

תודה, אמר סלע, נרגש. תודה, קראת יפה וכיוונת יפה.

הזעיפו פניו של תקוע. הרפה מירכה של מרים. הניף ידו כלפי מעלה ואמר: ואני קורא למלחמה באשליה. זעק. גורלנו לא בטיפות המים של הירדן, הנהר הקטן. נהרות אדירים ממנו זורמים בעולם, וטורבינות גדולות יותר יש מאשר אצל רוטנברג. והן מספקות חשמל לחרושת האומרת להביא על ראשנו מלחמה. לא, איננו יכולים להצטמצם בזה האוהל הקטן, שיריעותיו רופפות. טופה אחת בעולם, ידידי סלע, וכל אדמתך נסחפת וגלגליך מתפרקים. כבש סלע את ראשו בכפות ידיו. ממש כאילו כבר היתה אדמתו נסחפת בהבל־פיו של תקוע, ונשא עיניו סביבו לעזרה. תש כוחו בנאום שהשמיע קודם. חס עליו גדעון ושאל:

ומה נעשה?

ומה נעשה? השיב תקוע.

מה נעשה כדי לשמור על האדמה הזאת?

נדע לכוון לרצון הגדולים והרבים, קרא אחד שפניו מכוסים נמשים. לרצון המיליונים שבעולם, המדוכאים.

ואיך נכוון? שאל גדעון.

באמונה ובמעשה, אמר תקוע.

נילחם למען שלום העולם, למען קידמה ושחרור ההמונים־המדוכאים. אמר בעל הגמשים.

ומי יאמר לנו מי הם ההמונים המדוכאים? שאל מישהו.

רבוחי, זו אסיפה פוליטית או ויכוח על ספרות? שאלה נערה בשמלה ירוקה.

נכון, נכון, אמר סלע. דברנו על ספרות.

מארכס אומר... התחיל בעל הגמשים.

זהו, השתלהב תקוע. זהו, כאן מקור הרע, ידידי סלע. רוצים אתם להפריד בין הספרות להמונים, רוצים אתם ליצור מיני עגנונים שישבו בוילות מבודדות ויכתבו ספרים בלי שינסו להתערות בכל הנעשה סביבם. ימים אלו עברו. הספרות תרד אל העם לקחת חלק במלחמתו. אין זה נכון, קרא בחור שהיה מורה בבית ספר עממי. עגנון כתב הרבה דברים טובים והוא בעל לשון גקיה ויפה.

עצם גדעון את עיניו, וראה אותם מחזורים על המערכות ומבקשים על פרי עטם, קצתם במבוכה ורובם מתוחים מגאווה.

אני קראתי פעם את עגנון וכמעט נרדמתי. הוא כזה ארוך, עד שהוא מגיע לנשיקה עוברים כמעט מאה עמודים, אמרה נערה אחת וצחקה.

...אך מי שהגיע לפסגה לא תשיג אותו יד אדם, הוא עלה אל האלוהים. אפשר לשרוף את כתביו, לבזו לו או להרדם על כרכיו או לעטוף בהם מליח, הוא בגדלותו ישאר, משכמו ומעלה. הוא יביט מן הפסגה, יתאר את כרכוריהם לפני העגל, ואם ישבור את הלוחות בשעת יארש יחזור ויעשה כמתכונתם, כי חזון אמת תזה...

גחן שמעון אל גדעון, מה דעתך, גדעון, על אילן זה שנתליתי בו, אמר בחיוך והצביע על נערה שהביא עמו.

אילן נאה, אקוה שתנעם לך תליתך, תוכל לפרסם אחר־כך, זכרונות של תלוי ותמכור אותם בעשרים ושנים גרוש בהוצאת „ספרית הרגעים“.

מה קרה, נחרד שמעון, מה אתה כועס.

אינני כועס, שמעון, צוחק אני, שמא ראית את חיה.

לא.

ראה גדעון שחברו מביט בו בתמיהה. צחק צחק כפוי, טפח על זרועו ואמר: אין דבר שמעון, יהיה טוב.

מה אתה סת, נשתגעת? להיכן נברח או? כל כך התרגלנו להתלונן תמיד, עד שנשחעמם בעולם שכולו טוב.

הביט גדעון בחבורה שהיתה דנה בהתלהבות בשלום העולם. הסופר חייב לרדת אל ההמונים. שמע גדעון את קול ההמון בחוץ, עולה ויורד בכביש ובמדרכות ביום של עצמאות,

מפוז בככרות ובגנים. האמנם שמה העם?

היכן חיה, רוצה אני לדבר אליה. היא לא תענה לי, אלא רק כדי שלא נהיה שותקים. אומר לה הכל. ללא חשש. הרסנו בינינו גדרי הגאות. יחדיו נוכל להלך בדממה. לשחוק וגם לדעת.

שלום מרים.

שלום.

הי, חבר, לא שמענו את דעתך, מה דעתך לענין.

משך גדעון בכתפיו ויצא.

ברחוב שמע קול הפטיפון שחזר לנגן, שוב נסתחררו, מן הסתם, הזוגות. שוב כרכו הבחורים זרועותיהם סביב לעלמות (נערה), התשככי עמי הלילה? כה בודד הלילה. לבדנו אנחנו, ערומים בלילה, ערומים מכל שקר. בזאי ותהי לי מזכרת עוון, דבר-שקר שיקסים לילותי, שיבשם בשמי ירח שאינם מצויים).

אל נא תאמר לי שלום

אמור רק להתראות.

קרב לסופו יומו של גדעון.

עלה על מיטתו, כשאבריו מרטטים, רגושים וחסרי מנוח. עדיין היה חוזה בחיה כשהניח ראשו על הכר וביקש להרדם. נעים היה לו להרהר בחיה, ברכותה וחמימותה.

מישהו סגר חלון. מישהו משך בשרשרת הזורים מים. מישהו העלה אור בחלון שכנגד. הצליף האור על הקיר וגירש מראותיו של גדעון, משכבה האור שוב לא היה במה להרהר ואבריו נעשו כבדים. התהפך ונשם עמוקות, עלו רעיונות במוחו. גירשם. ניסה להעלות שוב את דמותה של חיה, כמוחש, אך לבו עייף היה. ניסה לשסות במוחו את התאוות, להתאושש ולחלום, אך לבו כבד היה ותאוותיו עצלות. לא הועילו הרהורי חטא וזכר מעשים שעשה. לבו סירב לו, יצוריו סירבו לו, עייף היה. מאד מאד. חיה סרה ממנו. סר החן, בכל אשר הלך לא מצא אותה. עלה הרים וירד בקעות ולא מצא אותה. ישב לפוש, ישב על סלע לפוש, ישב על סלע. ישב לפוש, ישב. חיה, איה חיה? חיה! איה! בפלוגה? חיה חורה? חורה לפלוגה? צו על הפלוגה לדרוך במקום ארבעים שנה. קורא אני אל המפקד: תן לי חופשה, עלי לראות את חיה שלי. נערת פורשת זרועותיה. גמלה והבכירה. תן לי ואצא. נואף אתה, החזיר לי, רק לנאוף אתה מבקש. חיי צועק אני, חיי שאוהב אני אותה יותר מנפשי. יודע אני, מחזיר הוא לי בלעג, יודע אני בדיוק מה אתה רוצה. הפלוגה צועדת הלאה, צעק, ואין חופשו! אין! עומדת לבוא — כך מתלחשים — משלחת של קצינים כדי לראות כיצד הפלוגה דורכת ארבעים שנה במדבר סדום. אם הפלוגה תתנהג יפה, הבטיחו, יקדחו באר של מי סודה לרגלי כל חייל, והדבר טוב אלף מונים ממשכב אשה. שוה בנפשך, מי סודה כמדבר! — איש אינו מאמין כאן באהבה. סיפור לתינוקות.

אינני רוצה במי סודה.

מיד באה מכונית ולוקחת אותי. דוהרים כמטורפים, מה קרה, מי רודף אחרינו. לא, אך הדרך זרועה מוקשים שהניח פטר עלי ויש למהר כדי שלא נדרוך עליהם. כך, לרחף, במיפנה הדרך ראיתי את תחיה, רק רמו, נהג, עצור! אנו ממהרים, חבר, כאן דרך עקרבים, אין לי בלמים, אינני יכול לעצור. הצלחתי לזרוק אל תחיה זוג כנפים. להתראות כשנות אלפיים מיום החורבן הגדול, על כנפי הרוח.

נשקה לי, נשיקת בת שבע מברכות עין גדי, צוננים, מישהו שם אצבע בעינו של עולם, היתה מספרת כשהיינו קטנים, ויולו מתוכה הרבה דמעות והגוף ירעד ויזדעזע. דמעות אלו העינות הרבים שבערבה, והרבה דמעות נקו אל ים שהיה קודם ביורה של גיהנום וקראו לו ים המות. סוף הבכי, מלח, תמים נתאיידו בחום הרב ושוב אינם מצמיחים: מלח.

בערבה, כשפגשתי את תחיה, עמדה עירום ועריה, בארץ לא זרועה. אפילו עלה תאנה לא קטפה להסתיר מערומיה מהנהג. דמו שדיה לפקעות על מטה השקד, טרם הציץ הציץ, צמקה היתה ונאות, לבי דבק בה, אמרו שאם אשקה אותה, תפרח ומיד נעשית בתולה נאה,

קמורת ירק וגכונת שדים. נטלתי ממלחה גדולה והתחלתי מזליף עליה, אך תחת גשמי ברכה ירד מבול והציף היקום ומלואו. ידעתי את מקור המים. הבאתי שלושה רבוא מניפות שהשאל לי פרעה והנפתי עליו את המטה ויבש. החלו הדגים נחנקים. הנפתי עליהם במניפות ורווח להם. משה, משה, קראתי איך? אך הטנה בער ואוכל באש.

מים רבים עדיין היו ספוגים בקרקע. התחילו השרשים מרקיבים ממימי המבול. גם בתחיה החל הרקב פושה, חשקה נפשה במזמוטי בעל ועשתורת ויעלו אליה המון מנאפים. תחיה, קראתי לה, אל תהיי לזונה. ענתה לי בקול פעמוני כנסיות. אמרו שאם אוהב אותה אולי ארחיק מעליה את המון המנאפים ותשוב. נטלתי רובה ויריתי. נפלו עשרה ועלו רבוא. ידיתי אבנים, נפלו אלף ועלו עשרה מונים. נתיאשתי ואמרתי: הריהי מפשקת רגליה לכל עובר וכיצד ארחיקם מעליה. הן כה רבים העוברים ושבים ברחובות ביום העצמאות. הזכירו לי שפלוגת חכרי צועדת ארבעים שנה במדבר. בקש מהם. ירדתי המדברה בלי צורתנועה ונתנו לי רובה. עבר המפקד ואמר: אתה בתפקיד. אמרתי: כיצד, הרי עלי לשמור על תחיה. אמר: שמור, אך אתה בתפקיד ואין לך חופש. אמרתי לו, מי אמר שאין לי חופש. אזרח אני. צחק. צעקתי. כן, אזרח אני. צחק. צעקתי. צחק. צעקתי, צחק.

**

וְיָמֵי דִינָאן יִצְחָק נִמְיָן שִׁינֵי מְרֵאָה
בראשית כו, א

לְרֵד עָרְבֵי בְרִית רֹחַ אֵם.
אָמְלוּ בֵי הַשָּׁנִים כְּבָרוֹת מְרֵגוּעַ.
אָבְרָהָם אֶסְלִילִיתִי אֶצְוֶה אֱלֹהִים.
סָגַר עָלַי הַעֲרֹוֹן וְאֶרְדָּם.

כָּל שְׂיָמִים רַבִּים לִי, אֶעֱקְרֶם.
סוּוּ – מְרָקִים עָרְגוּ, תָּלַם, וְתָבַע –
הָדָל מִפְּקָר וְחָם דוֹמָם לְגֹוֹעַ.
עַד שֶׁשָּׂרַד לִי בַּק גֹּוֹךְ הָקָם:

אָוֹךְ שְׁעִיר, שְׂרָוֹה הִנָּע בְּרוּחַ,
הוּא נְעַמֵּד בֵּינֵי קִבְיָן הַשָּׂוֹא.
בָּךְ נִחְדָּל לְבִי הִנָּח לְנוֹת,

בָּךְ יִקְרָר בִּי כָּל אֲשֶׁר עָרַב,
בָּךְ יָרוּם בִּי שׁוֹב כָּל הַצְּנוּת. –
קָרַב-נָא אֵלַי, גְּלָדִי שְׁלִי, עֲשׂוּ!

אברדם הום

מ,,סנטה ברברה" ועד,,תרשישה"

עיונים בשירת ש. הלקין

יוחנן רון

כיל סוגר מעגל אחד ופיתח במעגל חדש, כאילו עבדו המשורר על שיריו, ריכזו מתוכם את עיקרי החוויות ועיקרי גילוייהן, והעלה אותם לרמה חדשה, גבוהה יותר. גם השירים שאינם נראים לנו ביותר, הן בשל סתמיותם וערפלותם והן בשל קירבתם המופרות לחי ויה, נודעת להם חשיבות מרובה, כיון שברוב המקרים הם משרים את השיר המסכם, וקריאתם כפירושים, ויתירה מזו, כתפילות לסיכום הממצא, הפודה.

בדרך כלל מופיע המוטיב (והוא הדין בדימוי או בצירוף-המלים) עוד בשירים הראשונים בצורה פשוטה, כאמירה שהיא עצמה שכרה, ועל רקע מצומצם, בטרם נוצרו יחסים מפותחים בינו לבין רקעו. עם כל הופעה נוספת הוא מתגונן, מתעמק, מתקשר במוטיב בים אחרים, מסתכם, מגיע לרוב לירי שלילת עצמו, עד היותו לפקעת שירית הדוקה, דוגמת, "תרשישה", שאין להחירה כמעט בלי התכוננות במה שקדם לה. חיוב חדש, שלאחר השלילה, מביא עמו את כל המתח הנפשי שהיה טמון במחזור שקדם לו ושימש קרקע צמיחתה. נהטא לדמית המשורר אם נזחה אותה עם אחת מתפיסותיו או אפילו אחרות מהן, שכן אין עיצוב דמותו בא אלא מתוך ההתלבטות המתמדת בין קטבי תפיסות שונות; מתוך האבקות בתוך-תוכם של הניגודים. מתוך ההתפתחות שבניוונו, החרפה, חיוב, שלילה, וחזור חלילה, מן הענין, איפוא, לעקוב בקצרה אחר אחד המוטיבים בהתפתחות, הוא מוטיב השכינה האלהים, שהוא מרכזי ביצירה זו.

בכמה מהשירים הראשונים (עצבון, כתר, לילות) מופיעה שכינה סתמית, חסרת אופי מיוחד, ערפילית כחזויות שאליהן היא צמודה, כברכת את הארץ הנפעמה עם ליל-איביב, בפרטה על נבלו של המשורר, ובמלאה תפקידים מתפקידים שונים שבהם נתנסתה הרבה, אופייה המיוחד ברמז תחלה בהיותה מנוגדת לאדם (ברינת-אלוהי בי עוד טרם אקשיב את צלילי-האדם. / נטול האדם לפני ודרכי לא אמצא אל נפש. / "עמ' יט). רינת העולם היא רינת-האלהים, השכינה מכילה בקרבה גם את דם היונה וגם את רע-בון הנץ; אין טוב ואין רע לפנייה (עמ' כה). תפיסה זו מתגוננת בשעה שהמשורר עצמו מזדהה עם השכינה:

¹ "דרכך עוד כבולה אל מול פני האדם", בהררי החולות במישוגן, תש"ג.

המרחק שבין, על חוף סנטה ברברה, אי ממשי מאד בדומה של קאליפורניה, לבין, "תרשישה", מחזו הבורחים מלפני האלהים, הוא מרחק של עשר שנים (תרס"ה-תרצ"ה) ושל 114 עמודי שיר. הקירבה שביניהם היא קירבת שבין שתי תחנות עיקריות שבהקמתן שיקע היוצר את מיטב כוחותיו הנפשיים. גם על המרחק ועל הקירבה לאמיתם עדיפה, כמו תמיד, עדותו של תושב, "האי" מעדותם של מאה מבקרים-תיירים:

נזיר לְקוֹפְיִים תֵּלֵא קְאִמִי אֵלֶיךָ, הִי, סִנְסָה בְרִבְרָה
בְּשֵׁשֶׁתִּי מְקָרָה לְנַפְשִׁי וּבְקִבְרָה לְרוּחִי מְחַוָּה.
נִוְאֶשְׁמִי מִקְצֹא אֱלֹהִים לִי, עֵינֵי מִי חֲמִי-הַמִּסְבֵּן,
לִוְעָתָה לְלִמְסִיחִים, בְּנֶחֱשׁ לֵה בְּמִנְתֵּי הַקְּוֵה.
אֵילִם אֲוִר־חֲסִידָה בִּי עֵבֶר וְאֶקְאֵב וְאֶשְׁכַּח וְאֶחֱזִיק.¹

(על חוף סנטה ברברה)

וְאֵנִי, הַמְּשֻׁשֵׁם בְּמִכּוֹן סְכֵלֹת פְּתִילֹת
לְנִזְבֵּי-אֶרֶץ וְאֵת נַפְשִׁי דִמְיִי קֵל בְּמִי
עֵין אֵל, עֶקֶר לְבֶשֶׁת, נְצוּדוֹתִי בְּטַעַרְבֵלֹת
הַחֲשִׁים סִפְסִיעִירִים אֵת עֲנָתְךָ, רַמְאִי
נִפְסֵם בְּרִמְזוֹ...²

(תרשישה)

השוואת השירים האלה, ואפילו קטעים מתוכם, בכוחם לרמז לנו על כמה מתכונות-היסוד של שירה זו: אחדותה המקיפה; המוטיבים שלה ("הנזיר" מול "החשקים", חיפוש-האלות, תפקוד המשורר, הבדידות, הרבייה); סגנונה המתקרב אל הדיבור.

אחדות זו מתבטאת, לכאורה, בתורה המתמדת על מוטיבים, דימויים, מלים וצורפיהן, ואפילו אפקטים מוסיקליים. אלא שאין המלה והדימוי, ולא-כל-שכן המוטיב, חוזרים מבלי שנתגוננו, מבלי שנוצר יחס חדש בינם לבין מסגרתם. המצוי אצל הפרוזה של הלקין, במיוחד ב"עד משבר", יעלה מיד על דעתו את הנטייה לבדוק דמות וחוויה מרכזית מכל הכי וונים האפשריים, אותה סכניקה שחתירתה לעומק (המוכרת לנו בצורה מפותחת מ"הסבעת והספר" לרוברט בראונינג), כל אחד מהשירים הגדולים של הלקין הוא בבחינת סיכום לתפיסותיו הקודמות, כבי

על האי, שירים מאת שמעון הלקין, הוצ' מוסד ביאליק, ירושלים התש"ו, שמ"ז עמ'.

שבעה", תרפ"ב—תרפ"ג) הבודקת, אמנם בפחות גמ"י שות וריכוז, את היחס שבין האהבה והאלהים, ומס' תיימת בחיובי-חיים (היינו נאלהים, המתענה / בסבל כל בהאינו, ולא ישנה / חוקי-היותו ולא יפרק עולו / במות רב שכור, — הירנו אב / חיה בהוד וסבול! — נשעה שיר-צו"ר, סוגטה לו). בבחינת-מה מפתחות סוגטות אלו את המוטיב שנרמז ב"יוחי" (...באהבה ישקע / סרור,י, באהבת-אשה / סומה, כנדה כאהבת הארץ / לרוח האביב, נושא הזרע).

התפתחות בכיוון אחר מוצאים אנו ב"על חוף סנטה ברברה" (בערך תרפ"ח). "יוחי", כאמור, העמיד את הניגוד שבין הדעת והטבע, אולם כשלב אחד בלבד בהתפתחותו לקראת התפיסה המיסטית של האלהים כחשק עיון המשועשע לפדותו בחידלון. ניגוד זה הוא העומד במרכזה של "סנטה ברברה". חיפוש-האלהים מוזהה עם חופש משלטון החושים. המשורר, "אפל כצדף הניחר", בלהטה של סנטה ברברה, מתמרד בחופש המדומה, מתכחש לניזירותו (...אל דרוש עוד וחקור...), ומשתעבד לאדמה. רק מי שהזיר עצמו מהמודות-האדמה מסוגל להתרפק עליון בחושניות כה להוטה. הניגוד שבין הדעת והתשוקה, המתנסח עכשיו כהתנגשות בין שירי-הארץ לשירי-האל, מתעמק לעין ערוך, ובאותה שעה גדלה גם העצמה הרגשית של תפיסת האל המתרומם מכל הטבע, וממילא גם של ההתמרדות באל המכביר מראות על האדם עדי שוועו: "הניח-הנא, הנח הערב לנו אל!" (עמ' קעד).

על רקע הניגוד החריף בא עכשיו על ביטוי גיר לוי ההתמרדות באל, גילוי הכפירה מצדדיה השונים. ראשיתו — קינה על אבדן ימי-הנזירות, שהם גם ימי האמון בשכינה אשר נגלתה רק לה, לדל בגילוייה, ומשחה אותו לנביא היופי הטוב. (ממך אליך). "...אחדות אל חי, לב העולם וארשת שיר וכאב, / אל ועולם אלמים בה גאולתם ימצאו! /" — אחדות משולשת ואיומה זו הושבתה. האל אבד, ועם אובדנו מקבלות הבדידות וחוסר התכלית משמעות חדשה ("שוב לא אדע למי אנישה מנחתיי" * חלום-השלימות גבוה. המוות היא אמת אחת; שיר האדם ללא אלוה, אמת אחרת. אך גם המוות וגם אמת החיים אינם נח" שבים בעיני האדם שהאל עזבו.

בצידה של הקינה באה גם הכפירה בתפקידו של המשורר, שהוא, כפי שראינו, להיות פה לתבל צמאת-אל, לאל המתגלה בתבל. הכורא רואה את המשורר, לאחר הווצרו, כ"אח, כמוהו עונר וגלוי-עין" (הולדת המשורר). גם הנערה רואה את המשורר כפה לאלהים ("שיר הנערה אל המשורר"). "ברוך בן נרתי", שהוא * "ולא תדע נפשי למי ולמה תשלם מסה", תר"י שישתה. תרצ"ה,

טאווייו הם מאווייה, תפילותי הן תפילותיה. יחסי הגומלין בין האלהים ובין החדלון באים על ביטויים המפורש (...אספני-נא, בקעוני וכלי-... ואל, ארי יעלוק, הוא לבדך, עמ' כז). הודמות המשיר עם האי לתים מקבלת עצמה נוספת עם שולוית אליה תהיית הסררי-המבע (פי אל רעבנו הנחיל אותה (את הני פש) / בנשיקתה, יאת כחו מנע / ממנה השביע רעבונה... עמ' לב) וההכרה שאין בשיר, שהוא צמאון-האלהים, לפדות את האדם מטומאתו. מתוסף גם מושג האלהים העורג על אחדותו והסמל של הס' לע, אשר מתוך כל תאיו מתגעגע האלהים על מלוא חייו המפורדים והמפורזים (דוממים).

סקירה סכימטית זו, שחסרים בה יסודות מרובים, דיה להעמידנו על האופי המסכם של "יוחי". שיר זה הוא מאמץ נעזו לנסח תוויות מיסטיות במסגרת אפית, לעצב את דמות מהפשה-האלוה, ואת הדרגות השונות שבחיפוש. כביצירות אחרות בעלות-היקף, מסתייע המשורר בטור החלק השקספירי, המאפשר לו לעבור מתיאור התופעות החילופיות ביותר לתיאור ההגות הנלווית אליהן. יוחי רואה את גילויי האלהים בטבע כולו ולכן עורג הוא להצמד אל הטבע. אבל שלא ככוכב, ים, דקל, ולטאה, הוא עורג אל אור הדעת, חותר אל פשר השמחה והכאב. הוא מתנסה בכמיהתו ליופי, בשקעו באהבת האשה, אבל נפשו ערה בשכי רונה, חשה ביתמותה. בלי-אביב אחד הוא מבין מה היא ענותו: "עד מתי ניסוב, בלי דעת למה?" "כאב בינה חדש" זה מוצא את קולו בעולמות הזועקים מתור כו ומבקשים ארשת אלמם. הוא יוצא לדרוש את דרך-האל בכאב העולם. לבסוף, ממעתו, הוא שומע את לחש אלהיו ("כני, בני, מדוע לא הקשבת / הד קולי עד כה ובלבבך זה, / כבלבכ כל יש, כל הימים / שוועתי לא-נוחט ולא שפעתני") והוא מבין שגם האלהים הוא אסיר-הנצח. מבלי דעת על מה אוסר; הוא החשק העונר, וחשקו כלא לו. זו היא מנגינת חידלון: ענות האל הוועקת לגאולתה בלבב-אדם. יוחי נודר לפדות את האל על-ידי השמיעו את שוועת האל למוות, לחדלון. אולם אין הוא מוצא בקרבנו כוח להתפלל את תפילת כל העולם, להכיל בשירו את כל עונותיה וניגודיה, "בערב מערבי ניסן זריים", בשעה שתאדמה כמהה למוות תוך כדי התחדשותה, מכיר יוחי את שוועת-העולם האחת, ומת בקריאה נואשת לחדלון אשר יפדה את האלהים. התולעת באה ורובצת על עפעפיו וכל ערגונה לשמש, עצם קיומה, צופנים בקרבם לעג עמוק, מחירי, לנפתוליו של יוחי.

לאחר תפילת החדלון של "יוחי", המסכמת את תפיר סות-האלהים שקדמו לה, בהעמידה במרכז את הדעת והחדלון, באה סידרת סונטות ("בימים ששה ולילות

דת'מוצא שימש לנו מוטיב־האלהים. כאותה מידה יכולנו להאחו, למשל, במוטיב־הבדידות הנרמז בשירים הראשונים מתוך ערגת־הרמדומים על זממה, עצבון, שקיעה, סוחר פנימי; הנאמר בגלוי («אלם האדם ביתומו ובודד ישאר ביתומו... ואשרי איש יודע... וגיה מכלא אלמו לא ינס ולא ידוה כי נכשל»²); המתאחד עם מוטיב־הכורח («השלימי גם את הויתתי, עם הכורח השלימי, בודד בין אחים ברודים...»³); המתעמק על רקע האהבה שהושבתה, האלהים שאבד, ההכרה בנזק שאדם גורם לחברו («מי מילל... כי זר קוצים תהי לך אהבתי...»); המתגונן תדיר עד ליאוש התהומי של «תרשישה» («נפשי, נפשי! אשריך כי היית כה גלמודה...») והסתירה המשועת שבין האדם לנופו ב«מישיגן».

כמעט כל מוטיב — הבינה, התשוקה, המוות, הנ־ שיה, הכורח, נטל הגזע והתרבות, החטא, הכפרה, הרמייה — מופיע לכתחילה בצורה פשוטה באופן יחסי, ותוך כדי התפתחותו מתקשר במוטיבים אחרים. עד שמן הנמנע, במסגרת זו, לא רק להצביע על קווי ההתפתחות של כמה מוטיבים, אלא אפילו למצות מוטיב אחד ביחסי המורכבים למוטיבים האחרים ולרקעיו השונים. לכן מן הראוי לשוב ולהדגיש שסקירה זו, כרונולוגית רובה ככולה, היא סכימטית מאד, תאור של מוטיב־האלהים, למשל, אשר יתעלם מרגעי הפיוס («אהויו»), מהשירים ה«רילקאיים» («נפשי אל תיראי», «במשור הלבן»), או בקצה האחר, מהלעג העצמי המתלווה אל חיפוש האלוה, לא רק במ ציאותה של התולעת ב«יוחי», כי אם גם ב־Café Royal (....מבקש האלהים, ענוד הצווארון, העניבה המגוהזה, הייאמן?...!) — יתא לוקה בחסר וחוטא בסילוף והוא הדין בתיאורו של תפקיד המשורר אשר יתעלם מה דמות העלובה, החטטנית, המכירה באפסותה (....אני, הדל, הלוא רק משורר אנכי, / חכם המספנות... / אני לא איש מושיע, לא מנאץ אנכי; / לרעבון נפשי אחבוק רק אשפתות / גם אנכי מאונס, אונס רב ממני... דוממים»).

לא באנו, כאמור, אלא לרמז על דרכי התפתחותה של שירה זו. מוטיב האלהים שימש נקודת־מוצא כיון שהוא מושג מרכזי ב«על האי». וכיון שהוא אורח נדיר בשירה המודרנית, גם השירים שאינם נראים לנו בגלל חיסר־המיוזג בין היסוד המיטאפיסי והרגשי («ממך אליך», «בצבת הרגע»), ובוודאי השירים המושג למים שבהם האלהים וכל הכרוך בו הוא בעל־משמעות עמוקה גם לקורא שאינו מקבל את הפילוסופיה הד-

² «אשרי איש איך־תקוה ואיך־אוניס גם מקווח», תרשישה.

³ «...הבט תהום קיומו ההכרחי...», תרשישה.

בבחינת אה למשורר ב«דוממים» ול«יוחי», גם נפשו כלה לשיר את שירת־הבל, אולם על הרקע החדש של ההרגשה הדרו־ערכית כלפי האומה והניגוד שבין רצון־היחיד וצרכי הרבים, ובמסגרת הסיפור התנ"כי, תחור שת חוסר־המבוע, שאף היא היתה שלב אחד בלבד בהתפתחותו של «יוחי», נבדקת מחדש ביתר עומק ופירוט ב«ברוך בן נריה». בכל אלה כופר עתה המי שורר: «לא עין האל אני, לא פאר תאיו /... גאוותי תסלת לי נפרוה / וחלקמה אהיה מן השלם...»⁴ (עמ' רעט—רס).

קינה זו על אוכרך ימי הניירות והאל, מנועזת בעומק־כאבה ובהרגשת הבדידות וחוסר־האוניס שבה, בסיררה של שירים מסוימים («בשר ודם», «פסוקי־תה־ לים», «על הגבול») שבהם היא מתאחדת עם יסודות האימה של המוות, הנשיה, השגעון. היא מגיעה לביטוייה המושלם והצלול ביותר ב«תרשישה» («רחקתי מאדם, על כן יותמתי מאלוה...»). על רקע השואה («סליחות הש"ג»: «לו האמנו באלהים / לא שק ואפר לו גל־ בש...»; «...בשקוע האי, / עליו מגדלור נטעני אלוה...») מגיע היפוש־האלהים לשלילתו המפורשת ביותר: «יתם חפש אלוה, משחק־מחבא זה: איי ז' / «מישיגן», סונטה יא), כליל־הסונטות «בהררי החור לות במישיגן», כרין, תרשישה», סנטה ברברה», «יוחי», ויצירות אחרות, נושא את האופי הסיכומי המובהק של יצירות המרכזיות ב«על האי», הבדיקה החדשה, הממצה של מוטיב האלהים, שצמחה מתוך נוף השואה, חושפת ביתר עצמה צדדים חדשים בתפיסה של האלהים כסמל השלוה הגדולה אשר «לא יבוש, לא ידאב, כי רוחו באדם לא ידון»; בכמהיה לשלוה זו, תוך כדי ידיעה שזהו מאווי «צעיר»; ב«כאב האחד» אשר «דמו מתרוצץ בפרורי־הויתתי»; בניתוק מהאדם; בבקשת הכפרה; בשלילת חיפוש־ האלוה; ובחיפוש־האלוה המחודש, החיוב החדש של־ אחר השלילה, «עוד ירמז מה נצחי בלי כפר לעולם עוונו» (סונטה יד), שונה בהכרח מכל חיוב שקדם לו, ופוחה מעגל חדש שבודאי תבע ויתבע המשכו.

מן המפורסמות הוא שאין שיר או חוויה מיסטית ניתנים לסיכום, ועל אחת כמה וכמה שיר שכל עצמו חוויה מיסטית («יוחי»; ובמידה מסוימת גם «תר־ שיה» ו«מישיגן»). רצח זה שבציון ראשי־פרקים («אנו רוצחים עלימנת לנתח») בוצע כדי לרמז על הדרך שבה מתגוונים, מתווספים ומתקשרים מוטיבים שונים כדי יצירת יחידות חדשות, גבוהות יותר, כנקוד-

⁴ «ואת נפשי דימיתי כל ימי / עין אל, עקר לדעת...», תרשישה.

⁵ «כי קרוב הוא עד להתריד / במשחקו משחק המחבא», «יוחי».

בחוסר הפתרון שבהם: „חסד שדה פג כבושם התם“ (זייליס ברכבת); „ושקר לי מגע יד האשה...“ (בשר ודם); „כי האדם, האדם רק איננו“ (דומם החולל); „מה תאווה השיר הזאת העקרה, אשר זרעת בי להתאכזר אלי?“ (ברוך בו נריה).

והשלית־מוצא שנייה: ההדלון, הנשייה, המוות (לשכחה אמרתי מור־לב מבלי הדעת כי לה אזעק כועק אל הגאולה, „פסוקי־הילים“). „יוחי“ הוא הימנון גואש לחרלון בעצם תקופת האביב. אולם, כפי שראינו, התולעת הזעירה, אוביקטיביוציה זו של הני־גודים המכרסמים, סותרת את הכמיהה לחרלון בנחתה על עפעפי יוחי המת. קטע זה החריד בפכחותו, יאשו ולעגו אפילו יותר מ„ליל הסליחות“ (בלאט ילבינו ממגור הלילה שערוחי...), או מ„בשר ודם“, אשר בו אפילו המוות אינו משמש מקלט („וטחב אדמה, אטרה עלי פיה / יעירו בי באפלה, כי עוד רחוק הפשר לאימה“).

המוצא, אם מותר לכנותו כך, ניתן בצורה המוש־למת ומפורשת ביותר ב„תרשישה“, שיר המסכם בתוכו כמעט את כל המוטיבים המפרנסים את השירה הזו. מבחינה סגנונית טהורה מתקבל הרושם ש„תרשישה“, יותר מכל שיר אחר, מורכב ממלים, צירופי מלים ודימויים שהופיעו בשירים שקדמו לו, ועל כך תעדנה אף הציטטות המרעטות שהוכאו בשולי העמר־דים. שיר זה הוא צומת־דרכים רגשי, רעיוני, ציורי; שיא של ריכוז הכוחות הנפשיים; סיכום, אין זו מלי־צה לומר שכמעט כל הדרכים השיריות „על האי“ מר־בילות ל„תרשישה“, מול השלית־המוצא של „סנסה ברכרה“ ניצבת הכרת חוסר־המוצא של „תרשישה“:

אֶשְׁרֵי אִישׁ אֵין־תְּקוּהָ וְאֵין־אִוִּים גַּם מְקוּוֹת.
אֶשְׁרֵי מִי רִיק הַצַּג וְלֹא יִאֲכַלְט הַקֶּלֶן.
לִצִּי לְמַנְרָפוֹת שָׁמָּה, פִּשְׁחֵירוֹת רְיוֹת,
נִקְאֵב מִקְרוֹחַ מִן הַקָּאָב, מִשְׁאֹף לְחַדְלוֹן,
לִי גַם קָחַם הַשָּׁמֶשׁ קָאָנָם אֲבֵר, בְּסוּף,
וְאִנְקָה־לֵאֲנִי־אִנְקָה קָנְקִים עַל חוֹל קְשׁוּף
וְבַת תּוֹשָׁה וְלֹא תִבַּע בְּרָקִי אֵב נְצוֹת.

מובן הדבר, שלאחר הכרה כזו, מופיע המת לפנינו: „ילבש אדם קרעיו כמלך ושב וחי המת / ולנס נפשו, בדעוך הנר, אמן עוד ייאמר, (וידוי, תרצ"ח); „כעולה מן הקבר תברך על הבוקר“ („נופש“, בערך ת"ש). כך מסוגלים לשיר רק „... חללי הקרב, המתהלי־כים עוד פה בארץ וחייהם במוות“ (כעופות סומים, ת"ש).

בתוך המעגל הזה של השליות וחוסר־מוצא, תופש מומנט־הרמייה מקום חשוב. היקום המרהיב, ימים מצדיסים בלבנות, חזילת קרחונים, שער נצרה לעת גשם — יקום זה כאילו משתרל להשכיח את חידת־

חית המונחת ביסוד הדברים. מעידים על האחדות המ־קיפה של שירה זו; לא אחדות השקפות במובן המקובל, כי אם אחדות שבהתפתחות, המאירה כל חווית־יסוד מזויות מרובות, הצומחת מן הניגודים ואופפתם.

ב

הקטעים מ„סנסה ברכרה“ ומ„תרשישה“, שהובאו בראש הפרק הקודם, מנסחים בדרכים שונות את אחד הניגודים היסודיים. אם לא היסודי ביותר, של שירה זו, היינו: הניגוד בין הנזיר לבין החשקים. קטביו הם, מחד — ההתנזרות, התלישות הכאובה מאדם, מאלוה, מנוף, מאשה, ומאידך — ההצמדות הנואשת, הנוס־טרית לעתים. ציון קטבים אלה, כמובן, אינו יותר מאשר מורה־דרך לנתיבות האי המסוער. כי כגודל הרצון (מודע ולא־מודע) להיות „...אלהים... המיושב על הצוק כדיגי הקשוב... ובעיניו אך לא צל דאבון...“ (מישיגן), כן גודל הכאב והשכרון שבהצמדות; כעצי־מת הרצון להכות שרשים בחברה, כן עצמת הכאב שבתלישות ממנה. לעולם מפרנסים הקטבים של ניגוד זה ואחרים זה את זה, נמוגים ומתגוששים חליפות. חיפוש המוצא מהניגודים האלה, השועה לפתרון, להתרה, לאיזון, הוא אחד הקווים האופייניים לשירה זו. ובפתרונות השונים שהמסורר מציע לעצמו ב„סנסה ברכרה“ וב„תרשישה“ מתגלם המרחק האמיתי שביני־הם, המסתח לסגנון המסוער, החושני של הראשון, הסגנון המגובש, הצלול, אשר „גווע ויתבדלח“ של האחרון. הקטע שהובא מ„סנסה ברכרה“ מסתיים כך:

אֵילִם אִור חֶסֶדָּן צִי שְׁבֵר וְאָקֵא, וְאֶשְׁפֵּר וְתִתְּנֵן.
רַק שְׁפֵשֶׁשׁ קָרִים וְגִלִּים, הוּי, קָבוּ לִי, קָבוּ לִי תִי!
נְשִׁים סִפְסָרִים רַק קָבוּ לִי, לִילוֹת מְתַפְּקִים קְטֹלֵב,
וְאֶשְׁפֵּר הַרְשָׁעָת מְשַׁקֵּק קְמוֹץ אֵף, הוּי, טְנִיָה פְּרָקָה,
וְאָקֵא, וְקָרָב קָאֲבִי־קָדָם, וְאִנְחִיל קָאֲבִי לִזְרוֹת.

המוצא הנכסף, איפוא, הוא בהצמדות לחיים ובהבעת כאבם. הנזיר המתפכח מחלום האלוה, מתערגה למוות, נכנע לארץ („רק את גותרת לי אדמה, את לבדך...“). זו היא השלית־המוצא המתרמזת בפיוס של „אוהיו“, בצו: „חיה כהוד וסכול“ ביקיצת הסלע הדומם, ובליל־האהבה.

ואולם השליה בלבד, כי גם בלהטה של „סנסה ברכרה“, בשירו את ההצמדות הגדולה, חש המסורר שזהו „מאזוי ילדות“, וכגודל שכרון־ההשליה, כן גודל כאבה־התפכחות. בשעה שאותו השיר אינו סותר את עצמו מניה וביה, או לפחות רומז על היפוכה על היחסים האחרים האפשריים, הרי נמצא שיר אחר, בדו־שיח זה שאין לו סוף, שבו משיב המסורר לעצמו, הטבע, האשה, כאב־האדם, המבע לכאב — על כורחו מעמידם המסורר במערומיהם ומענה את נפשו

לעולם, אס־כן. נקלע המשורר בין קטבי הניגודים השונים. כל פתרון המתרמו, כל מוצא נכסף, הוא מוצא רגעי בלבד. חלק מהמאמץ הבלתי פוסק לקנות שיווי־משקל. כל מוצא הוא גם השליה, כיוון שאחת מתכונות־היסוד של שירה זו היא ההיקלעות המתמדת, חוסר המוצא, הפנחון המיואש שבהכרת חוסר־המוצא, ואולי מכאן מרכזיותו של האלתים, בגילויים מסויי־מים, כיון שהוא מגלם בתוכו את כל הניגודים בבתי אחת, ואת הריחוק הנכסף מהם, שלעולם אין להשיגו.

ג

על רצון להפוך לפריער קְשֶׁר קל צִי־קֶרֶק
 קְפִי־גוֹן פִּת קְרָבֶע. (בהררי החולות במישוגן)

בשורות אלה ניסה המשורר את הרצון המפעם בכל שיריו, אותו רצון המכתיב את הטכניקה המיוחדת שסימניה הם המשפטים הארוכים, הנפתלים, מרובי החלקים הכפופים זה לזה. המתמשכים מטר אל מטר נהו; הפירוט הצירוי הרב; החזרה באותו שיר על קטעי משפטים וצירופי מלים שהם מרכזיים לחוויה. מצויים, אמנם, שירים בעלי פשטות תחבירית, ציורית, ומוסיקלית ("חיילים ברכבת", "פנמון כושי"), או שירים המתקטעים בכוננת מכוון ("על ילד לא יולד"). אבל בדרך כלל, ככל שהחוויה מורכבת יותר, ובעיקר מדי נגעה בניגודים היסודיים, מופיעים הסימנים המיר חדים האלה; סימנים שעל פיהם אין מקום לטעות בזיהוי שיר של שמעון הלקין, סגנון דחוס זה, המכתר, כביכול, את החוויה, כורך עצמו מסביב לתופעותיה, מתעגל והולך עד הגיעו אל לבלבה, קשור במישרין להצמדות הנואשת ולכמיהה הכאובה להצמדות האפירי נית לשירה זו, לרצון לבודד את החוויה ולנתקה מה עולם הסובב אותה, ולהצמיד אליה גם את הקורא, ריבוי המראות, הגוונים, והצלילים הדומים, מסרתו להטביע את החוויה בתוך־תוכן של התופעות השונות. אולם טעות היא בידינו אם נוזה את הפירוט הזה עם ה"קטלוגים" של זולט ויטמאן או של רופרט ברוק, למשל, כיוון שזהו פירוט לעומק, מתוך מאמץ לחדוד לגילויי החוויה הסמיריים ביותר, ולא פירוט על פני השטח, כתוך רצון להדגים, או מתוך ההנאה לשמה שבציון כראות ועצמים המשווה היקף ומרחב ליצירה. שוני זה בכוחו ללמדנו, במידה מסוייבת, על מקור החולשות באותם שירים המהווים נסיון לכתוב בסגרי נון האידילית העברית ("בית", "עד שיפוח היום"), הפיסת העולם הנואשת, שבה מופיעה כל הצמדות אל הטבע על רקע הבדידות והניתוק המאיימים, היא המחוללת את הסגנון המרוכז, המשפטים הנפתלים מסביב לרגע־הצמדות בפאתוס רב וכן, הואיל ותמיד מורגש שבן־חלופ הוא, מאד בן־חלופ. וכן יתכן שהני

הוויתו על־ידי הצמידו אליו את האדם. אלא שהמשורר מסרב להתנחם. לעומת השידול העצמי לטבול בנהר השכחה, "לחי" ("שחורה האדווה ושחורה שכחה"). נשמעת הדרישה לראייה המפוכחת, המיואשת, היודעת כי אין כפרה, אין שכחה ("ולרגע שכחה אביו מקרוא בו הג", "פסוקי־הילים"); אין ניתומים בבנים ("רק בת יש לי... ענותי עד נצח לא תתם לגווע..."). "תר־שישה"), באשה ("שלידים מפורקים נרתמים במרכבתך, / במלאכה הרמייה לאדוני", "נופש"), כאלהים ("...רמ־אי נתפש ברמייתו..."). מתוך המעגל הזה, עוד ברא־שיתו, מתפרצת גם הזעקה: "...אצא נא לי ואיללה / עם זאבים מטורפים / ...! ה! יוקד בי כול דכאתי / כול כסייתי במשאון / ... אטעמה הפקר שחור / ... יכופר בי / חנק הרעבון בנפש / בתהומות־דמים שחורות" ("עם זאבים").

סכך זה של ניגודים, רמיות, דחיות, משיכות, מובע שוב, כפי שראינו, על רקע השואה ב"הררי החולות במישוגן". הניגוד שבין האדם לנופו לובש צורה מוחשית של סתירה בין נוף יקר לבין "יהודים מתהמים באלמס, כאלמם נתקנים". הרגשת־החסא, חוסר־הכפרה. שיש והיו סתמיים, לובשים צורה של הרגשת־אשמה שבקיום בשעה שאחים גוועים. השליתי מוצא נרמזת באלהים, השוכן מעל לטבע, לאדם, אולם הפנחון בפני הרמייות השונות חריף משהיה:

נוֹחֶלֶת אֶהְקֶה לְנָשִׁים. אֶהְקֶה לְנָשִׁים.
 אֶהְקֶה וְנִקְוֶה, מִה־יִדְעֶשֶׁת אֶת חֲתוּם שְׁמֵקָה...
 ..רק אחת לא נסית: קלות נשים עם אדם.
 אַחַת לא נסית: נוֹחֶלֶת מִמְאֹרָה עַל קֵאִי
 וְנִקְוֶה עִם אֶתִּים... (סנסה י')

"לא אָהַב רְמִיָה קְרָא, לא אָהַב: קְדָפְנוֹ תִּי.
 לא אָהַב, הוּ, לא אָהַב: וְכִפֵּר אֶדְקֵמוֹ וְעִמוֹ."
 (סנסה י"א)

לאחר שזרות כגון אלה, שוב אין "עוד ירמוז מה נצתי, בלי כפר לעולם עונבו" יכול להתזיר את שווי המשקל. סורגש שזהו דרשיה שעדיין לא נגמר, ודור מה שמקצת המשכו נמצא ב"מראות בנובא סקוטיא" (נדפס בחלקו ב"גליונות" ה-1, תש"י). לעומת ההיקל־עות הבלתי פוסקת ב"מישיגן" בין: "מאימה אין מפלט לך, מאבל אין כל גאללה", לבין: "תהי אימה זאת לך, למעט היותך, גם היום כפרה" -- החזרת ומתגוננת בצורות שונות, באה תשובת, "נובא סקוטיא":
 נֶאֱל טְהֵר תְּשִׁיבָה וְאֵל טְרָגֶשׁ קְלָמָה.
 קְשִׁים שְׁפָה וְעַמֵּת דוֹר אֶנְשָׁה:
 טִיבֵשׁ תְּשִׁיב עֵין לַחַק תְּכַלֵּת צְפִימָה
 וְלִזְלֶלֶת תְּשִׁיב קֶאֱנוֹן לִרְיָמָה כְּבִישָׁה."

הוא ; אלא שתיכף ומיד ; שיואיל לשבת ; וכשממילא ; אף על פי כן שוטה הוא ; מה קרה ? : „דוממים“ (בערך תרפ"א). אפקס זה מושג לא רק בשירים החפ"י שיים („פלא הערב“, „אל הכושית“, „כעופות סומים“), שמספרם קטן מאד, או בשקולים („ברוך בן נריה“), כי אם גם בשקולים ומחורזים בכל חומר הדיון („תר-שישה“, „וידוי“). מצויים, אמנם צירופי מילים שהם צורמים („דך כאפר הדליל“ : „עד יעמק הנצח“) ; אפקסים מוסיקליים מרוכזים („פצצות אבק ופלוז וער שת“) ; מלים וצירופי-מילים ודימויים „ספרותיים“ שבוודאי ובוודאי אינם שגורים בפי הבריות. על קושי מוסיקלי נוסף, שאלת השוואים והחטפים, עמד המשד רר בעצמו בהערתו (עמ' שלו), ואכן, באיאלה שירים, שנכתבו מלכתחילה בהכרת הנכונה, משנת תרפ"ט ואילך, כופה המשקל הבלעה מלאכותית של שוואים וחטפים שנוהגים להשמיע כדיבור, אבל עם כל ההגיי בלות האלה, הנטייה הגוברת בשירים המושלמים כיר תר מביאה עמה הדיישיחה, מוסיקה עשירה ומורכבת של דיבור חי, „אזנו הספרותית של הכותב עברית בארץ מתחילה בוחגת מלים וצירופי-מלים, מדעת ועד לא מדעת, לפי חושיהשמיעה הדיבורי, ולו גם האידיאלי לפי שעה“, כותב המשורר בהערתו הנזכרת, בתש"ה. השוואה בין סידרת הסונטות „בימים ששה ולילות שבעה“ (תרפ"ב—תרפ"ג) לבין כלילי-הסונטות „מישיגן“ (בערך תש"ג), בין „סנטה ברברה“ לבין „תרשישה“, מעידה באינו מידה שואף הסגנון ומת-קרב אל הדיבור.

שתי הנטיית האלה, לסגנון „הדיבורי“ ולסגנון „הספרותי“ יותר, המתבלטות עוד בשירים הראשונים, מתמידות בהתנגשותן לאורך כל היצירה השירית של הלוקן ; ושתיהן מעמידות יצירות מושלמות. הסגנון המחורז, השקול, בעל המקצב השירי הבולט מעמיד שירים „אישיים“ מאד („עם זאבים“, „על ילד לא יולד“) ושירים „אוביקטיביים“ מאד („אמנים“, „פזמון כושי“, „חיילים ברכבת“). אולם הסגנון „הדיבורי“ הוא שמשמש כלי כמעט בכל השירים הגדולים, בעלי ההיקף, החל בגישושים הראשונים לנסח את חיפוש-האלוה ובידידות האדם („תפילות“, „בין סלעים“, „דוממים“) ; המשך כביטוי השאיפה לחדלון, הקרע שבין הנזיר והארמה („יוח“), על חוף סנטה ברברה, „שיר הנערה אל המשורר“ ; וכלה בביטוי המשוכלל ביותר לניגודים אלה בין השכל והרגש, היחיד והעזי בור, האלהים והאדם („ברוך בן נריה“, „תרשישה“, „בהררי החולות במישיגן“). סגנון זה, המודקק לעתים קרובות לטור החלק השקספירי או להכסאמטר, נועד לספר סיפור ולעצב אופי, לאפשר מבע לתופעות ולי-הלכיר-נפש החלופיים ביותר, ולהגות מסובכת ורבתי פנים.

גוד החשוב בין הדעת והחשק הוא שנותן את אותותיו בערבוב הסגנונות המצוי בכמה שירים, שהם חשק ודעת חליפות, היינו : שכרון חושים והגות פילר סופית שלא באו על מיוזגם ; ערבוב-סגנונות שאין להסבירו על-ידי הרצון המוסיקלי לוואריאציה בלבד, גם מבחינה זו מאלפת השואת „סנטה ברברה“ עם „תרשישה“, שלושת החלקים הראשונים של „סנטה ברברה“ כתובים בהכסאמטרים (2:1 : יאמב ; 3 : אמפיבראך) בלתי מחורזים, בשעה שהחלק הרביעי והמסיים כתוב בצורת סנטה שקספירית. בצירוף זה מורגש ערביב-סגנונות הפוגם בשלמות היצירה, לעומת זאת, עשוייה „תרשישה“ מיקשה צורנית, סג-נונית ומוסיקלית אחת, ההבדל שבין השירים, מצד פיתוח הניגוד היסודי לשניהם והפתרונות המוצעים, היינו, חסרי-היצבות היחסי והחושניות הלהוטה של „סנטה ברברה“, והיאוש העמוק, הצלול, חסרי-השלמה של „תרשישה“, הוא בוודאי הנותן.

נְתִיבָה טוֹבִים, נְתִיבָה טוֹבִים
אֶנְחֵנוּ סְלִי קַרְבִּי,
הַמְתַּלְבֵּשׁ עוֹד פֶּה קָאָרֶץ וְיַמְיָהֶם בְּנִיחֵי.

(כעופות סומים)

אָן עוֹד פִּי אִם חוֹשֶׁהָאֵה נֶת, סְצוֹפָה
בְּסוֹב הַאֲדָמָה לְקַצֵּה תְּקֵלַת הַפֶּלֶא;
לֹא נִלְמָסָה הַאֲדָמָה, בְּיַחַד אָדָה קָה.

(חח:ד מראות בנובא סקוטיא)

אין ספק שהשירים הכתובים ברוח זו מזכירים, הן בנגינה והן במבחר-המלים, את הדיבור השגור בפי הבריות. תופעה זו דורשת תשומת-לב מיוחדת בשעה שהיא מצויה אצל משורר כגון הלוקן שאהת מחוויות היסוד שלו היא הברידות בגילוייה הקיצוניים ביותר (נפשי, נפשי / אשריך כי היית כה גלמודה, / עד בהמת הארץ כך תחוש את המנודה / מאל, מאשת-חיק ומתקוה נעה-נדה“, „תרשישה“). שכן בשירה המודרנית נלח, לרוב, לרגש בידורו של האמן סגנון שהוא מרוחק, מדעת ושלא מדעת, מהלשון המדוברת, המקים חייץ בינו לבין קוראיו ; ואם יש והוא נזקק ללשון המדוברת ממש הרי זה כדי לשים ללעג את הניבים השגורים ואת בני-האדם המשתקפים מתוכם, אמנם גם בהלקין מסתמנת הנטייה לביטוי אישי קיצור, ניי המסוגר בתוך עצמו (חלק א' „על ילד לא יולד“). אבל הנטייה המנוגדת, הקירבה אל סגנון הדיבור, רומזת לנו שוב על קטבי הניגוד, מעידה מה עו הרי צון להתערות, מה עמוקים השרשים בעולם-האדם, ומזהירה אותנו מפני ראייה תר-צדדית, מוגזמת, של יסוד הברידות.

הסגנון המקורב אל הדיבור מסתמן כבר במבחר-המילים של כמה מן השירים הראשונים (כלום סבור

מוקש של אביב

יוסף בר

אביב היה על הארץ. שמים נתרחבו ועמקו מטה ומעלה. כיסו את פני הקרקע והעלו מתוכם הרבה ניצוצות של כחלות בהקת. ריחות של ניצנים ופרחים בישמו אויר בריחותיהם ובצבעיהם הבהירים ורוחות קלות חמקו בעיגולים רחבים ורכים אל רחובות ובתים ואל נחירים מרעידים. לעומת חיוניות שצמחה למעלה העלתה האדמה חיוניות שלה, ותרקים ופרפרים וחגבים, בשדות פתוחים, בהרים, בחצרות ובין אבני גדר. ימים כאלו מתמלא החזה אויר רענן וכחול ואדם מתחיל מתאוה ואוהב וחולם הרבה, כאילו צמחו דשאים בדמו. אנשים מהלכים ברחובות צרים, רואים אילן פורח ומריחים ריח פרדסים, והרי הם כמטיילים בין גבעות ונחלי מים. עינים טובלות בעולם אביבי, מתרחבות ומתבהרות ועושות גוון של חלום. גידי ידים ורגלים מתמתחים, דמיהם שוטפים בעוזו ודחפים אברים לתנועה, לקפיצה ולחלום, וכשהרגלים פוסעות בשדה, דורכות על סלעים, על פרחים ועל עשב, אין הן רומסות כלום. אין הללו מרגישים בהידרסם, והרי הם מגבירים מחול צמיחתם, עולים ובוקעים אל אויר בשום, אל כפות רגלים יחסות ואל סוליות נעלים באלפי דקירות של כאב וחדה ומדביקים הכל בצחוק תאוותם הצוהל.

דוקא בימים אלו עולים חלומות של ילדות. בעונות שנה אחרות אוהבים בחדרים, חולמים בתוך מלבושים רבים, מועקי חמסינים, ואילו באביב חוזרים לחוצות ירוקים, למקומות שיש בהם ילדות קבועה, אם ראשונה אם שניה ואם שלישית. זכרונות ותשוקות של ילדות עולים בענה אחד עם מאויי נעורים, שאינם אלא ילדות חדשה, אותה קריאתתמהון "יא-פא-יני" למראה דבר של יופי וחדודש, אותה התרפקות על דשא רענן ועל גוף רך כשהעינים תלויות בשמים גבהים, אותו כאב של אכזבה הבוכה בדמעות או בהרהורים בכבשונו של עולם.

היה זמן מועט לאחר תום הקרבות. דליה חיכתה לדני בירושלים. "דני, בוא אלי ביום שלישי בשעה ארבע. אני מתגעגעת נורא". הגיע לירושלים בשעת בוקר, אורה של שמש טובה, בתי האבן מבהיקים וכבדים והמכוניות ברחוב מועטות. שש שעות לפניו, בלי חשוב הרבה החל יורד לקצה העיר, לבית-ישראל, שם גר בילדותו.

רחובות צרים חומקים בזווית תדות וסימטאות משתלשלות מהם ולתוכם פה ושם. בתים אפורים, כבדי ימים, מתרפקים זה על זה. ריח כלי מיטה מצניחים נתערב בריחות טובים שעלו ובאו מן השוק והיו תלויים בערבוביה בין הבתים. חלונות בקעו מכל עבר, מסורגים ברזל, ופנימו של כל חדר דמה לפנימו של משנהו, מיטות ושולחן וכסאות וילדים. נערות שחרחרות חלפו ונראו לו נחמדות ביותר, אל אחת הייך ואף היא ענתה לו בחיוך. מנגד השתרעו הרים עגולי כרס ועל פני הכחול הבהיר נודקרו שני צריחי מסגדים. לרגע תקפתו צמרמורת, אך נסתלקה ונתעלמה מיד בתוך החדות, זו עלתה וצמחה מפני הנערה, משמים ומילדות שהפריחה חלומות בין רחובות מרופשים. "מזור", חשב, "אני יודע שבתים אלו מלוכלכים מבפנים, שיושביהם עניים ולא טוב להם והילדים בוכים ורית שתן נודף מהם, ובכל זאת הכל נראה לי טוב ומעניין, כאילו אין הצחנה באפי".

ירד במורד ההר והגיע לקצה פרוור מגוריו לשעבר. הסימטאות נתרחו למרחבים ירוקים וכחולים והבתים הביטו חשופים ולבנים אל מחשופי ההרים. מגרשים מדשיאים זורעי אבנים היו מוטלים במעגל של דממה. סביבם סדורות חצרות בריבועים ובמלבנים, ומתוך הגדרות

המקיפות אותן עולים ארנים גבוהים וקרוחי גזע. תושבים מועטים נשארו כאן. רובם ברחו בשעת הקרבות ועדיין לא חזרו כולם. מצא פינה שקטה בחצר אחת וישב.

הרבה היה משחק בחצר זו. זכר ונהנה ב„מחבואים“ וב„תופסת“. על גדרות וגגות. במרתף היה יושב יוסף הסבל, חסון-הגוף, הוא וילדיו, תריסר בדיוק, ובכיה וצחוק היו בוקעים מן המרתף בכל עת. ילדות שדרו בחצרות אלו נצטער ששוב אינן דרות כאן, חברות שלו ואהובותיו הראשונות. היו משחקים בחתן-וכלה ובאבא-אמא ומתחבקים ויושבים זו על ברכי זה ומטיילים טנדר בגן-העיר הסמוך. לפעמים היו הולכים מכות, והיו שמחה וכאב. „צריך להביא הנה את דליה“, חשב, „ואולי לא?“ הביט סביבו וראה את חצרות הבוכרים ואת החצר הגדולה ובה אילנות מרובים, ובימים ההם היו בה ערוגות פרחים ושיחי מנתה. שם, באותה חצר נאה, ראה לראשונה אדם מת. היתה זו אשה בגיל העמידה. התגנב וראה כיצד רוחצים גופה הלבן וקרובי המשפחה יושבים ובוכים ומזמרים, והוא לא בכה. אלא שלא תפס כיצד בחצר יפה זו, ששיחי מנתה ריחניים בה, מת מישהו. שבוע לאחר כך חזר ובא לחצר וריח מנתה גרף כמקודם והדבר היה נעים ומוזר עד מאד. שמע קול הרהוריו: „לעזאזל המות, היום איני צריך לחשוב על זה“. הסתכל בגגו השטוח של הבית שבצלו ישב ומיד החל מטפס למעלה. עלה על בליטות ורכובי חלונות מופרים, ומשם, בגרירת הגוף, אל הגג. צחק, הגביה ראשו אל שמים מתחמקים, וחילץ זרועותיו. הרגיש בתענוג הכוח והמרחב כלפנים, חיבק את האויר בחזו והטיל עצמו אל שפת הגג. שכרון לטיפה ואהבה מילאו. ראה אבנים למטה וצירפן אחת לאחת עד שהיו לדמויות של חיות ומפלצות ולדמויות של בערות עגלגלות. שמש רכבה עליו בעדינות ועיגלה ציורי אבניו ודמיונותיו. בשעה שקם והביט בעינים רחבות, הזוות, על סביבו, שמע לפתע טקטוק של מיקלע. השפיל מוכנית את ראשו וקילל, אלא ששב ונרצע.

ירד מן הגג ופנה אל הכביש העובר למרגלות רמת המשטרה הערבית אל מחוץ לעיר. סלעים נתגבבו על הארץ, קפץ מעליהם והתפלא לקלות ולחוסר המאמץ שבקפיצה. רסוקי ברזל ופחים, קליפות עבשות של תפוזים ושאר מיני פסולת היו פזורים בדרך. חומה של חביות מוחלדות, מלאות חצץ, עמדה בדרכו ושביל עוקפה ומביאו אל הכביש. פסע בכביש. בצד שמאל גובבו בתים בערוב על צלע ההר היורדת. כתמי דשא צצו בירק עליז בין הבתים ונראו כניצת זקנו של צעיר פחזן. שלוליות ברוך שלא יבשו נחו כדגים על-פני האדמה. הרי הגבול מעבר מזה ומישור רחוק של מורד משתפל קלות, ירוק ומוכתם רסיסי מכחול אדומים וצהובים. בפינתו הקיצונית הרי חורשת עצי זית שצבעם כחלחל-מוכסף ופיתולי גזעיהם משקיטים את הדמיון. קצת בתים של שכונה ערבית עמדו ליד החורשה, בתים קטנים עם גגות אדומים, מעלים זכר אידיליות שעל קופסאות השוקולדה החביבות. בית המשטרה הגדול עמד כתמיד, קופא בזוויתו הנוקשות והמאיימת. לא נתן דעתו עליו. שעט ברגליו על גבי הכביש. דומה עליו כאילו פרחים לבנים משקשים ומתפזרים בעקביו ולא אבני חצץ. עיניו צבעו פרחים ודשא בצבעים חריפים והללו חזרו אליו כמתוך ראי.

הגיע לבתים האחרונים, נמוכים ורומטי ברוך ומעוטרים פחי זבל. ילדים שיחקו ליד בית גדול שקירותיו מזופתים ושחורים. הטילו אבנים אל פת, שיחקו בג'ולים והקימו רעש. פנה אל אחד מהם.

„הי, פספוס, עד איפה אפשר פה ללכת?“

„אני לא פספוס, קוראים לי משה.“

„טוב, משה, עד איפה אפשר פה ללכת. זאת אומרת, איפה אין מוקשים?“

„עד גדר התיל. לוי, תן את הגולה שלי, אל תתעסק.“

חיך והלך בשביל המוביל אל המערות והגבעות. אבנים נידרדרו לרגליו הטילו עצמן בכל ריבועיהן ועיגוליהן וחמוקיהן. חייכו כנגדו בלבנוניתן ובצחוקן והתחננו בשקשוק מצלצל. שיעשע בהן ברגליו, נאבק עמהן, הפכו ופיוזן במשובה וברגלים עליונות. ידיו ניטלטלו לצדדים ומיששו קלותו של אויר, שדומה כמצמיח פרחים כחולים. השביל התפתל וירד בעיקול ההר. בתים שמאחור נעלמו ושרשרות הרים הקיפוהו מכל העברים. ההרים היו מוטלים זה על גבי זה במין ערבוביה של לודרים מתגוששים, ועל כולם אחד גבוה, גופו עגול וכבד, שהצר ברחבו גבולם של שמים. בשיאו עמד כפר ערבי קטן ומעוטף תכלת, ככיפה גמודה על ראשו של ענק. חריצים ונקיקים כהיריק עלו בתנועות כבודות ושננות כטבעות להרים. עננים קלים ובהירים נעו למעלה והטילו צללים שקופים. לרגע נראו ההרים כגושי אדמה אדירים, השטים־נסחפים תחת גלי פרחים ועשבים, ירוקים ואדומים וצהובים, מרקדים, שוקעים וצפים במאבק נואש של טובע. טוב היה לראות בשקיעתם של הרים מוצקים כליכך תחת עול הצבעים. עלחה בו מחשבה שכאן טמון יפיים של הרים שהוא חד ואזורי ושליט ומעורר שנאת. כשאתה רואה אותם מבקש אתה לגבור עליהם, לעלות ולהשקיף אל מרחביהם, ההרים לרגליך. בילדותם היו מטפסים על כל גבעה, עולים קצרי־נשימה ושבעי־נצחון, ומיד חוזרים ומבקשים גבוהה ממנה לכבשה. ידע שתאוה זו מתקיימת ועומדת. זכר עליהם בתבור ובעצמון, רעדו נחיריו והיה כאילו נשם ריח גוף שנקרא תאוה.

בשני צדי הדרך עלה דשא רך, שכב על גבו ועצם עיניו. אור השמש הפריח לנגד עפעפיו העצומים מחול של נקודות וצבעים, כוכבים ירוקים ואדומים, ודמות דליה צפה לנגד עיניו. ראה צחוק עיניה ופיה, תנועת שדיה, עגולים ומוצקים, ירכיה הארוכות. הרעיד ונתחמם בשפע הלטיפה. הפך פניו ושכב על בטנו, חש ברכותו ובלחותו של הדשא. בתוך הרחוקים של תאוה וילדות, נלחץ אליו בחזו כאל חזה נערה והרגיש יסוד גופו המבקש פורקן בחיקה השופע והחזק של האדמה. ישב, עתה הונח לו, עקב בעיניו אחר פרפרים לבנים, נופף כפות ידיו והרדיפם מסביון אל כלנית וממקום אחד אל משנהו. לא רצה לתפסם, ובכל זאת הרגיש שתפס אחד בין אצבעותיו ומחצו. זרק שארית הפרפר לארץ ונצטער. הביט על סביבו וראה חגב שנקלע לידו. בלי משים אחז בו. זה ניסה לחמוק ולא הצליח. כעס על עצמו על שמחץ את הפרפר, ואצבעותיו לחצו את החגב הנוקשה ומרטו והידקו גופו.

גדר תיל מוחלדת היתה מתוחה לרוחב מורד הגבעה שכנגדו ושליטים אדומים „מוקשים“ תלויים עליה כפנסים. נראו לו ככלניות וצחק לעומתם. במקום אחד נפסק המשכה של גדר־התיל ושדה של פרחים וסלעים הוליד אל קבוצת מערות גדולות. הללו עלו מתוך האדמה כמדקרות כאב, ודם אדמה שפוך רגליהן בשפע של כלניות ופרגים. קירותיהם אפורים ומחוספסים ועינם האחת מציצה כעיניו של קיקלוף. אבנים כהות ומצולקות על פתחיהן מעלות זכרון עצמות ושלדים. בעודם ילדים הרבו ללכת אל המערות. בחדירה לתוך מערות אפלות ועמוקות היה מיצר החיפוש וההרפתקה ומן השוכבות ומן הפחד. תחילה היו נכנסים בצעקות ובצחוק, מפחידים זה את זה בצעקות ובלחישות ובנחרות של חיות מדומות. כיון שהגיעו לתוכן, התחילו הצללים וריח הלחות הקרה משתיקים אותם. זוחלים היו ברעדה ובשפשוף מכנסים דרך הפתח הצר ועומדים בלב המערה, קפואים כמותה. צללים מרקדים, כוכים וגבשושיות שחורות בולטים מן הקצוות, וריחות הדומים עליהם לריחות מתים. חזיהם היו מרעידים, ופחדנים שבהם אף מטילים מים, פחדו להוסיף וללכת עד קצה המערה, אלא שנתאוור לכך עד כאב, משל כאילו נייעורו אנשי־מערות קדומים בחובם. צפיה בלתי מובנת, כצפיה מוקדמת לאשה, צייתה עליהם להתקדם ולנגוע בקצה המערה ולראות ויהי מה. היו צועדים, אוי לאותה צעידה, עקב בצד אגודל,

מלטפים בידים ובגוף את הקיר הרטוב והגבשושי, רועדים קצת וחשים בתוכם כוח נפלא וקר וחזק. כשראה דן את המערות קם ופנה אליהן. „מוקשים אין שם, הרי אין כאן גדר תיל, המוקשים נמצאים ודאי רק במקום שיש גדר“. חמק ליד גדר התיל המנותקת ועבר על פני שדה הפרחים אל מקום המערות. קרב אל זו שלפי זכרונו היתה הגדולה והאפלה שבכולן, הכניס רגליו את פתחה הצר, החליק בשפשוף אחוריו וירד אל רצפת הסלע שלה. אפלולית עמדה בתוכה ונעלמו פרחים שצמחו ואורות שנולו מכל צד. מין חשכה רועדת, כגוף בעל קיום לכל הדעות. ריחות עובש ולחות מדגדגת ומציקה בעור הפנים ובנחיריים, צללים רובצים ונעים על הקירות. דומה היה כרואה מפלצות של אורות שחורים, נשימתו כבדה במקצת והתחיל מרגיש מועקה בחזו. דרך על אבנים והללו השמיעו נקישות חדות והעלו הד קצר ומצמרר. חללים מרובעים של כוכי קברים הרעיפו באויר ריבועיהם השחורים בשיטתיות בלתי פוסקת. זו פעם ראשונה לו שנכנס למערה לבדו ובלי אור. נפחד, ביקש לסלק את רגש הפחד ולא הצליח. המימות זכרונה של הנערה נתעלמה לגמרי. חש שהוא נדחף בלי יודעים אל קיר המערה, מגשש לקראת צבעה השחור, עד שנתקל בקיר, מיששו והרגיש שלח הוא וקר מאד ושכל גופו מרטיט. עמד שם. פתאום זכר את חצר הבוכרים היפה, שם הפיצה מנתה ריחה הטוב, וזכר את האשה שמתה שם, ואת הפרפר שמחץ ואת החגב המפרפר בין אצבעותיו. כבוד היה לבו מפחד מציק של ילדות. חזר אל הפתח ורגליו נגררות אחריו. אבנים שבקיר הוסיפו ללבוש צורות משונות ולקול פסיעותיו דימה שזועקות הן מתוך פיות שלדים. לפתע נתקל במשהו בולט ונפל מלוא אפים ארצה. כשניסה לקום ראה שנפל על עצמות חיה, כלב או תן. קם רועד ויצא החוצה.

שמש זרחה בשמים כחולים ואילו הוא הרגיש רק בכאב הנפילה וכפחד. פילבל בעיניו והגיע ראשו כלא רואה דבר. היה בודד פתאום ורוח קרה עולה מתוך חזו. לפתע עצר נשימתו. כשלושים מטר מקצה המנותק של הגדר ראה את המשכה. רגע לא העלה על דעתו כלום וחשב בקרירות שכל השטח בין קצות הגדר הוא ממוקש, אלא שמיד הבין מה קרה. „עברתי בשדה מוקשים ואני מוכרח לחזור באותו שדה. אני לא אמות פה, אני רוצה לחזור, היא מהכה לי בארבע...“. לא העז להעלות את הדברים ברור במחשבתו, גופו כאב עליו מרוב פחדים. הסתכל בפרחים הרבים המוטלים לפניו בשפע, כמים בבריכה, ונזכר שבמקום שיש מוקשים יש פרחים הרבה, לפי שאין אדם דורך במקום זה וקיטפם. הפרחים נתערבלו זה בזה וההרים נראו כאילו מתקרבים הם ועומדים ללחצו. לא ראה צבע שמים ולא ראה אור שמש. עלי הפרחים נדמו חדיס ודוקרים. ראה את דליה, היא צחקה, תמיד צוחקת היתה. הפך פניו כלפי המערות השחורות והחזירם מיד. נתהפך הגלגל וכאו דמיונות של מות וגירשו דמיונות של אביב וילדות. שלח רגליו לפניו וגישש צעד צעד, תהום תהום. פתאום התחיל צועק, לא נשמע מענה, לא הד, אפילו אבנים שתקו. מוחו היה מרוקן ממחשבה. צעד עוד צעד ועוד צעד עד שנתרסק.

תורתו של קונסטנטין ברנר

אהרן ברמן

אמיתית, על עולם העצמים המשתנה ותולך, שאינו בגדר ממשות; על ההווה האמיתית הנצחית, שאינה נתפסת אמנם על-ידי החושים. שהיא לבדה היא האמת האחת, היסוד הקיים בניגוד לעולם תולך זה. ברנר מוסיף עוד סוג אחד של חשיבה, הנקרא כפיו האנארי לנגון או המוחלט המדומה, המצוי ברוב האנשים ומונעם מהשוב נכונה. יש איפוא שלושה סוגי חשיבה: א. היחסי; ב. המוחלט; ג. המוחלט המדומה. נעמוד על מהותם.

א. היחסי — זהו סוג החשיבה שכל אחד מחויב לחשוב אותו. כדי לחיות, כדי להתקיים בעולם העצמי. עולם העצמים אינו אמת, אינו הממשות היחידה הקיימת אבל אין הוא גם לא-אמת, לא-הווה, זוהי תפיסתנו האנושית של ההווה האחת, שאנו נוקקים לה כדי להפיק את התועלת הדרושה לקיומנו — בתורת עצם חי „אדם“ — בעולם העצמים. זהו השכל המעשי, הדואג לספק את צרכינו, זוהי התודעה של רגש, ידיעה ורצון. זוהי תורת היחסי. שבלעדיה אין לנו קיום כעצם מונע ומניע בעולם העצמים המתנייע בלי הרף. הרגש הוא התודעה של תהליך התנועה בתוכנו. בשעה שאנו תופסים במישרים את עצמנו בתור מונעים; הרציה היא התודעה של תהליך התנועה בתוכנו, בשעה שאנו תופסים במישרים את עצמנו בתור מניעים (ההבדל בין רציה לעשיה הוא כהבדל בין תנועה במצב המתיחות לתנועה במצב הפעולה); הידיעה היא תודעה של תהליכי התנועה, שבה מוצגים בתוכנו, בתור מניעים ומונעים, קור מגוון וקיומם (ביחס לעצמנו) של שאר העצמים בתור תנועה הקיימת מחוץ לתודעתנו. „עולם יחסי זה נחוץ לנו, אבל אין בו משום הכרה תיאורית: המציאות היחסית אינה בגדר הכרה, לא בתור עולם של עצמים קיימים ללא שינוי ולא בתור עולם התנועה שאינה פוסקת, כי אין לקיים בחשיבה באופן מוחלט לא את המושג „עצם“ ולא את המושג „תור עה“ (המדע מוכיח לנו שאין עצם „קיים“, כי אם הוא משתנה בלי הרף, וכן אין בחשיבה לקיים באופן הגיוני את המושג „תנועה“ בלי סובסטרטאט חמרי; ונמצא שוב שאין תנועה בלי עצם). מה שאין להכיר

כל כתביו הפילוסופיים של קונסטנטין ברנר, שנתפרסמו בימי חייו (בשנות 1908—1937) ואחרי מותו, טובבים על ציר אחד: התורה על אנשי הרוח וההמון או התורה על שלוש הפקולטות של החשיבה, ואף על פי כן קשה מאוד למצות את תורתו במאמר אחד. ברנר מעיד לא אחת, שכל נסיון מעין זה לא יצליח ביותר, הואיל וכללות שיטתו מחגלית בכללות כתביו וכל קיצור-מסכת יפסח ממילא על עיקרים חשובים, ואמנם כוונת דבריו אינה לתת תחליף ועזרי לתורתו של ברנר, אלא לעורר את המעיין והמחפש שיתקרב אל המקור עצמו. לכשיעמק בכתבי ברנר, מובטחני שיראה באור חדש ומקיף את בעיות האדם והיקום, היחיד והחברה, החומר והרוח, המאטריאליזם והאידיאליזם, ההכרה והמדע, התודעה ומהותה, היחסי והמוחלט, האמת והאמונה, הפילוסופיה, האמנות והמיסטיקה.

בתקופתנו זו, כש„כל העולם“ רואה בפילוסופיה דבר יחסי בלבד, המשתנה מתקופה לתקופה לפי „רוח הנומן“, בשעה שכל הערכים מתפוררים כביכול לנגד עינינו, בשעה שאין כמעט איש המעז להעלות על דעתו קיומה של אמת אחת הקיימת לעולמי-עד, הגיף ברנר שוב את ההגל של גדולי המהשבה האנושית על האמת האחת והיחידה. שהיא יסוד הכל. אין שיטתו הפילוסופית חדשה בתכלית החידוש — דבר זה הוא מן הנמנע בפילוסופיה, לפי עצם מהותה: אין הפילר סופיה ממצאיה, אלא מגלה את מהות ההווה, וכל הפילוסופים שאפו, איש איש לפי דרכו, למצוא ביטוי הולם לקיים בעולם-חלוף זה, להגיע מתוך הכרה, מקר פה ומעמיקה, מן העולם היחסי אל המוחלט. החידוש שבתורת ברנר הוא, שניתן כאן ניסוח בהיר, פשוט ומדויק להרגשה העמוקה שהיתה קיימת בלבם של גדולי החכמה על ההבדל היסודי בין דרכי החשיבתם לבין דרכי חשיבת בני האדם. ברנר בדק את החשיבה לא מצדה הפורמאלי, ההגיוני בלבד, אלא בעיקר מצד תכנה, ודבריו מאירים את כל הערבוביה של אמת וחיפלות, הקיימת בכל חברה ובכל אחד מאתנו בכל-עת, ומורים את הדרך כיצד להשתחרר ממנה — דרכים שהן פשוטות לכאורה אך דורשות גם מן האדם המסוגל לכך מאמצים רוחניים כבירים ומתמידים.

שורש שיטתו הפילוסופית היא התורה על שלושת הסוגים (או הפאקולטות) של החשיבה, כל הפילוסופים המכונים „אידיאליסטים“, מדברים על שני סוגי חשיבה: על המציאות החושנית, שאינה בגדר הווה

* ברנר, בדיקרט וכשפינוזה קודמיו, משתמש מטעם מים עקרוניים, שלא כאן המקום לעמוד עליהם. במושג „חשיבה“ בחינה פוסקת, כי אין לקיים בחשיבה באופן מוחלט לא את המושג „עצם“ ולא את המושג „תור עה“ (המדע מוכיח לנו שאין עצם „קיים“, כי אם הוא משתנה בלי הרף, וכן אין בחשיבה לקיים באופן הגיוני את המושג „תנועה“ בלי סובסטרטאט חמרי; ונמצא שוב שאין תנועה בלי עצם). מה שאין להכיר

התפיסות של המוחלט, של הסובסטאנציה (ובלשוננו של שפינוזה: אחד התארים או האטריות). הוא תופס את כל עולם החושים בחינת משל של המוחלט. וכך מגיעה הפילוסופיה על ידי הכרה ברורה אל המוחלט דרך העולם היחסי.

3) המיסטיקה היא מודיפיקציה של הרצון. הפילוסופים והאמנים באים לידי גילוי ביצירותיהם המעידות על יצירתיהם. לא כן המיסטיקאים: חייהם מעידים עליהם: אין הם מכירים בעולם החושים אלא כבטלים אותו. "כעצא דארעא": הם כרגישים את עצמם כזרים בעולם הזה; הא, עולם החושים הסגור, המושך את עיני האדם ואת לבו, אינו קיים בשבילם; הם הדורים אהבה לאחד, הוא הוא כל מעינם ושרש נשמתם. אתו הם רוצים להתמזג ולמענו הם הדורים אהבה לכל, לאדם וליקום, אף כי גם מידת הכעס אינה נרה להם והם שופכים חמתם על האנשים, "העזבים מקור מים חיים וחוצ'ים להם בארות נשברים". השליחים את עצמם מהותם ושקועים כל ימיהם בזויות ובפיצריהם הקטנוניים. המיסטיקאים מניחים תודעת המוחלט לאדם, ומבקרים שים לשנותו שידרו ולתועם על עצמם מהותו. הפילוסופיה, האמנות והמיסטיקה הן אפוא שלוש צורות שונות של השגת המוחלט.

ג. בהינה שלושית היא החשיבה, שאינה לא בגדר החשיבה האסתטית ולא בגדר השכל המעשי, הדרוש לנו להיחם היים יומיים. איתה חושבים אלה, שתודעתם הסרה כל יחס לחשיבה האסתטית, ולפיכך הם משיגים את העולם היחסי על יסוד ה"אנאלוגון", במנותחו של ברונר. בהשיבה מעין זו אין לא ממשות יחסית ולא ממשות מוחלטת, אלא מוחלט מדומה הבא לידי ביטוי בדת, במיטאפיסיקה ובמוראל. גם האנאלוגון הוא משולש וגם כאן שילוש זה מתאים לחלוקה המשולשת של תודעתנו: מבחינת הרגש הדת הוא האנאלוגון של האמנות, מבחינת השכל המיטאפיסיקה היא האנאלוגון של הפילוסופיה ומבחינת הרצון המוראל הוא האנאלוגון של המיסטיקה. חשיבה זו של המוחלט המדומה היא אופינית לרוב בני האדם, הואיל והאדם — וכאן אחד היתדות בפילוסופיה של ברונר — אינו מסוגל לחיות בעולם יחסי בלבד ולהסתפק בו. רוב האנשים אינם משיגים לידי הכרה ברורה של הנצחיות, אך ברונר מבחין בין אתיקה למוראל; את האתיקה הוא מחייב ואת המוראל הוא שולל, כפי שנראה להלן, ולכן לא השתמשתי במונח המקובל "מורס", שהוא כאן דומשמע.

הרת נוגעת בתל שטחי התודעה. הן מבחינת הרגש והן מבחינת הידיעה והן מבחינת הרציה ולפיכך יש בדת יסודות גם מהמיטאפיסיקה וגם מהמוראל ואין היא עומדת נוכח האמנות בלבד.

הכרה ממשית, מה שאינו בגדר חשיבה ממש ואף על פי כן הוא נחשב — הוא הוא היחסי; נסיון החושים מביא לפני חשיבתנו את המציאות היחסית של העצמים ותנועתם, כאילו היתה מציאות זו שאינה בגדר חשיבה ממש ואינה אפשרית לפי עצם מהותה. כאילו היתה המציאות היחסית התוכן הממשי של החשיבה; וכיון שאנו שייכים למציאות היחסית כעצם בין עצמים, כעצם מונע בתוך תנועת העצמים הכללית, שומה עלינו לחשוב כך, שכן בלי חשיבה זו לא היינו יכולים להיות אותו העצם החי "אדם", המתקיים בכוח חשיבה זו. חשיבה עצמית זו היא משותפת לכל אדם בלי יוצא מהכלל, הוא יסוד לקיומו האנושי המיוחד לנו.

ב. החשיבה שהיא לבדה בגדר חשיבה אמיתית והחיה באלה המכירים את עצמם לא רק ביחס לעולם העצמים החיצוני, אלא גם ביחס לאמת העמוקה החיה בקרבם. לשון אחרת, המשיגים את עולם היחסי על יסוד המוחלט, הלא הם הפילוסופים, האמנים והמיסטיקאים, כל אנשי הרוח הללו קרובים מאוד זה לזה, ואף על פי שתופסים הם את ההווה המוחלטת תפיסות שונות, אין בין מסקנות הפילוסופיה לבין מסקנות המיסטיקה והאמנות: לא כלום, בשלושת סוגי אנשי רוח אלה חי "מצפון האחד" (ניב טיפוסי של ברונר), בשלושתם חיה האהבה אל המוחלט, אלא שהאמנות יודעת, איך היא אוהבת, הפילוסופיה יודעת מה היא אוהבת, והמיסטיקה יודעת כי היא אוהבת. החלוקה המשולשת של הפיסת המוחלט כרוכה בחלוקה המשולשת של תודעתנו: רגש, ידיעה ורציה. 1) האמנות היא מודיפיקציה של הרגש. האמן מביע ביצירתו את רגשו המיוחד למוהקט מבעד לעולם החושים, קטע מסוים של המציאות החושנית משמש לו סמל לאידיאה העמוקה שאין לה שם וביטוי. יותר מכל גדולי הרוח מרוק האמן אל עולם החושים, אבל הוא מתגבר עליו על ידי אקט של יצירה.

2) הפילוסופיה היא מודיפיקציה של הידיעה, של השכל. הפילוסופיה מביעה בהירות, במשירות ובעמקות עולם החושים אינו אלא תפיסה של המוחלט המיוחדת לאדם. היא מכירה ברור שאין לתפוס את העולם היחסי אלא אם כן מצויה הווה נצחית, חושבת, Denkende. עולם העצמים דרוש לקיומו בחור עצמים, אבל כל העולם כולו, החושני והפנימי גם יחד, אינו אלא אחת

* "Kurze Rechenschaft über die Lehre von der Geistigen und vom Volke", Archiv für Systematische Philosophie 1911. תורגם לעברית בספרו "מדברי קונסטנצין ברונר (1862—1937)", הוצאת חוג קונסטנצין ברונר 1942.

לרפאו ממחלתו. לתת לו אושר וכבוד, וכן לדאוג לו אחרי מותו למען יאריד ימים בעולם הבא בצורה מעודנת ונאה יותר. הדת משמשת, איפוא, לאדם לעתים קרובות כמעצמי להרחבת אנוכיותו. האדם אינו מסתפק בשכל המעשי המספק לו את צרכיו, אלא הוא מבקש שיבוא כח נסתר וידאג להם גם הוא. ולא עוד אלא שהאיגואיזם גם אינו רוצה להכיר במוות הטבעי. השם קץ לאינדיבידואליות. האדם רוצה המשך כלשהוא לחייו גם אחרי מותו. במקום המוחלט, ההווה הנצחית, בא סילופי של המוחלט, הוא המביא את האדם גם לידי סילוף העולם היהסי, כאילו קיימים בו מלבד חוקי הטבע גם גורמים „עילאיים“. רוחות טובות או רעות או כוחות טמירים, המשנים כביכול את היחסים הטבעיים שבין הדברים; אלה הם הנסים והנפלאות, שבלעדיהם לא תתואר כל דת. כך חודד האנאלוגון תוך המציאות החושנית עצמה ומסלף אותה.

אולם אין הדת הצורה היחידה שבה מופיע האנאלוגון. עם ירידת הדת לא ירד האנאלוגון מעל הפרק. אין, כאמור, אדם המסתפק בעולם התופעות החולף בלבד, וכיון שדעכה האמונה ב„נסתר“, באה האמונה בנגלה. באה הוושקפה שלעולם החושים יש הסבר סופי מוחלט, ושהמדע כבר פתר או יפתור את כל בעיות העולם. לפי השקפה זו מתפקידו של המדע להביא את עולם התופעות ובכוחו ליישב את כל הבעיות המטרידות את האדם. זוהי האמונה החדשה. שלבשה צורות מצורות שונות. היא נקראת כפי ברונר מיטאפיסיקה. בניגוד לפילוסופיה האמתית, הואיל והיא „מחלטת“ את היחסי, אכן, קשה מאוד להשתחרר מהאשליה, שיכולים אנו להבין בשכלנו את העולם. אשליה זו דבוקה בנו מטבע ברייתנו. אין אנו רוצים להודות כי שכלנו אינו אלא מכשיר לתכלית קיומנו בלבד, נשק יעיל בלבד, לשם סיפוק צרכינו המרובים והמגוונים. טבועה בנו האמונה, שאין אנו עצם כשאר העצמים, מונע ומניע בעולם התנועה. אלא שהננו „נור הבריאה“, שבכוחנו לעמוד מן הצד ולהסתכל בעולם התנועה ולהבינו בעזרת השכל. יש אופטימיסטים הבוססים בכוחו של המדע לפתור הכל פתרון שאין אחריו כלום, יש פסימיסטים הבוכים על קוצר השגתנו ועל אייכולת השכל האנושי לפתור את בעיות העולם. אבל אלה זאלה מניחים שהעולם ניתן להסבר. ברונר רואה בגישה זו סירוס. הפיכת העולם היחסי למוחלט, כל התורות המוניטיות כגון המאטריאליזם והאמפיריזם, תורת האבולוציה בעולם החי ובחברה וכן התורה על „הדבר כשהוא לעצמו“, הן בעיניו „מיטאפיסיקה“, שאינה נבדלת במאומה מן הסכולאסטיקה של ימי הביניים.

ישאל השואל: מפני מה אין בכה המדע לפתור את בעיות העולם? על כך משיב ברונר ברורות:

בלב כל איש חיה, ולו רק ברגעים, הרגשה עמומה של ההווה האחת. כל אחד מאתנו הרי הוא ביסודו ככל עצם אחר, הווה אחת נצחית, ולפיכך אין לך אדם שיסתפק בעולם החושים או בעולם התנועה בלבד, או בתועלת המעשית של חייו בלבד, אך הואיל ואין בו הכרה ברורה, הריחו „מחלט“ את היחס או „ביחס“ את המוחלט.

הדעה על האנולוגון, שהוא לברונר הסטרא-אחרא של הדת, עוררה רוגז רב בקרב המאמינים מכל הסוגים. באמת התיצב כאן ברונר להילחם בחימה שפוכה בכל מסלפי המוחלט, באנשי הדת ובמוניסטים למיניהם, בפנתאיסטים ובמאטריאליסטים, באבולוציוניסטים ובקאנטיאנים. במוראליסטים ובמתקני עולם — בקיצור, הוא מקים נגדו כביכול את כל עולם המשכילים על כל גונייהם וגוני גונייהם.

ב

שלוש צורות של אנאלוגון קיימות, כאמור, לפי ברונר: הדת, המיטאפיסיקה והמוראל. הדת קרובה למיטיקה, אין היא מסתפקת בעולם המוחשי ומהפשת לה כח נסתר מאחורי עולם העצמים. אבל הואיל ואין בה הכרת המוחלט, הריהו מסלפת אותו והופכת את המוחלט למוחלט מדומה, לעצם מיוחד במינו מתוך לעולם העצמים השליש בתבל, שאילו פונים בשעת צרה וכו מוצאים משען בשעת מכותה. איש הדת אינו רואה את העולם כהפיסה מיוחדת של האחד, אין הוא מגיע מן היחסי אל המוחלט דרך ביטול היחסי, דרך ההכרה שהיחסי אינו אלא תפיסה באומצמת של העצם האדם בתוך עולם של עצמים. אין הוא מכיר שהאדם על כל עולמו הוא במהותו — האחד, הווה נצחית ללא דמות וללא „תכונות“, ללא מושגי הלל וזמן. איש הדת רואה את העולם המוחשי תלוי בדבר אחד (או ברבים באמונה הפור ליתואיסטית) היוצר אותו, ועולם מוחשי זה נמצא ביחס של תולדה לסיבה הנמצאת מחוצה לו. עולם העצמים עומד ביחס של תלות גמורה כלפי האל היוצר שבידו לבנותו ולהחריבו כרצונו. והואיל והוא בורא העולם ובזכותו קיים הכל והכל נברא למען האדם, הרי ממילא מוכרח אותו טמיר ועלם ללביש צורה אנתרופומורפית כל שהיא, שאליה פונים בשעת צרה, אמנם יש הבדלים כבירים בין דת לדת, ובכל דת טמיר נים ניצוצות של מיטיקה אמתית. אמנם יש גם מיסטיקאים רבים שרעיון האחד ממלא את כל ישותם והם חיים באוירה דתית, בלי להכיר לעתים מה רבה התהום הכפרידה ביניהם ובין אנשי הדת הרגילים; אף על פי כן אסור לשטש את התחומים: איש הדת הרגיל רואה באל אמצעי כדי לשמור על קיומו ביתר הצלחתה, על האל לפדותו מכל צרה. להצילו מאויבו,

המדע מ„מעגל קסמים“ זה. מבחינה פילוסופית אין אנו מבינים את העולם יותר משהבינהו הקדמונים, ובודאי אנו מבינים אותו פחות. משידור להבינו הפיסיקאים של המאה התשע־עשרה. חוק קיום התומר והאנרגיה, שהוא יסוד הכל ושורש הכל, לא נתגלה לראשונה במאה התשע־עשרה אלא, כפי שהוכיח ברונר באריכות בספרו „תהורה על אנשי הרוח וההמון“ (עמ' 339—480), הונח תחילה כיסוד למדע הטבע על ידי הפילוסופים היוונים, וטושוטש וסולף בתקופות מאוחרות. ברונר רואה בכל שאיפה למצוא פתרון והסבר סופי לעולמ־תנועה זה משום אשלייה המערפלת את הכרתנו, משום אנאלוגון לאמת הפילוסופיה, משום „מיסאפיסיקה“.

מלבד שתי צורות האנולוגון הנזכרות אורבת לאדם צורה שלישית של אנאלוגון והוא המוראל. גם זו אשילה הטבעה בנו מטבע ברייתנו והחברה שוקדת על טיפוחה. לכן קשה מאוד להשתחרר ממנה ואף־על־פי־כן אשליה היא. כיון שגם היא, כמו המיטא־פיסיקה, מבקשת לחלט את היחסי. מוראל זה, שאנו נולדים עמו כביכול, הוא המוראל השחור־לבן, המלבין את מעשינו והמשחיר את מעשי הנולת. כולנו נתפסים לביקורת המוראלית (ברונר אומר: אדם נטול ביקורת מוראלית הוא נדיר עוד יותר מעורב לבן). כולנו אנו אנואיסטים המתעטפים באיצטלה של צדיק הדורש רק טוב ואינו עושה עול. אנוכיות הנולת נתגלה לנו עד מהרה ולא נאמין למניעים הנעלים אשר בשמם הוא מדבר, אלא נדון אותו על פי מעשיו, הבאים, לדעתנו רק לשרת את האינטרסים שלו גופו. אך חזקה עלינו שנאמין כי כל אחד מאתנו כולו טוב: „אכן, טוען כל אחד, יש לפלוני גם מעלות. אבל מהן לעומת חולשותיו אמנם יש גם בי חולשות, אבל מהן לעומת מעלותי.“ ולא־הנה ההערכה שאין לה כל יסוד אובייקטיבי, שומר האדם אמונים כל ימי חייו, רק במאמצים מרובים יתגבר האדם על אשלייה מסוכנת זו. ופנים מרובות לה לאשלייה. לא תמיד תופיע במובהק, כהתפארות היחיד בפני זולתו, אם בצניעה, כדרך הפיקחים, ואם בפרהסיא, כדרך השוטנים. יכול אדם להיות עניו ושפל־רוח באמה ובתמים, יכול אדם להכיר ביצריו ובתאוותיו ולהתחרט בכנות על מעשיו הרעים, ואף על פי כן אין הוא בן חורין מאותה הביקורת המוראלית שכן עם השפילו את עצמו, הוא מרומם ומעלה את הקבוצה (המשפחה, הגזע, השבט, האומנות, המעמד, העם) שעמה הוא נמנה לטי הכרתו, ומבטל באותה שעה את שאר הקבוצות. כך טבעם של בני אדם שהם מחשיבים את קבוצתם הם על פני שאר הקבוצות. „אתה בחרתנו“ לא היה ואינו מיוחד לעמנו בלבד. מבחינה עקרונית אין שום הבדל אם תחת יחירות

אין המדע יצירה הפשית של השכל החפשי, השכל או בלשון ברונר, הידיעה, מבהירה את יחסנו לעולם המוחשי שבו אנו נתונים. היא קשורה קשר אמיץ להרגשתנו ולרציתנו, ולפיכך משתנות הרעות עם שינוי רגשותינו ושאפותינו. תפקיד המדע להכיר את יחסנו אל העצמים הקרובים והרחוקים וכן להגיע לידי הכרת יחס העצמים בינם לבין עצמם. מנקודת מבטנו בתור עצם, אין ערוך לחשיבות המעשית של המדע; בכוחו להביא לידי מהפכה גמורה בחיינו המעשיים, אולם אין בכוחו ליצור אמת. העולם היחסי אינו ניתן להיבנו, כי אינו קיים אלא בהשגתנו אנו. אין לתפוס את העולם לא כעולם עצמים קבועים ונפרדים, כפי שהוא מתגלה לחושינו, ולא כעולם הנתון בתנועה אינסופית המשתנית בלי הרף, נסיון החושים אינו עומד בפני הביקורת השכלית, כי אנו יודעים כיום ביתר דיוק מאשר בתקופות הקודמות שעצמים קבועים אינם במצא, אלא שהכל זורם. אף ההשקפה המדעית המבטלת את העצמים והופכת אותם למוליקולות, לאטומים, לאלקטרונים, לאנרגיה הפור שטת צורה ולובשת צורה, אף היא איננה נותנת הסבר ממשי, כי השכל האנושי אינו יכול להשיג כיום, מפני מה האלקטרון הוא דוקא החלק האינסופי הקטן ביותר ומפני מה אין להניח שיש חלקים קטנים ממנו, כשם שנבצר מן השכל להשיג בימי דימוקריטוס, מפני מה אין המוליקולה (אז קראו לה אטום) ניתנת שוב לחלוקה ובתקופת דאלטון, מפני מה אין גם האטום ניתן לחלוקה, ככל שהמדע מתרחב והולך, הוא מכיר יותר ויותר שכל „הסבריו“ אין בכוחם להשיב על ספקות השכל, וחוקרים רבים כבר הגיעו לכלל השֶׁרֶפָה, שאין המדע המודרני „מובן“ לנו, אך עדיין לא הסיקו את המסקנה הפילוסופית, כי תפקידו של המדע להועיל ולא להבין וכי שכלנו אינו מכשיר להבנה אובייקטיבית כביכול של העולם היחסי, אלא מכשיר לניצולו לטובתנו. המדע, המפרש והולך את הקשר בין התופעות, מרחיב את אפשרויות השֶׁרֶפָה מושבטיבתנו הקרובה והרחוקה. המדע מנצח את הטבע על ידי שהוא נכנע לחוקיו, לקשרים האמתיים הקיימים בין הדברים, וודאי כל הכרה אמיתית לא זו בלבד שהיא מביאה תועלת מעשית, אלא היא גורמת גם הנאה שכלית כבירה, וחוקרי המדע הגדור־לים נמנים בלי ספק עם האנשים המאושרים ביותר, כי ריכוזו את כל חייהם וכוחותיהם בבעיה מיוחדת, שפתרונה נותח אפקים חדשים, ואולם אפקים חדשים מולידים בעיות חדשות וכך מתפתח המדע על־ידי שהוא מגלה כחלק מצומצם בעולם התנועה חוקים חדשים. אבל אין המדע מוליד לאינו מטרה סופית. יסוד המדע היה ויהיה התנועה הבלתי פוסקת, הפושטת צורה ולובשת צורה, ולעולם לא יצא

תאנשים הריפורודוקטיביים המגיעים להכרת מהותם האמיתית לא בכוחם הם, אלא בעזרת הפילוסופים, האמנים והמיסטיקאים. והרוב חרשב את היחסי על יסוד המוחלט-המדומה, הלוּבש אף הוא שלוש צורות: דת, מיטאפיסיקה ומוראל. ברנור מבדיל אפוא בין שני סוגי אנשים לא שווים במספרם: אנשי הרוח והמון. ברברו על איש הרוח אינו כמתכוון למשכיל, השולט במדעים ומיטיב לדעת עולם העצמים, כשם שבעיניו אדם, איש ההמון אינו נטול השכלה. יצויר אדם שהוא איש מדע מצוין, המרבה להגות בפילוסופיה, והוא נמנה עם אנשי ההמון, לפי שחסר הוא המצפון של האחד הרוחני, של המוחלט, של „דאס דאנקאנדאָ“. ויצויר אדם שהוא עם-הארץ גמור, אינו מצטיין בשום כוח-יצירה, ואף על פי כן הריהו איש-הרוח, כי הוא כולו קורן אהבה לאדם וליקום, כאותם ל"ו הצדיקים שבאגדתנו, שאין יודעם ועליהם העולם עומד.

תכלית שוני שונים אנשי-הרוח וההמון. מה שהוא הווייה מלאה לאלה הוא אין זאפס לאלה. אנשי הרוח, המכירים את יסודם, משייגים את ההווייה המוחלטת, ועולם העצמים הוא לגביהם עולם נטול הווייה. לגבי ההמון רק העצמים הם בבחינת ההווייה האמתית, ואילו המוחלט הוא נטול הווייה וממשות בעיניהם.

תורה זו הדנה בשני סוגי אנשים, אינה מתכוונת להקים מחיצות בין בני אדם ולחלק את האנושות חלוקה גישיאנית, למשל. ברנור מדגיש בכל עת, כי הבא לבטל את ההמון מתוך הסתמכות על תורתו, לא ירד לסוף דעתו ואף סירסה. הפילוסופיה אינה מעריכה אלא מכירה, הפילוסוף לא ישפיל אפילו את הנבונה ביותר, לפי שיודע הוא כי ביסודו של כל אדם אותה ההווייה הנצחית. אין הוא שונא את האנשים הכוזבים, אלא את רעיונותיהם הכוזבים. מבקש הוא לעקור את הרעיונות הכוזבים כדי שבני האדם יהיו שלווים וכאושרים יותר. „כל החושב כראוי, חי כראוי“.

לשם הבהרת „התורה של אנשי הרוח וההמון“ אביא את דברי ברנור עצמו: „איש הרוח (בהא הידיעה), איש ההמון (בהא הידיעה) אינם מצויים בחיים, כשם שהאיש (בהא הידיעה) אינו מצוי. הוא קיים בתורת אידיאל ולא בנסיין הממשי; בנסיין הממשי קיימים פרטים, ולהם חלק בו... כשם שאין לומר: הרי זה האדם, כן אין לומר: הרי זה איש הרוח, הרי זה איש ההמון. אבל כאן יש להיזהר מהמסקנה הכוזבת, כאילו מתערבבים התחומים זה בזה. לא ולא: כל פרט של כל מין הודר כולו בעיקרון המתחד של מינו, והוא מיוחד ללא-תמורה בחילופיו האינסופיים של „אותו דבר“ גדול שאנו קוראים לו מין. שני הסוגים מגלים יחס שונה אל אור האמת, אלה צועדים לקראתו ואלה מתרחקים ממנו.

היחיד בשל מעלותיו הוא באה יחירות היחיד בשל מעלות קיבוצו. יחירות היא לעולם יחירות, בכל צורה שהיא, והיחירות הקיבוצית היא מסוכנת יותר מייחירות היחיד. יחירות היחיד נתקלת בסביבה הקרובה, העומדת לה לשטן בדרך, בעוד שהחברה מפרנסת את היחירות הקיבוצית והיא מגבירה את יחירותו של כל יחיד בתוכה. כל היחירות אינה אלא ביטוי לאגואיזם המצומצם והעיוור, וככל שיצטמצם האדם או הקיבוץ באגואיזם שלו, כן תגדלנה יחירותו ושנאתו. סכנה זו אורבת לנו על כל צעד ושעל, בחיי המשפחה, בחיי העבודה, בחיי חברהנו הצרה והרחבה וביחסי העמים. כל אחד מאתנו תובע מתברו תביעות הסותרות את אפיו, דרך מח-שבתו, הרגשותיו היסודיות, אופן חייו והרגליו, תובע אותן בהתאם לצרכי אישיותו ורוגו על מי שאינו נשמע לו. אין הוא מכיר בזכות חברו להיות אגואיסט כמותו. קשה מאוד להשתחרר מאש-לית המוראל. תרופה מסויימת ניתן למצוא, אם נכיר שלא המוראל השחור-לבן הוא יסוד החיים אלא האגואיזם. בכל אדם ואדם שולט האגואיזם, ואין הוא נחלת יחיד מסוים או קבוצה מסוימת, אלא הוא יסוד החיים ויסוד העולם; אין להתבייש בו ואין לתכוע מן הזולת שיוותר עליו, אלא יש להכיר בנכותם של כל יחיד וקבוצה לחיות את חייהם נרצותם, כל זמן שאינם מויקים לזולתם. רוב האנשים משתמטים מפני הכרה זו, נוח להם להצדיק את עצמם ולהרשיע זולתם. היחיד והכלל בייחירותם מרבים שנאה וקנאה, מריבה וקטטה. גורמים תלאות לזולתם ובסוף גם לעצמם. דורנו הוא דוגמה לכך בממדים שלא היו כמותם. תחת האהבה הגדולה, המיסטית, המכירה בזכות האדם כאשר הוא אדם, תחת התכרה העמוקה שהאדם כמותו אחד הוא, וכל מין האדם הוא חילופי גירסה לאדם האחד, בא אותו המוראל האנוש ומשפיל את הזולת בתביעות שאין בכוחו לעמוד בהן, לפי שאינן מת-אימות לעצמותו — זהו האנאלוגון המבקש להלם את היחסי, בבואו אל האדם היחסי בתביעה המוחלטת להידמות אל האדם האידיאלי המושלם. זהו האנאלוגון המזיק והמסוכן ביותר בחיי החברה, זהו המוראל, ה„סטרוא אחרא“ של המיסטיקה, של האהבה הכבירה לאדם כאשר הוא אדם.

שלושה סוגי החשיבה: היחסי, המוחלט, והמוחלט-המדומה הם קנינים של שני סוגי תושבים: היחסי משותף לכל בני האדם, לא כן המוחלט והמוחלט-המדומה, מיעוט קטן חושב את היחסי על יסוד המוחלט. שגשג צורות לחשיבתו: פילוסופיה, אמנות ומיסטיקה. יחיד סגולה הם בגדר יוצרים בפילוסופיה ובאמנות או מיסטיקאים חדורי אהבה, אך לא קטן מספר

רשימות

מיליון דולר למדינת ישראל? ברור, שזו עלולה להיות הצגתה של מדינת ישראל כ"תִּקְפִּינִית", אך להלן נראה, שאפילו זו היתה מטרת־מישנה בלבד. ההיתה המטרה להביא את מדינת ישראל לידי כך, שתראה הכרה לעצמה למרוד בהחלטה ברורה של אר"ם, ולהבטיח על ידי כך ביתר ודאות שגופיע במדינה תוקפנית? גם דבר זה מתקבל על הדעת כמטרה חלקית. ההיתה הכוונה ליצור רושם של אי־יעילות פוליטית במדינת ישראל ולהפריע בזאת את ממכר אגרות החוב? קרוב לודאי שגם זו היתה אחת המטרות, אך האמנם יש בכל המטרות הללו, ה"נכבדות" כשהן לעצמן, כדי להסביר את המאמץ הגדול של המשלחת האמריקנית באר"ם להכין את תבוסתנו? דומה שמצויה עוד סיבה אחת, נזקבת יותר וגם סתומה יותר, שהסבה בכל הפעולה העוינת הזאת, ונשאלת השאלה: ההיתה הפעולה האמריקנית כתגובה על מעשה שעשינו, שנראה היה לאנשי מחלקת־המדינה כמסוכן כל כך, שנדרשה התערבות הזקה ומכרעת, ולאחר?

אם נתאר את המצב במונחים צבאיים, הרי במערכה הכלכלית והמדינית התקדמה מדינת ישראל בחזית רחבה בארצות־הברית, חיל־החלוץ של החזית הזאת עמד לתדור לתחומים — תחומי השפעה ציבורית, למשל — אשר כות מסוים היה מעוניין שלא יוסיף להתקדם בהם, כיצד תיעצר התקדמות כזאת בשדה־המערכה צבאי אם התקפת־נגד חזיתית היא בגדר ה"מנוע"? במקרה זה ייעשה ניסיון של התקפה מן האגף, שהרי התקפה מצולחת מעין זו סופה שתעצור את ההתקדמות החזית כולה, וחיל־החלוץ שלה ביחוד, ואמנם היתה הפעולה בכועצת־הבטחון מעין התקפה אגפית איפיינית, שבאה לעצור את התקדמות חזיתנו בציבור האמריקני, במה ראתה מחלקת־המדינה את הסכנה שבהתקדמותנו, סכנה שהצריכה, לדעתה, התערבות חריפה כל־כך? על שאלה זו ננסה להשיב לאור נסיונות מסויימים בארצות־הברית.

ב.

בסתיו של אשתקד נודמנתי באקראי, בבית פרטי בווינגטון, עם אחד הפקידים של מדור המזרח הקרוב במחלקת־המדינה, תחילה לא ידעתי מי איש שיחי

ההחלטה על החזילה ומחלקת־המדינה

חי עטרון

מה היו סיבות כשלוננו במועצת הבטחון בשאלת החזילה? כוונת השורות האלו היא לנסות בכירור הענין בבחינת אותן הסיבות הנעוצות ברקע האמריקני, אומרים כי אחת הסיבות לכשלוננו היתה השאיפה לשלום בכל מחיר במזרח הקרוב לנוכח ההתפתחות בפרס, ועוד אומרים שהזדקקותם של האנגלים לתמיכה אמריקנית בפרס, אילצה אותם ללכת בענין החזילה בעקבות המשלחת האמריקנית באר"ם, יתכן שהתפתחות הענינים בפרס השפיעה במידת־מה על ההחלטה, וגם על ההצבעה התורכית, למשל, אך ההסבר הזה אינו ממצה את הבעיה, הוא מתעלם מן העובדה, כי אמריקה לא תמכה בעמדה הבריטית בסכסוך הנפט הפרסי, והרי עובדה זו יכלה להביא את המשלחת הבריטית לעמדה מנוגדת לזו של ארצות הברית בענין החזילה, הסבר זה אף אינו מפיץ אור על הצורך בסדריות שבה הכינה משלחת ארצות הברית באר"ם את כשלוננו.

מה הן העובדות שאין לערער עליהן? כפי הנראה, שלוש הן: החלטת מועצת הבטחון באה רק על סמך פעילותה ולהצהר של המשלחת האמריקנית באר"ם; פעילות זו היתה בסודיות גמורה, ובאה כחתימה, מעשה קושרים במחתרת; ההתקפה באה בו ברע שמסעו של ראש ממשלת ישראל בארצות־הברית נתקרב להישג כלכלי ומדיני שכמעט לא היה כמוהו בתולדות יוסינו עם ארצות הברית ועם היהדות שם.

אם נגלה מי היה מעוניין למנוע את קציר ההישג הזה בכל מחיר — במחיר השפלת קרן אר"ם וסיכון השלום־בפועל שבינינו לבין הערבים — נמצא גם מי היה הגורם העיקרי להשתלשלות ענינו באר"ם, כפי שהיתה, וניוכח לדעת, שכל שאר הגורמים — הנפט הפרסי, או נקמת מחלקת־המדינה בשגריר הישראלי על הבקורת שמתח בנואמו על חולשת אר"ם בחיפויי הכולוס בקוריאה — היו רק גורמי־משנה שהופעלו באופן מלאכותי כדי להשיג את המטרה העיקרית, מה היתה המטרה העיקרית? האם למנוע את הקונגרס האמריקני מלתמוך בהענקת מאה וחמישים

כלפי הערבים. שירשו מהאנגלים. כהלכה למה שהמדינה... לפי שעה גדול הריוות ביניהם לבין מוריהם: רק מעטים בהם הם מורחנים או יודע־ערבית. ועדיין רובם אומרים מחשבותיהם בגלוי, לחוקים הם ת"ק פרסה מהיות "בוני אימפריה". אך לא בלי סיבה רואים הם עצמם כיוֹרְשֵׁי־כוחה של האנגלים. ועובדה זו שעדיין לא הגיעו לדרגת האנגלים ביכולת, בחלקת־לשון, בידעיות, ובבטחון עצמי, בוטעת בלבם את רגש הנחיתות האופייני לכל התבוללות. דוקא נחיתות זו מולידה, כמו תמיד, תוקפנות־יתר בהש"קפות. הגר דרכו להחמיר במצוות, הממשומד הוא, בדרך כלל, אנטישמי יותר מנוצרים ותיקים ממנו... האסכולה הפרו־ערבית, הפסבדו־רומנטית של ימי לורנס ופיסאל, אחרי בלותה בבריטניה מולדתה, היתה לה איפוא עדנה על אדמת אמריקה. גם דבר אופייני להלכיד־הרוחות באמריקה המפגרים אחרי אירופה בשלושים שנה, בערך, על אף ההתקדמות הטכנולוגית העצומה, הספרות האמריקנית הגיעה רק אחרי מלחמת העולם השנייה לאותם הביטויים הפאציפיסטיים הבלתי־מציאותיים שרווחו בספרויות אירופה אחרי מלחמת העולם הראשונה: גורמן מיילר הוא רק מהדורה חדשה, ולא מתוקנת, של בארכיס ורמארק. הנוער האמריקני מתלבט בשאלות המין, למשל, בצורות מעין אלו שראינו בגרמניה בשנות העשרים. ואת ה"קומוניזם הטרקליני" אתה מוצא בחוליות המפוארות של הוליווד, כשם שנקרה לפניך בחוליות שבואנווי שליד ברלין...

ג.

העם האמריקני נעשה יורש־אימפריות קודם שהגיע לפרקי גדול־הכוח שניתן בידי וחוטר הכוננות לשאת באחריותו של אותו כוח גורמים מיתות וחוסר־ביטחון, המשפיעים על הלך־הרוחות בארצות־הברית. הן במדינות והן בתחומים חברתיים אחרים. אחת מתולדות ההשפעה הזאת הוא הרכבה ותפיסתה של מחלקת־המדינה. התנגשות זו בין הכוח שניתן בידי האמריקנים לבין חוסר יכולתם להשתמש בו מורגשת בראש וראשונה במחלקת־המדינה עצמה. כי עליה הוטל להפעיל את הכוח הזה בשמו של עם שעדיין לא הגיע להכרת מצבו החדש בעולם. בעוד שאמריקה כבר מעורבת בכל חלקי תבל, עדיין לא הספיק האמריקני הממוצע ללמוד את הגיאוגרפיה של אותו כדור־הארץ שהוא מעורב בו. ברבות השנים הוליד מצב זה התרחקות בין מחלקת־המדינה לבין העם האמריקני. אנשי המחלקה טרודים בדברים שהאמריקני הממוצע — ומושג זה כולל את חברי הקינגרס — אין לו מושג ועניין בהם. מכאן יחס של בוז מצד

כי לא קלטתי את שמו בשעה שהתודענו. צורת הופעתו של האיש, וביחוד חיתוך דיבורו, הטעונו לדאותו כאיש כריטי. נימוסיו היו נימוסים אנגליים מובהקים, ומושגיו העלו באוב את דמויותיהם של פקיד ממשלת המנדט... דיברנו על עמדת מצרים כמועצת־הביטחון בשעה שבאי־כוחה של זו סירב להצביע בעד גינוי התוקפנות בקוריאה כל זמן שהתביעות ה"מזדקות" של "העם הערבי" לא באו על סיפוקו. השיחה נתגלגלה בדרך הטבע אל סירובן של מצרים ושאר מדינות ערב לדון בחוזה שלום עם ישראל. לתמהוני אמר איש שיחי: — גם אני, אילו הייתי מצרי, לא הייתי מסכים לחוזה שלום עם ישראל. ובהתלהבות־מה הוסיף והסביר לי מה כוונתו: "מה יש להם, למצרים, להפסיד? כחוסר קשרים מסחריים עם מצרים הלא סובלת רק ישראל לבדה; הכרת המצרים בישראל רק תשפיל את קרנם, בלי לתת להם דבר; חוזה שלום עם ישראל לא יבטיח אותם נגד התקפה ישראלית, אשר בוא תבוא". — "זה מניין לך?" — "הדבר פשוט. העלייה העצומה תגרום במשך שנים מועטות לחוסר מרחב־מחיה (הוא השתמש במלה הגרמנית), שיכריח את מדינת ישראל לשאוף להרחבת גבולותיה".

אותה שעה ניגש אלינו אחד האורחים וקרא את איש־שיחי בשמו; אז נתברר לי מיהו: לא כריטי מן השירות הקולוניאלי, אלא פקיד גבוה במחלקת־המדינה של ארצות הברית. עתה שאלתיו אם אין הוא סבור שהסיבה העיקרית לסירוב הערבים לרון בשלום־קבע עם ישראל נעוצה בעובדה שידוע להם, כי הוא ושכמותו מכהנים במשרות אחראיות במדינות האמ־ריקנית, אינך יכול להגיד זאת" — אמר, "סוף־סוף הפסדנו את העולם הערבי בגלל תמיכתנו ב"ישראל". ושוב נזכרתי בשיחות עם פקיד ממשלת המנדט... אחר־כך מרה שאי־אפשר היה לו לדבר גלויות, מפני ומבטאו של אותו איש הטעוהו, דיפלומאט צרפתי ביקר במחלקת־המדינה לרגל עניין מסויים, וקבל אחר־כך מרה שאי־אפשר היה לו לדבר גלויות, לפי ש"היה אנגלי בחדר" כל שעת שיחתו עם סגן מיניסטר החץ האמריקני. ה"אנגלי" היה אותו האיש.

והי רק דוגמה אהת, אך אופיינית, ל"התבוללות" של דור שלם כדיפלומטיה האמריקנית בארצות־הברית. מחשבה ונימוסים כריטיים, ככל התבוללות, גם זו תחילתה בשטח החיצוני. הלבוש ה"שקט" (עניבה צעקנית, דוגמת רוב הגברים באמריקה, שוב אינה באה בהשכון), המבטא האנגלי נוסח אוכספורד, השנוא כל־כך בארצות־הברית, היחס הפסבדו־רומנטי

העובדה, שמחלקת המדינה משמשת לעתים קרובות לא כשופר הנשיא בארצות הברית, אלא כשופר נשיא „סטאנדארד איל“, היא רק צד אחד של החזיון הזה. עיקרו של החזיון הוא שמפני הטעמים שעמדנו עליהם שולטת במחלקת המדינה קבוצת אנשים, אשר שום דבר אינו מפחידה יותר מ„הסרעת“ עבודתה על ידי דעת הקהל. וזה, כנראה, היה עיקר „חטאנו“ בעיני מחלקת המדינה. ביקורו של ראש הממשלה בארצות הברית היה כמין קריאה ישירה לקהל האמריקני, מעל ראשה של מחלקת המדינה, וזאת אין מחלקה זו מוכנה לסבול. אמת, שרוצה היא למנוע הענקה כספית גדולה למדינה זו שאינה נמנית עם הברית האטלנטית או עם ארצות תכנית מארשאל, אמת, שרוצה היא לפייס את הערבים נוכח המשבר בפרס, אמת, שבתהליך ההתבוללות ה„בריטית“ ובהתאם לפיגור הכללי בהתפתחות האמריקנית, הגיעה מחלקת המדינה בשנת 1951 להשקפות מעין אלו של צ'מברליין בשנת 1939 — לפייס בכל מקום שאפשר על חשבון אחרים: בפרס — על חשבון האנגלים, בחולה — על חשבוננו, ולא לפייס כלל וכלל במקום שהדבר נוגע, לדעתה, לאינטרסים אמריקניים ישירים, כגון, למשל, בקוריאה. אך אין זו האמת כולה. עיקרו של דבר הוא, כאמור, שביקורו של ראש ממשלת ישראל היה שיאו של ההליך שעלול היה ליצור תקדים של פנייה ישירה ומצלחת לעם האמריקני — תקדים שאינו רצוי כלל למחלקת המדינה. לא איהפעתלנו את הציונות האמריקנית המאורגנת, כדברי כמה עתונאים, היה בעוכרינו במועצת הביטחון; אדרבה, בעוכרינו היתה העובדה, שעמדנו לארגן לחץ ציבורי אמריקני גדול מדי — גדול מדי בעיני מחלקת המדינה.

בה חטאנו בעיניה, אך האמנם שגינו? נחזור לדוגמה הצבאית. בכל התקדמות צבאית או מדינית יש מידה מסוימת של סיכון, שכן בלי סיכון אין נצחין. ההתקפה הפתאומית שהתקפנו בחוף מועצת הביטחון היא, על פי דרכה, הוכחה על התקדמותנו בחזית ששמה דעת הקהל האמריקני. חריפות ההתקפה מעידה שמחלקת המדינה ראתה זאת כאהת ההודמ ניות האחרונות לבלימת התקדמותנו, ובשיעור מאס צינו ובריכותם תלוי הדבר, במידה רבה, להפוך זאת להודמנות אחרונה.

מחלקת המדינה כלפי דעת הקהל. מאז ומעולם „מפריעה“ דעת הקהל בהשגת המשימות שמחלקת המדינה חציבה לפנייה. מחלקת המדינה רואה צורך להסתיר, ככל האפשר, את עבודתה מעיני הציבור כדי שלא תופרע. זלזול זה בציבור האמריקני מצא הדו בציבור עצמו וגרם לאי אמון כלפי מחלקת המדינה. בעם נוצר הרושם, שמחלקת המדינה מבקשת לערב את העם האמריקני בעניינים שאין הוא רוצה בהם.

אלג'ר היס והסינאטור מק'קארתי הם הגילויים הקיצוניים והבולטים ביותר של יחס הזלזול מזה ואי האמון מזה. בעיניו לא היה אלג'ר היס בוגד, ולמעשה, לא היה קומניסט. הוא רק מסר ידיעות מסוימות לרוסיים משום שבאותה תקופה סבור היה שהתקרבות רוסי-אמריקנית היא בגדר האפשר ובכוחה להקים את השלום על בסיס יציב; הוא היה משוכנע לכיך בצדקת השקפותיו שלא ראה צורך לשאול את הממונים עליו והיה כפוסק אחרון בעיני עצמו. (גם מר וודסורת, מי שהיה פעם קונסול כללי אמריקני בירושלים, לא שאל את הממונים עליו, כאשר הבטיח לערבים בלייק-סאכס בשנת 1947 כי לאמיתו של דבר אין ממשלתו מעוניינת בחלוקת הארץ וכי נאומי באייכוחה מכוונים רק ל„שימוש סנימי בשביל יהודי גירודק“.) ואילו הסינאטור מק'קארתי, כאמור, רק מבטא על דרך ההפירה את הרגשת אי האמון הכללית כלפי מחלקת המדינה. בסיפוריו על „פעולות הבלתי אמריקניות“ של מחלקת המדינה, אין, כמוכן, שמץ אמת. אבל הוא מבטא אל-נכון את ההרגשה האמיתית, כי הפקיד הדיפלומאטי הממוצע של מחלקת המדינה הוא טיפוס בלתי אמריקני. איש-שיחי באותה מסיבה בושינגטון הוא דוגמה אופיינית. לגבי הקהל האמריקני הוא מסמל תופעה זרה. בראש מחלקת המדינה עומד איש, שמעודו לא נבחר למשרה ציבורית כלשהי. הסינאטור מק'קארתי אינו צודק באמרו, שבמחלקת המדינה פועלת „כנופיית קומניסטים“, אך צודק הוא בטענתו, כי שולטת בה חבורת אנשים, שהשקפיתיה והליכותיה רחוקות מאד מהשקפותיו והליכותיו של הציבור האמריקני. במחלקת המדינה נצטרף סגל-חברה אַסְקְלוּחִיבִי, שאיגו לפי טעמו של רוב העם באמריקה.

ההדר ופרייהגסן, שקדים ופולחן חרבה, ונסיון אך מעט, הוא חש את גדל התפקיד אשר הוטל עליו. היתה זו לא סתם משימה, עליו לבחון ולנסח, לכבוש ולשכנע לא רק את האדמה אלא גם את האדם, בכוח ההוכחה של הנסיון למעשה, הוא החולך בגרולות, בהיקף ממלכתי, "בבנין מידות", כלשונו, אנוס היה לכלוא את סערות רוחו ולהקשיב לסוד שיח צמחי אדמה, וכאן אין קפיצת דרך ואת השעה אין לדחוק, הבא לתהות על צרופי הלחש של העשבים הגדלים, עליו להזדיין לא רק בעין חדה וידיעה מרובה, אלא גם — ואולי בעיקר — בסבלנות ובהתמדה. כאן יש ללכת צעד אחרי צעד, שבועות וירחים ושנים, שנים רבות, לא כל נסיון עולה ולא כל נסיון מלמד, אך עמל הגוף ועמל הרוח, כשהם באים שלובים יחד, האדמה סופה שנענית להם ומגלה את סודותיה ומע־ניקה להם מלשדה ואונה כגומלם. זאת הבין והסביר והחדיר למוחתות במלוא כשרונו.

ותוך כדי הסברה — ניסה, ולפני שהחל בניסויים עבר בארץ, תר אחרי הפרה וניסה הכלאה בפר אוסטרי, סרזי, תר אחרי ביצה בת תרנגולת מיוחסת, שמר על בקיעתה וליות בעין חרדה את האפרוח הלבן בן "לגהורן", וכאלה וכאלה, רבים ושונים, מעורדים ומיאשים היו הצעדים הראשונים אל אותה הנמנה שהונחה כבסיס להתישבות חקלאית צפופה ובקצב מהיר, בלי צמצום יחידת השטח או אפשר היה להגיע למטרה הנכספת, ורמת חיים הוגנת ושטח מצומצם נראו תמיד כדבר והיפוכו (מדבריו בפתחת התערוכה בתחנה לחקר החקלאות ברחובות, כ"ו תשרי תש"ו). הוא היה הנסאי המתמיד ואבי הניסויים בממדים רחבים, תמיד תבע ניסויים: במרחביה ובדגניה באופן ארצי, ובגבת כמקום קבע על שטח של אלף וחמש מאות דונם, ותחנת הרים בקרית ענבים, לא הניח הזדמנות בלא להרים את ערכם של הניסויים, שנועדו להיות כעמודי ענן ואש המורים את הדרך במדבר, מיד עם בוא הנציב העליון הראשון השיג הבטחה על אלף דונם בדגניה שבמקם הירדן ושבע מאות דונם סמוך לבאר שבע בדרום הנגב, ואילו התחיל בניסויים אז, בתרפ"ב, אפשר היו פני הנגב ועמק הירדן אחרים, אך, לצערנו, הפריעה הפוליטיקה.

ג.

על הארץ עובר תהליך מהיר של מיבון, הכל מתמכן, מתנועע ונדחף בכוח חשמל וריח הנפט ושאר גזולי הדלק נודף למרחקים, שלות הכפר נבלעה ברעש גלגלים וטרטור מנועים, מהפכה עצומה, ויחכן כי יש בה הכרח, ובכל זאת כדאי להביא כאן מדכריי

על יצחק וולקני

יהושע מנוח

בבואי לשרטט כמה קווים לאישיותו של יצחק וולקני, אפתח במה שתרא פתח את מאמרו "מגמת ישובנו ותעודתו", בשנת תרע"ג: "בכל לב האומה יש התקוממות פנימית נגד סביבה זרה זו ושאיפה גנוזה לסביבה חופשית מעול זר ומלחץ חוץ. יסודות זרים באים לבלענו, בחומר וברוח נדחקים אנו לשרות האחרונות, בחומר וברוח עצמיותנו לקיחה ואינה באה לידי גילוייה, פטיש הגלות מעורר ומעביר ממצב גנוז למצב פועל, מעטים קמו, רבים עוד יקמו והרבה יישנו שנת הנצח..."

בבואו הנה לפני מ"ה שנה, כבר היה ידוע כסופר ב"המעורר" של ברנר: א. ציוני, להורות בא ב"קרית ספר" בבן שמן מיסודו של ישראל בלקינד, תורת עבודת האדמה שלמד באסכולות אירופה חשב לעשותה כפופה לכתיבה, סופר אמר להיות ובספרות ראה את יעודו, ולה כיוון את לבו בשבתו על ספסל הלימודים, בשנות ההתכוננות המעשית לעליה, יצחק וולקני שהצפיה למרחקים היא ביסוד נפשו — הצפה, בעודו רך בשנים, את אשר עתיד הוא לפעול דוקא באותו שדה שחשבו לכאורה טפל לעצמו? אין להשיב על שאלה זו תשובה ברורה, אך, אם הוא לא ראה מזלו ראה, מזל החקלאות ותנועת העבודה והציונות בכלל, לה, כי הוא הפרה את אלה בידיעה יסודית ובמחשבה סדורה ובראיה לעומקן של הבעיות, טול את ארבעים ושלוש שנות וולקני בארץ ותלוש אותן מפרשת המעי־שה והמחשבה ומחקת פרק נכבד וחיוני מספר התקומה.

ב.

הוא המומחה לחקלאות, שאמר להקדיש את חייו לספרות, צעדו הראשון בארץ היה ההוראה — אומנות מצויה בישראל, אך כשמסר לו הר"ר א. רופין, חדש גם הוא בארץ, את הנהלת החוה בן־שמן, שבה היה עליו להיות המתחיל וסולל הדרך להלכה ולמעשה — עמד תוהה, לא ידע במה להתחיל, כי מחמיר היה עם עצמו, ויחסו לעניינים שבהם הוא מטפל שקול וזהיר, וכמטאורולוג זה, הבוחן את הנתונים המגיעים אליו מעברים שונים — לחץ האויר, גשם, רוחות וכ" — ולפיהם הוא קובע את מזג־האוויר לשעות הקרובות, החל גם הוא לחזר אחר הנתונים, למען יבתנם ויוכל לסמן קוים ראשונים — ולא מצאם, לא פרה ולא חלב, לא תרנגולת ולא ביצה, משק מעורב לא היה ועל מחומר זרעים לא חלמו עדיין, רק פריי

ליזם" נאמר: "הצבעים השחורים שבמאמרי זה אינם צריכים להטיל אימה על בעלי הקפיטל הפרטי הבאים לרכוש פה כבוד אדמה". האין הדברים כאילו נאמרו על כמת הכנסת והעתונות היום?

ה.

אמרנו: כסופר הוא מיוחד במינו. הבה נשמע את דעתו הוא על מהותו של הסופר והספרות: "הקולטורה יוצרת יד העובד ולא קולמוס הסופרים ו"אדרת הנביאים". לא בעשית ספרים הרבה מתגלה תרבות עם כי אם ביד הקורעת ימים וסוללת דרכים ומהפכת מדבריות למקומות ישוב. העבודה היא מחוללת נפ־ לאות כאלה! גם מעט העצמאות הבריאה אשר ברוחנו אינו אלא שריד קדום ממנה מימים אשר היינו עם אוזן באת ובמחשבה, ואפילו הנבואה, אשר בה תומכים את יתדותיהם בעלי "המרכז הרוחני", לא ירדה "ממרומים" עלי ארץ, כי אם "מעמקים" עלתה, מאחורי מחרשת הכורם והיגוב העברי צצה ותגדל, ותיסק שמימה ותאיר לארץ" ("בדרך", ע' 31). דמות א. ד. גורדון על כל פשטותה וטהרתה, עולה ככמטה־ קסם. הנה הוא עומד כפוף על גבי מעדרו ועודר בתלמי ירקות; הנה הוא מהלך, והרוח מבדרת את זקנו, ובשתי ידיו הוא נושא אלומות אשר נפלו מן המאלמת וצוברן לערמה מרובעת באמצע השדה).

ותוך כדי העשיה מתרקמת והולכת אותה תרבות המזוגה מתורה ועבודה, שהפכה ברכות הימים לנשר מת־אפו של הדור כולו. בניב מהוקצע ומשכנע הסביר וולקני את מעשיו והורה את דעותיו. התורה והעבודה, או התורה על עבודה, התנחלות והתישבות, שיבה אל המקורות, התקשרות אל האדמה והירוש כוח הנעורים על ידה — כל אלה עולים בקנה אחד. הרבה ממטבעותיו הבילטים נכנסו לשוק החיים. העשירו את הלשון ואת המחשבה ולא נודע אביהן יוצקן. זוהי השארה הבאה מתוך התמזגות והתבטלות בכלל האגור נימי והופכת למקורי־ניקה נסתר מעין רואים. הפועל בחשאי ונותן פירות־הילולים. וזוהי זכות שלא רבים הגיעו אליה. הוא הפך למקור שרבים יונקים ממנו בלי לדעת ומבלי להרגיש. רקמת תנועת העבודה נטלה הרבה מחוטיה מפלכו שלו. ואין זו רק שאלת "זכות ראשונים", אלא הכרת־תודה כרגש יסודי מע־ שיר, המחבר חוליה לחוליה בשלשלת הדורות.

ו.

כוחו ע־ וולקני בניסוח והגדרה, חזיונות ומצבים, עובדות וזרמים חברתיים וכדומה, הוא יוצקם לתוך דפוסים קבועים. הלשון נשמעת לו. באיזמל שנון הוא קרב אל "קרבנותיו" והם מפרכסים בידיו וסופם שעור

האזהרה שאמר וולקני לפני ארבעים ואחת שנה: "המכונה פסוגלה, להזקיף ולהיות לשבר כלי עוד בעצם ימי עלומיה. אויב חדש אורב לה בדמות מכור נות הדשות העתידות להתגלות בכל יום" ("בדרך" ע' 3), ואז — החדשה אתמול הופכת לישנה היום והיא מושלכת לגל הגרוטאות ככלי אין חפץ בו. ועוד: "משק הכפר הוא עולם מיוחד המתנהג על פי חוקים אחרים לגמרי; הוא לא התחדש מומן שהמציאו את מכונות הקיטור ומניעי האלקטרון — — — כל התקדמות במשק הכפר לא עברה אלינו דרך המכונה. כי עבודת האדמה בעיקרה, מפני שיש לה עסק עם דבר חי, אורגני, אינה מוכנית אלא אורגנית. גידול הצומח הוא כמו גידול החי; והמגדל הוא בבחינת מדריך ומחנך"... ובמכונות אין מחנכים ואבטומטים חיים אינם יכולים להיות אכרים. כי עבודת האדמה, לפי דעת כל המומחים, אינה מלאכה, אלא אמנות, שהאדם מכניס בה תמיד חלק מעצמותו" ("כנ"ל", ע' 4). אם למעלה האזהרה היא קלה, כאן היא חמורה; אם למעלה הבעיה היא כלכלית־ממונית, כאן היא מהותית חינוכית־נפשית, ועדיין המשק הקיבוצי הגדול שלנו מצווה ועומד לתת עליה את דעתו. הרכיבה על גבי מכונות כבשה את לבו של רוב הנוער, יש עשיה — ואפילו מרובה — ואולם הויקה הנפשית, אותו "חלק מעצמותו" אינה, וזה מעמיד את המחור לפני שאלות רציניות וחמורות.

ז.

עוד בשחר ימיו, כאמור, חי הוא את יעורו כסופר לעמו, ולמרות גדול הישגיו בשדה הניסוי והחקר בחק־ לאות ובהתישבות מדבר הוא לא אחת על עולם הסופר כעל גרעון אבוד, משהו נעלה שאיזה לו ולא ניתן לו להשיגו, ולא כן הדבר. הריהו סופר ומנסה־מנסח כאחד. אין אחד דוחק את רגלי רעהו, ומבחינה זו הריהו מיוחד במינו. מטבעות יצוקות ניתנו דבריו, מטבעות בעלי תבליט מובהק. הוא כתב סדר זרעים חדש, שצמח מקרקע ההתנערות הלאומית, מעלים היצירה והדעת. הרי "בדרך", פרי־ביכורים בשדה זה, והרי "מידות", ממשיכו ומשלימו. אתה עובר על המאמרים, קולט את תכנם, מתבונן בכותרותיהם, בדברים שנאמרו לכאורה לשעתם, ולא נס ליחס עד היום: על הן עבודה, אדם ומכונה, כיבוש בכוח וכיבוש בעבודה, על אחוזות גדולות וקטנות ועל התנחלות פרטית ולאומית, על ספסרות ופירותיה ועל הלאמת הקרקע והקרן הקיימת, על משק מעורב, גיי־זוליי־ביניים ומחזור זרעים, החוקת מיקנה ועבודות הכשרה, ועוד ועוד. בעיות על גבי בעיות, בהערה למאמר השני שבסידרת המאמרים, "הצפיה לקפיט־

„ציבור הפועלים החקלאיים שבארץ התפלג עוד מראשית „ימי העליה“ לזרמים שונים. בדרכים שוי נים שבו אל האדמה, והשיבה גופה לא תמיד היתה על טהרת הציונות; צביונים וגוונים שונים היו לה; שבו לאדמה דרך שערי המוסר של טולסטוי. שבו מבקשי מנוחה ומתגעגעים על הבדידות. עייפי הכרך ביקשו את האידיליה שבשלות הכפר; עייפי הקולי טורח ביקשו את פשטות החיים; עייפי הבטלה ביקשו להטהר ולהתקדש בעבודה ולמק בה חטאת העם כולו. ומתקני עולם הביאו אתם בקופסה את „התעודה“ הישנה נושנה להיות אור לגויים, נס לעמים...“ „העבודה הוכרזה גם לדת — דת העבודה! — וכנהוג בכל דת היו בה מדרגות קדושת שונות והידורי מצות שונים, מעין ההידור ששומרי דת אל רואים ב„שמור רה“, „בתפילות ותיקין“.

„אין חבלי הלידה יוצרים, אלא מלווים את היצי“

רה“.

ז.

אין ללמד כל תורת י. וולקני — או א. ציוני — על רגל אחת. ספר חייו מקפל בתוכו את דברי ימי ההתישבות החדשה ותולדות רעיון העבודה. מכן שמן, על ראשוני הגישישים, הלגלוג וחוסר האמון, ועד התחנה לחקד התקלאות, כבית-ספר עליין לתורת עבד דת האדמה, הדרך ארוכה. לא רבים בתוכנו זכו שור־ עיהם אשר פיזרו ייקלטו ויתנו שערים כאלה. הבא לשתות ממקורות ראשונים לא יוכל לפסוח על יצחק וולקני, שכתביו המקובצים מופיעים עתה בעשרה כרכים (בהוצאת נ. טברסקי), ושעמם עמד בהם גם היום, כבשעת נתינתם.

שים רצונו. לכל כתביו כמעט תבנית מחוטבת. כל משפט בנוי כהלכה וקובע תוכן לעצמו וכולם יחד מסודרים ביד אמונה ובהשתלבות טבעית ומצטרפים לשלימות, ובבחינה זו הוא אמן הביטוי. שפע גביר שים של ניסוח מבריק אתה מוצא כאן — ועל כן קשה כליכך להביא דוגמאות. רק ציטאטות אחדות מן הפרק „כתזת ומפלגות“ (תרע"ט): „אין במפלגות מדיניות „גידוי מישרים“, הללו הנמצאים בקרבן מריקים את דבר אלוהים ותוכחה מוסר, „העצורה כאש בעצמותיהם“, מעל במות בתי אלוהים ומעל במות החול הם מתפשטים מ„נגד הכהונה“ ומדברים גם הם ברוח אחרת ובשפה אחרת; השפה מכוונת לפי המציאות“.

„ובארצות הברית — המולדת השניה שלנו — כל זמן שיהודי אחד יוכל לחשוב כי לא נבחר לנשיא רק מפני שהוא יהודי, תימצא כל היהדות בגלות“.

גם יעודי הנביאים המוסר העליון, שאחד העם הוא שליחם עלי אדמות, היא סתורה עוברת רק במקום ששואפים למרכז, במקום שהציונות עצמה היא בבחינת כיתה דתית, ולא במקום המרכז עצמו. בארץ הנביאים הממשית לא היה כנראה מאז ומקדם מול לנבואה, אין נביא במקומו“ — — „שאגת הנביא היא כקיל היעם; הרעם הוא אינו גשם הברכה המפי רה; הרעם הוא רק חד היצירה; כשיש קרקע מתחת לרגלים, כשבהיים הממשיים יש כוחות יוצרים, כש־ החיים גופם הילכים ומשתטחים, הרעמים האלה הם קולות מבערים של תקופות גדול חדשות, כשהכור חות אינם — יש נשיאים ורוח, וגשם אין“.

אילמלא היו החכמים שוגים מימיהם, היו השוטים באים לידי יאוש.

גיתה

האדם מבלה את ימיו בתהיות על העבר, בתלונות על ההווה ובפחד מפני העתיד.

אנטואן ריזוארדל

ספרים

הריאליזם הסימבולי

יעקב בהט

בדרך מבית המתזה מאת
שלמה שפאן, הוצ' "אנך" ע"י "אח"י
אסף", ירושלים, חשי"א.

סימן ההיכר העיקרי לנובילה הקלאסית, בת הריניסאנס, הוא סיפור העלילה המיוחדת במינה המניעה את האדם, בלי להעמיק חקר בפסיכולוגיה שלה מתוך הנחה שזו ידועה לכל (דוגמה: הנזיר והזכומר ב"דקאמרון" לביקאצ'י). לעומת זאת הכניסה הנר בילה המודרנית מומנט חדש לספרות, והוא: אופיו הבלתי שכיח של הגיבור בתוך עלילה שאינה שכיחה, ובעקבות איידיהשכיחות ניצרת הסתירה המשועת בין החוק השולט לבין תביעת הלב המוסרית — היא הסתירה התברתית — המובהרת ברוב מתיחות לעיני הקורא אגב ציור חיי יום-יום אפורים. לשון אחרת: הכוח המניע את הנובילה המודרנית הוא אופיו של הגבור, וכדי למנוע בנין תפל של מקרים והרפתקאות חייב הסופר להעמיק חקר בפסיכולוגיה של הגיבור — יחויב זה גורר אחריו הגדלת שיעורו של הסיפור.

לעומת שני סוגים אלה הקבועים ועומדים מבחינה אסתטית, לא הוגדר עדיין "הסיפור הקצר" כל צרכו. הסיפור הקצר מתקרב מצד הכמות לנובילה הקלאסית, בוותרו על אופיו הבלתי שכיח של הגיבור כמניע העלילה, אך אם חפץ הוא להישאר בגדר אמנות — אסור שיחסר בו הריב העלילתי של הגיבור עם הסביבה התברתית, שהרי רק בתחומו של קונפליקט כזה עשוי הוא להבהיר לפני הקורא את הסתירה ולקרבה לתודעתו. חובה זו לא נשתנתה במרוצת הדורות, שכן גם הצורך הנפשי של הקורא לא נשתנה, והוא הרמת החיים מן הכלליות אל הפרטיות, מן המאוחד אל המיוחד, למען ימצא פירוש ופתרון לחידותיו. ההבדל המהותי בין הנובילה המודרנית לבין הסיפור הקצר כא לידי ביטוי, קב ונקי, בשאלה המרחפת על שפתי הקורא עם קריאת היצירה. בנובילה המודרנית שאלת הקורא היא: איך יפעל הגיבור בסיטואציה הבלתי שכיחה, שנוצרה בשל אופיו הלא שכיח? ואילו בסיפור הקצר השאלה היא: איך אנה הקורא, אנה בסיטואציה הבלתי שכיחה, שנוצרה בעקבות החיים? —

וויתור זה בסיפור הקצר על הגבור הבלתי שכיח והכרח להתפק בגיבור יום-יומי, חסר צבע, יש בו רק צד של הזמרה, רוב מחברי הסיפור נותנים פיצויים לקורא על ההעדר בצורת מאורעות סנסאציוניים והרכבות עלילה בלתי אפשריות ומפתיעות, שלא נוצרו אלא לשם עיקץ ה"סיום" בלבד. תחת לעצב את הכוחות הפועלים בחברה ולהאירם לפני הקורא מגישים מחברים אלו לקורא תחליפים בצורת מאורעות זועה ותועבה, דיגדוג ארוטי וניצול האינסטינקטים, דברים היוצרים מתיחות מיוחדת בסוגה המשתקה את המחשבה על ידי גירוי האינסטינקטים והמשכיחה בכך את מגרעותיו ההגינות, הפסיכולוגיות והתיאוריות של הסיפור. לא כן הסיפור הקצר הטוב שהוא מעין ריפורטאז' מעוצב היטב של החיים, והמחבר נותן בו את רשמיו הוא כמגע קל, לכל היותר כפרשן מלווה.

"ארבעה דברי סיפור" לש. שפאן, שהם הישג נכבד בקריית-ספר שלנו, אינם נמנים עם שום סוג ספרותי באסתטיקה. מבחינת הכמות קרובים הם לסיפור הקצר, אבל מצד התוכן וההגשמה האמנותית אין אחד משלושת הסוגים הנזכרים חופסם. גיבוריהם יום-יומיים הם, חסרי צבע מיוחד, והמאורעות אף הם מעשים בכל יום הם, לא תמצא כאן שום סיטואציה בלתי-שכיחה. לאמור: ריאליזם במלוא המשמעות, ובכל זאת הגך חש שלא המאורע היומיומי המסופר כאן הוא העיקר: הגך חש בנענועים נפשיים חזקים ובעיצובם, ולמרות השאיבה הישירה מן החיים, או דווקא משום כך, אתה נדחף והולך בעל כרחך לאוירה סמלית דקה מן הדקה, נכנס למין ניקבה ידו עת, ובכל זאת אינה ידועה, כשמסרת הליכתך איננה השעשוע, כי אם הארת חיי הנפש ומניעתהם בתקופתנו הנבוכה. השאלה המרטטת על שפתי הקורא בשעת קריאה בסיפורים אלו אינה מעין זו של הקורא בנובילה המודרנית ולא מעין זו של הקורא בסיפור הקצר, אלא היא על דרך התמיהה: האומנם זה אורחו ורבעו של האדם בעולם? האמנם זה פרצופו של עולם?

לשלוש יצירות שבקובץ: "בדרך מבית המתזה" (נדפס תחילה במוסף ל"דבר", גל' 24, כרך י"ג, י"ב אייר תרצ"ז), "הנר", "תעודת זהות", צורת מנוולוג, מעין וידוי אלגי, ואילו ליצירה הרביעית: "הטבעת" — צורה אפית, ואולם גם בה גוברת הנימה הלירית, זו הצורה החיצונית, ואילו הצד הפנימי של "ארבעה

„גן אלוהים עת הילדות הנה
 מועדים כולה, אך הגים ימיה“ (מ״כ״ל: הילדות)
 הגעגועים על הילדות והשיבה אליה אינם חדשים
 בספרותנו ובספרות העולם. ולרוב אין געגועים אלה
 בשארים ברשות היהוד של היוצר, אלא יוצאים לר״
 שית הרבים. לעולם ומלואו, לתקופת הילדות של הער
 לם. געגועים אלה הם הכוח המניע לכל אמנות, לפי
 הגדרת אפלטון; שהיפה והתשוקה אליו הם רק שרידי
 תורהזהב, כשבני־האדם והאלים התהלכו באהבה ורי
 עות. ה„בה“ הסמלי שבסיפור זה אין בו איפוא כל
 הידוש; יש צד הידוש ב„איך“ האסתיטי, כנעימתו
 העצורה, בבחירת המאורע, שבו מתגבשים חיים שלי
 מים של אדם ושמןנו נראים באור חדש גם החיים
 שלפני המאורע וגם שלאחריו.

בסיפור השני „הטבעת“, — הטבעת זו, אף על פי
 שהיא געולה, נראה ששני קצותיה נתונים ונעוצים
 בתוך נשמותיהם ומחברת אותם חיבור של שמחה
 ותנאה“ (עמ' 37) — עושה המתבר שוב נסיון לכבוש
 ולעצב את הוויתו של האדם בעולמנו, גם כאן, כביציר
 רת הראשונה, הגימה הראשית באה לירי ביטוי בהי
 סוסיב, אך אלו כוארים מתוך הכוחות השליליים הפוע
 יים בחברה, הרי, למשל, תאות השלטון: „אין לך
 כסא מלכה בלי יורש־עצר, המשתעשע סביבו בשער
 שועי ילדות כשהוא צעיר לימים, התומד איתו חמדה
 עזה בהיותו נער, והיושב עליו ישיבה כבדה ומכבידה,
 כבוא שעתו לקבל את ירושת המלכה“ (עמ' 25)
 (והשווה לזה את התיאוריות על בריאת הכלא ב„הכף
 השבורה“ לש. טשרניחובסקי). מועזע הוא שרטוטו
 של ההמון המגוון, תיאור אכזריותם של הילדים ועוד.
 העלילה הדלה סובבת על ציר הגיבן, שמוזמו הגופני,
 כביכול, עשאו כודד, ושוב כמקרה יצא לרגע מבדרי
 דותו בשל טבעת שנשרה מאצבעה של גברת והוא
 הרימה עד שידידו החרש מחזירו אחרי דרך רבת
 היסוסים לברידותה, „שהרי החירשות, האדיקות והי
 אכזריות כרוכות יחדיו“ (עמ' 44). לאחר סיום קריאת
 היצירה אתה עומד ותוהה: מי הם בסיפור זה בעלי
 המום — כלום הם הגיבן והחרש הגופניים, או שמא
 החברה כולה, החל בקטן וכלה בגדול? וכשאתה
 מתיחד עם הירחוריו הנוגים של הגיבן לאחר איבוד
 הטבעת, החושש שיחשדו בו כי הוא מעלים את
 הטבעת מתוך כוונה רעה, הנך נזכר בלי משים בפל
 המלים שבטבעת:

הטבעת זמיגים תגרא
 וישפיעות קלים נגראי.

(שילר: „מרי סטיוארט“, מערכה ב' מעמד ב').

דברי סיפור שלפנינו הוא קפקאי ממש, ואותה מימ
 רה קפקאית: „יש מטרה, אך אין דרך: מה שאנו
 קוראים דרך אינם אלא היסוסים“ עשויה לשמש להם
 כמטו.

ורר הסיפור הראשון, ומיד אנו נכנסים להוך
 עולם מוחשי וריאליסטי, ובכל זאת גם מופשט ורוחני.
 „בית המחזה“ — לאו דוקא זה שבמוחש, אלא בעי
 קר, „בית המחזה“ במובנו של שקספיר:
 מים אף על עברה, שתמן קליב
 סופה סרפה שפאו על הפיקה
 ופן לו זקר עוד.

(„מקבת“, מערכה ה', מעמד ה')
 ואמנם כך מצויר המחבר, ציור ריאליסטי וסמלי,
 את גודלו של האדם, ש„נקלע במקרה“ להצגה יומית
 וקנה בטעות כרטיס שהתחרט עליו ו„בעל כרחו“ ישב
 במקום שישב, „ישיבה לא בטוחה, בנקיפת לב והיסוס
 פנימי, כמי שתפס מקום שאינו מזומן לו“ (עמ' 10—9).
 במסגרת באנאלית כמעט עוצבו כאן רגעי תחיה של
 אדם על גודלו העיוני, גורל ש„בעל כרחך אתה נוצר,
 ועל כרחך אתה נולד, ועל כרחך אתה חי, ועל כרחך
 אתה מת“. רמו סמלי זה שבפתיחת היצירה נעשה
 ידאית עם הציאת תכנו של המחזה המוצג, שאין
 המתבר מיהם לו אמנם כל הישבות, אך הוא הוא
 בימת העולם. היתה עם מלחמה של גבורה, נשמעו
 מצהלות אבירים מנצחים ואנקת מנוצחים, דהרת סור
 סים ששים אלי קרב, נפנוף חרבות וריקת כידונים,
 היו שירה וריקודים, שמחה והוללות, ולעומתם צער
 ויגון, דמעות אימללים, נפש מתיפחת בכאבה ונאבדת
 עם גורלה, אהבה וחובה יצאו למערכה וניצבו זו
 כנגד זו — והגיבור נפל הלל על במותו, וכיוצא
 באלה, הורך לביתו, דרך שהמכפר מעיר עליה
 שאפילו „בעיניים עצומות“ יודע הוא ללכת בה רצור
 פה היסוסים ופקפוקים, שיקילים ומקרים, הרי הקהל
 התומה שאינו משגיח בו, הפגישה עם האדם ושאלת
 שלום שלא נענתה; הפגישה עם הגברת ושוב היסור
 סים; הנערה מוכרת הפרחים והדיסהרמוניה שבין
 הפרחים המרהיבים את העין לבין מראהו החיצוני של
 הגיבור; תיאור המתוכחים ברחוב לא לשם מלחמת
 האמת ושוב היסוסים לנקוט עמדה, ולבסוף התעיה:
 „ביתי הוא זה ולא ביתי, דומה הוא בכל לבית ילדותי,
 שמכבר החנח ושביליו נעובו... אותה שעה שאלתי
 עצמי... האומנם בשעה שיצאתי מבית המחזה — בדרך
 הפיכה יצאתי, עד שהגעתי לבית ילדותי?“ (עמ' 22)
 — דרך־לא־דרך זו, שהלך בה המחבר „בעיניים עצור
 מות“, יותר מתעית תהיה היא, אלו הדרכים הקרויות
 בפי קאפקא היסוסים, אך מטרה ישנה והיא בית היל
 דות, כי:

למשבר רוחני ומוסרי חמור בחיי הברה הנתונה במצב של היחוד והפרדה. — לקרע כזה, עד כדי כפיר רה באחדות האישיות, עדים אנו בסיפור „תעודת זהות“. „כל זמן שאדם נמצא עם עצמו אינו זקוק לתעודת זהות, שהרי הוא הוא. אף על פי שאלי בא דאמת אין הוא מכיר את עצמו ואין הוא יודע את זהותו האמתית“ (עמ' 69). ומובן שתעודת זהות אינה מועילה הרכה; תחליף חיצוני אינו תרופה לקרע פנימי; הוא דומה למסכה שביצירת פיראנדלו ותו לא. ואכן על כל צעד עדים אנו לכפילות זו: אין הכרעה אם העולם אמתי או מדומה (עמ' 71); פרצופו של הגיבור אינו דומה לזה שבצילום; השותפות עם הסרסור, שאינה אולי, אלא חלק אחר של האני, המסמל את האירוטיקה, מעין „סרסור לדבר עבירה“, מעשים נחמת צעירות לעומת אלו הנובעים מהכרת חובה, ולבסוף היעלמה של תעודת הזהות, איבוד התחליף דווקא על ידי הסרסור, שהוא בכל זאת אבידה, אבדן האשליה — כל זה מתעבה לסמל רב-משמעות, שרק על מקצתו רמזנו, „מקצתו“, לפי שאין אפשרות לבאר את הסמליות שביצירה בלי „תנא ושיר“. הסמל כגילומה של אידיאה היא, מטבע בריחה, גם התעבות של סכומי נסיונות מרובים, שאינם שכליים גרידא, והרי התגיון, בן השכל, עשוי להסביר רק את האינטלקטואלי שבסמל.

תוספת לזכרונות המלך עבדאללה

מ. קפליוק

التكلمة من مذكرات صاحب الجلالة
الملك عبدالله بن الحسين القدس 1951

ספרו החדש של המלך עבדאללה — אשר יצא לאור זמן לא רב לפני נפול המחבר מיד רוצח — הוא תעודה נכבדה, המוסיפה תגים לשרטוט דיוקנו של השליט ההאשימי והמעשירה את המעין בה בידר עות חשובות על המאורעות שהתרחשו סביבנו בימים הגורליים שבהם קמו שליטי העולם הערבי לבלוע את מדינת ישראל עם הוסדה. יחודו של הספר הוא בהביע ברור השקפה מיוחדת במינה, שאינה מקובלת בעולם הערבי, לא בחוגים המצומצמים של השליטים, ולא בחוגים הרחבים של התנועה הלאומית הערבית. החיבור מצטיין בהעזה המיוחדת לעבדאללה, הפוסק את פסקיו ומשמיע דעותיו בלי שים לב אם יהיו נראים כדברי אפיקורסות בבירות ערב וגם בדעת הקהל הפאן-ערבית. גם בספרו הקודם * השמיע המחבר דברים כדרבנות, אך באותה שעה זהיר ומתאפק יותר. המאורעות ההיסטוריים הגדולים שהתחוללו

* „זכרונות“ לעבדאללה בן חוסיין, ירושלים, 1946

דבר-הסיפור השלישי, „הנר“, פותח בתהוהויותו של עולמנו: „הואיל וכבר כל המאורות, הייתי זקוק לנר מועלה בידי עצמי, מאורות שבשמים לקו בידי שמים, ואותם של בני אדם — בני אדם כיבו אותם“ (עמ' 49). אף ביצירה זו מהרהר המחבר בימים עברו ומגיע אף לאגדה התלמדית על הנר הדלוק על ראשו של עובר כמעני אמו, ושוב מתנגנת נימת הבדידות: „בדידות ויתמות אחיות לאפלה, וכולן אפסוני ולהצו את נשמתו“ (עמ' 51). בתקופה זו, תקופת האפלה, חיפשו בני אדם תחליפים לאור, ואת מקום העין תפסה האוזן, שנוענעה לכל רוח ודעתו של האדם נתערבבה, וכך מעצב המחבר את חיי-התחליף של בני אדם, ומיד מופיע עוד סמל, צעצוע קטן שצורה לב לו, שמצוי בידי המספר עוד מימי הילדות ובו רגיל הוא לשחק בשעת צרה. הרי עוד תחליף למה שאבד לו לאדם, לבו, ושוב לפנינו החיפוש מתוך היסוסים אחר התחליף, והעדר הסיום על העלאת הנר, שפעולתו כסיום קטוע של שיר, לדברי גיתה: „עוקץ נשאר בלב, והדמיון מתעורר ליצור כל מיני אפשרות יות העשויות לבוא“, וכאן עומד הקורא ומתרהר: משום מה לא הצליח הגבור בהעלאת הנר? וכי לא משום שאיפתו שהאור יהיה רק לו לבדו, לא כסמל שב„האור“ לדוד פרישמן — או ב„למה כבתה המנורה“ שב„הגנן“ לסאגורי (בתרגומו של ד. פרישמן)?

מעין תשובה לשאלה זו ימצא הקורא בסיפור האחר רון, „תעודת זהות“, אף הוא בעל סיום קטוע. כאן פועל הגיבור למען טובת-הכלל; מידות טובות ומעשים טובים מלווים דרכו, ובכל זאת אין ברכה בה. גם כאן הקרע הנפשי ברור: מעשים נחמת צעירות ומעשים מתוך הכרת-חובה, או מעשים חשובים ותהיי לה אישית — ואין אחרים של מעשים אלו שלם. כפילות האני אינה חדשה בספרות. מצאנו אותה ביצירתו הגאונית של דוסטויבסקי „האחים קאראי מאווב“, שבה איבן ואחיו-החורג הנכפה, סמרדיאקוף, משמשים סמל לתופעה דומה בחיי-הנפש; וכן מצאנו אותה ביצירה בעלת ממדים אחרים, „ד"ר ייקיל ומר הייד“ לסטיבנסון; אך לידי ביטוי מובהק ביותר בא הקרע הנפשי ביצירת „הגרוטסקה“ האיטלקית ובנציגה הגדול לואיגי פיראנדלו („הפן השני“), משוררי הגרוטסקה שאלו: מה טוב באישיות ומה אמת? מהו פרצוף-הפנים ומה המסכה? וכי מצויה אחדות כלשהי של האישיות, או כל הכרת האני אינה אלא תרמית? והאמנם אנו כפי שאנו חושבים על עצמנו או כפי שאחרים חושבים עלינו? — שאלות אלו, שהן פרי הרילאטיביזם הפוזיטיביסטי המאטריאליזם של המאה שעברה והשפעת הפסיכואנאליזה, הן ביטוי

עקשנית" — בלי להתאמץ להכין את המציאות ומטרות היהודים". הגדילו לעשות בהפגנה הצבאית הערבית ובהחלטה על הפלישה מניה וביה, בכוחות שיועדו רק בשם בלבד, ולא ניתנה רשות למפקד הכללי לסקור את החילות המסורים לסיקורו (כדי למשוך את עבדאללה ואת הלגיון הערבי-בריטי שיתנו את ידם לפלישה הוכרו מלך עבר-הירדן על-ידי הליגה כמפקד כללי של צבא הפולשים).

באחד הפרקים נוטל עבדאללה רשות ממצפנו ומגלה מקצת מן הסודות מראשית הפלישה וסופה. אך התחילה הפלישה, מספר מחבר הספר, ומיד נתבקש עבדאללה על ידי נשיא סוריה או, שוכרי קואתלי, ועזאם פחה לקבל הצעה להפסיק את הפלישה; במקום הפלישה הוצע לתמוך בתנועת הבורות מזוינות באזור הערבי של ארץ-ישראל המתולקת; ורק כשהקרע יהיה מוכשר על ידי פעולת ההתקוממות המקומית יבואו צבאות ערב לעזרה. עבדאללה הפיקה, היודע פרק בתחבולות ערמה, תפס שהמצרים מעונינים להפסיק את פעולתן הצבאית של ארצות ערב. מאחר שראו כי הלגיון תפס הלק, מיד עם הפלישה, את רובו של האזור הערבי. מלך רבת עמון גוף בהם יפה והמציעים חזרו בהם מעצתם שבאות לאחר זמן... פרק זה הוא אחד המאלפים שבספר. * אחד החשד בים כגילויי עבדאללה הוא שאותן המדינות הערביות שנשארו בעול הפלישה היו מעונינות בהארכת ההסוגה הראשונה: בידי הלגיון, למשל, לא היתה תחמושת כבדה וגם קלה אפילו כדי קרב רציני אחד (עמ' 30). משום כך נתן המלך הוראה חמורה לראש ממשלתו (הוא עצמו נסע להפגש עם אבן סעוד כדי ליישר את ההדורים שבין שתי השושלות) שיתגנד בכל חוקף להפסקת ההסוגה, עד אשר תתמלא יד הצבא בצידו כבר וקל". בבגדאד, בדרך שובו מערב הסעודית, נדע לו על גמר הפוגה באשמת הערבים. "ידי תקצר מלתאר את עצבי ורגוזי לשמע הידיעה על גמר הפוגה".

עובדה זו שמוסר עבדאללה בלשון ברורה סותרת את הטענה הערבית שההסוגה הראשונה היתה כולה מעשה-יכפיה מצד האו"ם על הערבים, ולולא היא כי עתה היה נצחונם על ישראל שלם... עכשיו יש לנו עדות ברורה מפי "בעל דבר" כי המדינות הערביות היו זקוקות גם הן למנוחה ולהתאורות, וכי אותם הצבאות שנשארו בכובד המלחמה היו מעונינים בהמשכת הפוגה ככל האפשר.

* הפרק פורסם בידי כותב הטורים ב"דבר" מה' 15.51 וז' 15.51.

לעינינו שינו את המצב שינוי נוקב, ונקל לו יותר לדבר עתה כאשר עם לבו מבימים שהיה הועד הערבי העליון, בראשות הג' אמין, יושב כירושלים ומשטח בעבדאללה רחוקים וקרובים. לדוגמה נקבל מה שכתב על הליגה הערבית אז והיום. אז כתב: "אשר לליגה הערבית שמרכזה במצרים הרי זה ענין רציני בתכלית: שם מנופה, תעמולה ארוכה ורחבה, אסיפת נציגים שאין להם כל קשר עם השאיפות הלאומיות בשום פנים" וכר' (ע' 255). לעומת השורות המעטות הללו מקדיש המלך-המחבר פרק שלם לליגה בספרו החדש ("הליגה הערבית, יסודה והתפתחותה", עמודים 12-14). בסתירתו אנו קוראים: "הליגה הערבית היא מלה שנפלטת מפיו של גורי פחה אסי-עיד, אשר מוצטפה נחאס פחה תפסה בידו, ומר אנטוני עידן תמך בה. הליגה היא שק שבתוכו הוכנסו חישמיהויר שבעה ראשים — תימן, ג'ד (היינו ערב הסעודית), עיראק, סוריה, הלבנון, מצרים ועבר-הירדן". הרי הגדרה קולעת לליגה, שהמחבר הלבשה צורת משל ממשי ומפרפר, אחד המשלים העממיים המרובים ההביכים על עבדאללה, המפורזים בספר ומוסיפים נופך של חיוניות וצבע לסגנונו המיוחד, היצוק דפוסי-לשון מוצקים.

בעל הדברים מתאר את החילוקים המדיניים והתרבותיים בין "שבעת הראשים" המתרוצצים באותו שק קטן, את הזיקה המיוחדת של כל מדינה ערבית למעצמה אחרת, את אופיים המיוחד של אבות הליגה (גורי ונחאס), עד שהוא מגיע לעזאם פחה, וכך הוא פוסק פסוקו על עזאם: "מזכיר הליגה, עזאם פחה, הוא לוחם ("מוג'אהד") עותומני, לוחם לובי, מצרי לפי מקורו, והוא אחד כאלה שלא ימנעו את עצמם להשמיד כל דבר העומד על דרך שלומה של מצרים, ואפילו הוא בן שלו". טבעו זה של עזאם אינו מזור בעיניו: "הלא הבריות אומרים: קודם — אתה ואחר-כך — אחיך" (עמ' 13).

על כינוסי הליגה התכופים והאנארכיים פוסק מלך רבת עמון לאמור: "הראוי לתשומת-לב הוא כינוס הליגה, מניה וביה ועל רגל אחת, כדי לדון בענינים ללא עיון מוקדם ורק בראשי-הפרקים של הענינים. שרי המדינות הערביות מתכנסים לשם ענינים ללא הבחנה ולימוד. השתלשלות של "שאלת-פלשתנינה" נחשבת בעיניו כנצחון השקפתו הריאלית הפיכחת בשאלה זו. בין גורמי ה"שואה הערבית" הוא מונה את המופתי הירושלמי אמין אל-ח'וסייני וכת דיליה. היהודים טיפלו בענינם "בידיים מאוחדות ומאוורגות כנביסה לארץ ובפיתוחה וכן במאמץ להשתחרר ולעמוד ברישות עצמם". הערבים? הם עסקו במשך שלושים שנה בריבורים, ולא במעשים, "בהתרבלות-שוא

(עמ' 15). מסופקני אם ההנחות העיוניות של הקולקטיביזם הן בעלות משקל גדול, אפילו תמכו בהן קרמוניס, בעיד שהאינדיווידואליזם אינו זקוק להצלה „למעשה“ גרידא, כי ביחסו להליכת חזק שבעתים מכעמדו בפועל, כאן ראוי להסתמך על משנת הלייבוליס האנגלים במאה הי"ט מלהיתלות באילנות יון הגדולים, שזכות ראשונותם מגינה עליהם, מסקנתו של המחבר היא שקיום המדינה מותנה במסגרת החוקים שהיחיד אינו רשאי להרוג ממנה, אלא חייב לקבלה בחינת כלליימשחק שרק על סיהם רשאי הוא להשפיע על עיצוב דמותה ודרכה של המדינה.

במאמר „שלטון עם הלכה למעשה“ מברר ת"י רות את ענין הדימוקראטיה, זה המושג המפורפל מרוב דישת, המתואר כאן לא מבחינת הצורות החיצוניות, אלא מבחינת התוכן המהותי, בקיום בולטים אחדים מעשרט המחבר את דיוקנו של משטר השלטון העצמי, הדימוקראטיה המושלים בניחילוף הם, החוק דואג לא רק להעלאתם, אלא גם להורדתם, ועוד כגולה לטשטר הדימוקראטי, שהוא מונע ריכוז כוח השלטון ומפירו בכוננה החליה: חיוק הרשויות המר קומיות לעימת הרשות המרכזית; בחירת הפקידות על פי הכושר האישי ולא על פי השתייכות מפלגתית (זי לה למפלגה השלטת בעמדת פיקוח במוסדות החיי קוק ובצמרת השלטון); המרות רשויות השלטון והיר דיה בזמיוותיה של האופוזיציה (אפילו אופוזיציה של איש אחד!) — אלה ואלה הדרכים לפיצול השלטון הדימוקראטי, הדימוקראטיה מתשיבה את האורה, את היחיד, ויוואה אותו כבעל זכויות יסורה, כגון הופש המיטוי והשידול, זכויות שאין ליטול ממנו.

אלם המשטר המדיני אינו רשות לעצמה, דבר מיוק ומיחדל מגירמים חברתיים אחרים, ראשונה במעלה בימנו היא בזית היחסים בין המשטר המדיני לטשטר הכלכלי של החברה, והנה א. בונה דן בהכנון כלכלי וסדרי המדינה, לדעת המחבר רצוי לתכנן את ענינית הכלכליים של המדינה לטען שלוי מם והנאתם של האזרחים, האיון בעניני כלכלה ותעסיקה לא יקום מאליו וכדרך הטבע, וכדי להישמר ממכשול ופגע עלינו להשלים את החסר ולהתקין את הסדר בידי המדינה, עמדתו של המחבר ברורה בכלי לותה, אך פה ושם דברי החסר לקויים באיבהירות, המחבר מחזיק בדעה שאין התכנון הכלכלי פוגע במשטר הדימוקראטי, אולם סברה זו אינה מבוררת ומגור מקת די צרכה, רצוי היה להבהיר האם — ובאיון מידה — יש קשר גומלין בין משטר טוטאליטארי לבין תיכנון כלכלי ואילו גורמים אחרים מעצבים משטר זה (כגון לאומיות, גועיות, מסורת שלטון אבסולוטי, תיכונן כלכלי וכו'); מכאן אולי היה נפתח פתח למסקנות בדבר

ידועה נאמנותו של עבדאללה לבריטניה, אך בספר זה הוא מתגלה כנאמן ללא הסתייגות, מדי פעם בפעם הוא משמש לה שלוח להשיא עצה טובה לפלוגי או אלמוני משליטי העולם הערבי ברוח האינטרס הבריטי, בענין זה אופייני המכתב ששלח עבדאללה למלך פארוק באבנוסט 1947, שבו הוא מסביר למלך מצרים כי טובת מצרים והמזרח כילו מחייבת לבוא לידי הסכם עם בריטניה על יסוד חינוה מצרייבריטי להגנה משרת תפת (עמ' 50—52), משום כך הוא מיעץ לו „עצת אה לאחיר“ להסכים לשינוי חוזה 1936 ברוח השאיפה הבריטית, מחבר „תוספת לזכרונות“ הוא חסיד גדול של ברית ארצות האיסלאם (ולא רק ארצות ערב) עם הגוש המערבי, בעיקר עם בריטניה, ידידתם הותיקה של המוסלמים, כפי שעבדאללה מדגיש וחוזר ומדגיש, והעצה שבפיו ל„בעלת הברית“, כפי שהוא מכנה את בריטניה בספרו, היא להיות נדיבה כלפי ארצות האיסלאם לטובת „האינטרס המשותף“.

כיצד נתנך את האזרח?

מ. רושנלד

על חינוך האזרח, קובץ הרצאות מאת א. אורבך, מ. אורמייא, א. בונה, א. ברם, י. בוטואין, מ. וויינגר, א. סימנגטיא, סיטיג, ק. פרנקשטיין, חיי רות, בעריכת חיי רות, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תש"י.

המסגרת המדינית שבאה לטבע תיתמה בניבושו של הישוב העברי בארץ ישראל, אינה אלא כליריקי בול להכני היים וערכים חברתיים, איכותם של החיים המדיניים אינה נקבעת על ידי מסגרת; היא נקבעת על ידי אנשים חיים היודעים לנהוג במדינה, לאמור, אזרחים מחונכים כדבעי, הדן בחינוך האזרח חזק קה עליו שלא יצטמצם בבעיות הפוליטיות אלא ירחיב יריעתו על פני בעיות חברתיות והינוכיות כלליות, בקובץ המאמרים שלפנינו מעוררים מומחים ואנשי מחשבה בעיות חינוך שונות מתוך הדגשת החינוך האזרחי, הבה נעיין במשנתם.

הפנתה בסידרה היא מר אריה סימון במאמר על „האזרח והמדינה“, הוא מנסה לברר איזהו היחס הנכון בין יחיד לחברה, בין אזרח למדינה, ברוח הירנים הוא טוען תחילה למרות המדינית דוקא, אלא שבסופו של דבר הוא מעדיף את זכויות היחיד: „וכך אפשר שלמעשה יצטרך החוש המוסרי שלנו לדחות בכל תוקף את הרעיון שיש לחברה זכות יתרה על היחיד, למרות מה שיכול רעיון זה להיראות כמוצדק בהחלט מנקודת מבט עיונית גרידא“

על הפסיכואטור, על המורה ועל המחקק, אך חייב בה גם כל יחיד בחברה הבא במגע עם חולת. הגישה הנכונה לחילת בנויה על החכמה שהתבדל בין חילת לבריית. הוא הבדל כמותי גרידא, וכי גם המתקן תקק לתיקון" (עמ' 78).

במסגרת חברתנו בארץ-ישראל מתעוררות כמה בעיות מיוחדות ששרשן בתנאינו המיוחדים. העקרון התלוצי שבעזרתו נבנתה הארץ רואה ביחיד מכשיר הגשמה בלבד ומאמין בכוחו היוצר של הקולקטיב. סתם החלוציות לפעמים אינו לפי כוחו של כל אדם, ועל כן נשקפת סכנת תחלואה חברתית לחלשים העלולים להיפגע מהשתלטות החזקים-המצליחים. הדי גשת הארגון הקולקטיבי דוחקת לפרקים אנשים מוכי שרים ויוצרים מתחום העשייה ומשפיעה עליהם רוח של התמרמרות עקרה לפי שדוקא הם אינם נוטים להיכבל במסגרת הקולקטיב הנוקשה, הפוגמת בנטיית תיהם האינדיווידואליות. סכנת המרות נשקפת לחברי רתנו הקולטת המוני עולים מתחומי תרבות שונים. היחס הנלוו של העדה האשכנזית לבני עדות המזרח מביא לידי תחלואה נפשית בקרב האחרונים, שביי טויה תיקפנות או אדישות. לתיקון המצב דרושה הור רדת הכתה החברתי בקרבנו ותשומת לב מרובה יותר ליהודי. כן ריים ההתקן להתחלה החלה התוך הבנה ואף להזדרות עם דרכיו.

במאמר הנידון יש הרבה דברים של טעם. אך פה ושם אנו מוצאים נקודות הנראות לנו כמפוקפקות. הגם שזון איפניות לבידור הפסיכולוגי בימינו. נקודת התורפה בגישה זו הוא תוסד קנה-מידה להערכת העיסודות. מחד גיסא הרי אנו שומעים לגלוג על הערכים המקיבלים בחברה, ומאידך הלא ברור שלא יתכן לגשת לבעית התחלואה החברתית או האישית בלי שיהיו לנו עקרונות נורמטיביים מסוימים הער שויים להדריכנו. כי בו ברגע שאנו מכנים מצב מסוים בשם "מחלה" ומשתדלים לבטלה, הרינו מעריר כים אותו הערכה שלילית. נניח שאין בזה משום סתירה שמחליפים את עקרונות ההערכה הישנים, הנלעגיב, בהדשים המתקבלים כביכול על הדעת. אך העקרונות החדשים האלה מנוסחים בכלליות מטש" טשת. כן נאמר כי "שואפת האתיקה החדשה לאחריות אחידה, זאת אומרת, לשלימות מכסימאלית של האי שיות, הכוללת בתוכה גם את התחום המודע וגם את התחום הבלתי מודע" (עמ' 71). על סמך ניסוח זה קשת להסיק מסקנות ברורות על דרכו הרצויה של היחיד בהיים או בחברה (שבה נטויותי הבלתי מודעות של ראובן עלולות לפגוע, למשל, בנטויותי המודעות של שמעון). ואמנם לא די לו למחבר בנורמה שהוא עצמו מציע אלא הוא מוסיף ומציע לפנינו את

יסודות המשטר הדימוקראטי. ועוד מן הראוי היה לברר את זכויות-היסקוד של היחיד, כגון תופש הברי טוי, על רקע התכנון הכלכלי. הלכה פסוקה, שאין עמה ליבון והנמקה מספקת בנקודה זו לא תושיענו. לא רק בעית היחס בין המשטר הכלכלי והמדיני יש בה כדי לפגים באיזון החברתי; דורנו נענש גם במכת "המנהיג". בבעיה זו דן ע"א סימון, המנהיג במשטר הפאשיסטי הוא "אדם עליון" מטבע ברייתו הביולוגית. בעוד שהמנהיג הקומוניסטי מייצג את הארגון המפלגתי הוא להפוך את המציאות העכורה לעולם שכורו טוב, לחלכה לפחות. הוא שונה מן המנהיג הפאשיסטי, כי סמכותו היא סמכות נציג, והנה גם דימוקראטיה עלולה להתמסס לפולחן המנהיג, בין אם תפרוך נברווה של המונים המחפשים מש" ענתרבתחון באישיות נברווית, ובין אם יוצרו מנגנוני שלטון עצומים שהנחלתם מרוכות בידי אישים מוער טים (ה"מנהלים" של גיימס בארנהאם). מסתבר שדימוקראטיה כזאת נושאת את השם דימוקראטיה לשוא, ואילו בדימוקראטיה אמיתית המנהיג הוא האישיות המהפכת. אדם כזה מוכן להתווכח ולשמוע דעה מתר נגדה, ואינו כופה דעתו על הציבור. המנהיג הדימוקראטי אינו אלא שלוחה-ציבור: הציבור מטיל עליו את המשימה, וזו מגבילה את דרכי פעולתו, ואולם שלוחותיו איבה מהיבת אותו לנהוג בדרך המתנגדת להכללתו הסוצרית האישית. משפנו האיש הוא, כמובן, הסייג למרות הציבור עליו.

הדאגת לחירות האישיות היא אבן-סינה למשטר הדימוקראטי. דא עקב שבחברה של ימינו — ואף בחברתנו ביורך — מרובים האנשים שנמגמה דמותם והם חולי ההברה. בתחילי החברה ותיקונם" מדבר ק. פרנקל שייך. חולי החברה הם חולים ממינים שונים. מהם אנשים שעצם אישיותם סותרת את הנסגרת החברתית: כאלה הם, מחד גיסא, הטיפוסים האגוצנטריים השואפים להשתלט ולשעבד את האמר צעים החברתיים ("אנר" שלהם, ובאידך גיסא האפור סים האינטרווארטיים הסקועים בתוך עצמם עד כדי אבדן היכולת להזדקק למוסדות החברה. יש שהחולי נובע מאי-יכולת להתגלג למצב חברתי מסוים, כממק" רה מהגרים קשיי-סיגול לנסיבות החרשות, או אנשים המתקשים לשאת במתה משטר ההתחרות הקפיטליסטי- שית. ויש אנשים הסובלים מהפרעות נפשיות, אלא שליקוי אישי זה מתבטא במעשים לא רצויים מבחינה חברתית; עליהם יש למנות, למשל, את הפושעים האיניים ושאר הפושעים למיניהם. ריפוי חולי החברה לא יצלח אם ייעשה מתוך הכרת הצורך בהגשמת התיקונים החברתיים בלבד, כי הכרח הוא לתקן את האישיות הפגומה. מלאכת ההבראה מוטלת איפוא

בתוך החברה, לקשור את תודעתו האינדיווידואלית בתודעה חברתית זו אשר במשך הדורות שחלפו ספגה לתוכה את כל היסודים והשטחות של מלחמת החברה על קיומה" (עמ' 115). לימוד ההיסטוריה חייב להבהיר לפני התלמיד את המציאות הדינאמית של ההווה מתוך ראית יחסי הכוחות בעבר, ועם זאת הוא חייב לעורר בתלמיד את הרצון לשתף את עצמו שיתוף פעיל בדרמה ההיסטורית ולהשפיע עליה מתוך הרגשה כי מטולת עליו אחריות כלפני העתיד, ההבנה המדעית של ההיסטוריה והמשימה החינוכית עשויות לעלות בקנה אחד. האמת ההיסטורית היא מדומה והריוי משמשת מכשיר להשפעה חברתית על הנוער. אי אפשר, כמובן, שלא לעמוד על הסכנה החינוכית הצפונה בגישה זו לאור הנסיון באירופה, ביחוד בדור האחרון, כשההיסטוריה שימשה לכל תנועה פוליטית אמצעי של סילוף לשם "חינוך" הדור הצעיר ברוחה. בצדק מזהירנו המחבר מפני החינוך לשובניזם לאר-מי, אף על פי שהוא סבור כי "תולדות עמנו צריכות לעמוד במרכז" תכנית הלימודים בהיסטוריה.

דרך חינוכי רב נודע, לדעת המחבר, להבלטת האישיות כגורם משפיע על מהלך ההיסטוריה. "חיים של אישים גדולים שימשו תמיד גורם חינוכי רב ערך, והולידו לא פעם רצון וכוח פעולה... מהם ישאבו כוח לא רק לחלום אלא גם ללחוץ" (עמ' 126). וגם כאן ראוי להצביע על הסכנה, אלה המכונים "גדולים ודגולים" בהיסטוריה הן חוללו לא אחת אסונות איומים. אם תאיר ההצלחה פנים למחנך והוא יעורר את התלמיד למעשים על פי דוגמת נפיר ליאון, למשל, הרי ישאף התלמיד לחקותם וסופו שיהיה שותף לאלה הגוררים את האנושות לאכזר. והרי ידוע, שנפוליאון בשעתו הושפע מדמותו של אלכסנדר... בעל המאמר בא לידי מסקנה כי מתפי קידום של שעורי ההיסטוריה לסייע בידי התלמיד לעצב את השקפת עולמו הוא, על כן הוא מזהיר מפני כפית תורה פטריוטית או סוציאליסטית על לימוד ההיסטוריה, ואולם סברתו שהאינדוקטרינאציה ההיסטורית אינה משיגה את מבוקשה מוכי חשת, לצערנו, על-ידי עובדות העבר. על כן קשה להסכים לאופטימיות של בעל המאמר הרואה ברכה רבה כל כך בלימוד ההיסטוריה, כדי שיהיה לימוד זה לברכה. עלינו לשנות כמה דברים מיסודם. עלינו לשפוט את דמויות "יוצרי ההיסטוריה" לא בקנה מידה של דיבוי-מעש, אלא בקנה-מידה של אושר היחידים, לימוד ההיסטוריה יוצק במידת הצלחתנו לחנך לקראת עתיד מתוקן יותר.

בבעית החינוך האזרחי דן ה. אורמיאן במאמר "האזרחות — מקצוע-לימודים מיוחד או מובלע בין

הגישה התרפויטית הנכונה לבני חברתו הסוטים כביכול מן הנורמה (או נכון יותר, ממה שנקבע באופן שרירותי פחות או יותר כנורמה חברתית)" (עמ' 71). וכיצד אפשר לרפא אדם כשהוא חולה רק מבחינת מושגיה המוסעיים וכונותיה השרירותיות של החברה? גם במקום אחר לוקה החיבור בחוסר בהירות נודר מטיבית: כך פוסק המחבר כי "אמנם נדחתה כבר במקרה זה התפיסה הנאיבית של המוסר האבסולוטי ובמקומה באה התפיסה הדיאגנוסטיסטית-תרפויטית של הפסיכר-לוגיה החדישה" (עמ' 70). אולי זה עיקר צרתה של הפסיכולוגיה החדישה, שאינה מעמידה את עקרונות המוסר שלה בגלוי לעומת המוסר המסורתי ומתעלמת מעקרון הנורמה על ידי החלפתה בעקרון הסיפול. הרי למעשה אין ניגוד בין הגישה התרפויטית לבין עקרונות המוסר, כי רק השקפה מוסרית אחת עלולה להיות מנוגדת להשקפה מוסרית אחרת, ודרך סיפול אחת לדרך סיפול אחרת. ואם באה הפסיכולוגיה החדישה לכשר מהפכה בנורמות אישיות וחברתיות, מוטל עליה לברר את טיבן כדבעי תחת להסוותן בתיאור מפורט של דרכים תרפויטיות.

בתחום ההוראה והחינוך המדעי מתעוררת השאלה באיזו מידה ניתן להשתמש באוצרות הספרות העברית לשם חינוך פוליטי. כמאמר על "השימוש בספרותנו המסורתית לחינוכו של האזרח" מוכיח אפרים א. אורבך מה רב ההומר שאפשר להסתייע בו במלאכת החינוך האזרחי. בריאת האדם בצלם אלוהים מתפרשת כאן ככוחו של כל אדם לחירות (אמנם חירות הנקנית בתשלום "מסמותרות" לרת), לימוד דיני שמיטה ויובל וכן מעשה שמיטת החובות של נחמיה (וברין משה אותו המחבר ל"פריקת העול" של סולון) מוארים באור עקרון השוויון החברתי. סיפור גבות היוזעאלי מדגים את עקרון שלטון החוק, המרידה ברחבעם מושווית למרידה האמריקנית. שמעון בן שטח שעמד על איתלות בית הדין מהמלך ינאי מוצג כלוחם להפרדת רשות השיפוט מרשות הביצוע. מובאים דברי אכרנבאל המחנך לשלטון המלוכה והסוען למשטר רפובליקני. לא יקשה למצוא בנבואה הישראלית נקודות אחיזה לקידום רעיון ההבנה הבין-לאומית ולחינוך התלמיד לאזרחות אנושית-עולמית, המורה ישכיל להרפיק ברכה מהחומר שבספרותנו, אם ידע לטפל בו בדמיון יוצר.

שעורי ההיסטוריה מעצבים כמידה רבה את השגרתו החברתיות של החנין. מיכאל וייזנינגר כותב על "שיפור תכנית הלימודים בהיסטוריה", "מטרתה של ההיסטוריה בבית הספר היא להגיע לרשרשו של עצם הקיום החברתי, להבהיר את מקומו של הפרט

נצליה בכך אלא אם כן נצליה לספח אותה תדעתי יעוד בנפשם של המתנכסים ככחה. ספרים טובים כגון התנ"ך, אפלטון, וכן ספרים על תולדות החינוך וכדומה מסייעים ביצירת האזרה המחנכת את המחנך כים. אך ליצירת אזרה זו דרושים לא "מורים", אלא "מדריכים" המסייעים ומסבירים ללא הספת וכפיה. ניכר במחבר שהוא מאמין אמונה עמוקה בצדקת דבריו ובחשיבותם הציבורית, אך אין הוא מסתפק בדברים כלליים אלא נכנס להצעות מעשיות רבות. שלא כאן המקום לדון בהם. עם זאת נראה לנו שהוא מפריז פה ושם בציור האידיאל של "המורה הצעיר שאין לו ענינים בחיים מלבד עבודתו החינוכית" (עמ' 174) סוף־סוף גם המורה הוא בבחינת אדם, שיש לו צרכים נוסף על אומנותו; קשה גם לקבל את דברי המחבר כשהוא מתאר בהתלהבות־אמת את מוריו "הגויים" "בארץ נכר" שהיו מהנכים למור פת (עמ' 2-161). קשה לסלק את זהרהור שאותם המורים הן לא הצליחו לחנך דור שימנע את מלחמת העולם הראשונה והשניה — או לפחות דור שיתנגד לה התנגדות רוחנית פעילה. שמא היה במלאכת החינוך של אותם הגויים (מן הסתם מארץ אשכנז) משהו שצף והתפתח עד שהומאניזם לא־אמתי הפך לניהי ליזם אמתי?

כללו של דבר: הספר שלפנינו מאיר את בעיית החינוך האזרחי מצדדים שונים ומגיש לקוראים חומר מאלף ומעורר. בכל זאת נשתיירו כמה בעיות שלא נידונו כל־צרכן. מה המגמה הרצויה בחינוך האזרחי בשאלת הלאומיות והיחסים הבין־מדיניים? לא נאמר דבר על הסתירות האפשרויות בין ריבונות המדינה לבין שלום העולם וטובת היחסים הבין־לאומיים. הרי הצלחת החינוך תיבחן לא ביכולתו לחנך לאומנים קנאים (ואין כוונתנו לומר, שזו מגמת הספר) אלא בהעמדת אזרחים שיהיו מוכשרים לבנות עולם מתוקן יותר. לפיכך לא רק להתבוננות בעבר אנו צריכים, אלא לבקשת האפשרי שעדיין לא תורגם לשפת המעשה, לבניה חדשה הפורצת גדרים המקובלים.

שאר המקצועות. המחבר פותח בהרצאת דרכי החינוך האזרחי בארצות שונות ובוהגן מצד הצלחתן. הצלחת זו מתפרשת למחבר פירוש מצומצם למדי: השגת מטרת המחנכים. לפי גירסה זו הרי הארצות הטוטאל־ליטאריות הן המצליחות ביותר כחינוכן האזרחי! האמנם זוהי כוונת המחבר? אכן לא די בחינוך האזרחי המעשי חניון אצלנו ויש להשלימו בהשכלה פוליטית לשלושת נושאים: אנושות, אומה, מדינה. הנושא הראשון כולל בעיות אנושיות כלליות, כבעיות הכלכלה והיחסים הבין־לאומיים; הנושא השני מכוון לבעיות העם היהודי לתפוצותיו; והנושא השלישי מכוון להכרת מדינתנו, מוסדותיה ומישטרה. השכלה זו משולבת במקצועות שונים, אך המחבר מעצנו לרכז את החומר, בשלהי תקופת הלימוד העממי והחרי־כוני, במקצוע נפרד.

במאמרו על "בית־הספר כתברה" בוחן י. בני־טוראין את אפשרויות החינוך האזרחי המעשי בבית־הספר. הקניית ידיעות מתייבת מידה מסוימת של מרות, והרי לכאורה, סתירה, בין חינוך התלמידים לדימוקראטיה ובין אורת המרות של בית־הספר. את הפתרון יש לבקש בפעילותם של התלמידים בתחומים שונים, פעילות לשם חינוך לקראת שלטון עצמי. ועדי הכיתות השונות, מתן מקצועות רבים לבחירה, עידוד הויכוח וההרצאה, וכן טיולים ומחנות יחנכו את התלמיד לחיי הברה תקינים, לעצמאות ולבקור־תיות. בעל המאמר מסיף לריכוז חינוך הנוער בבית־הספר דוקא ומתנגד לפירוד שבין בית־הספר לתנועת־הנוער.

תנאי קודם להצלחת מלאכת החינוך הוא מהנכים טובים. כיצד יוקם צבא מחנכים? בכך דן א. כירס בכתבו על "חינוך המחנכים". בדורנו הנבוך, החסר ערכי־מוכר מנובשים, שכללנו את האמצעים החינוך־כיים על ידי פיתוח הפסיכולוגיה והפדגוגיה, אך כל חינוך זקוק בראש ובראשונה לבידוד תכליותיו. תכלית החינוך הוא לחנך לערכי האדם. רק חינוך בעל־תכ־לית ימשוך מחנכים, שיראו בו את יעוד חייהם. לא

בשולי החוברות

מחפור הנייר בארץ, המשבש את סדרו העתונתי העברות, גרם איחוד ניכר בהופעת החוברות האחרונות. אנו שמחים להודיע לקוראים כי הצלחנו בעזרת ידידים בארצות-הברות, להתגבר על המכשול העיקרי הזה. מעתה תופענה החוברות בסדרן על ידי הוצאת שתי חוברות כפולות נדיבך את הטיגור שבמקורו האופקת.

העורך אפרים ברוידא

ספרים חדשים בהוצאת דביר

אהרן קמינקא / מחקרים בתלמוד

ספר שני לכינוס מחקריו של ההיסטוריון והבלשן הנודע במקרא ובתלמוד ובספרות הרבנית.

הספר הראשון, מחקרים במקרא, הופיע בשנת תרצ"ח

214 עמ' על נייר משובח. כריכת בד למחצה — 1.200 ל"י

מחיר שני הספרים — שכל אחד קובע עניין לעצמו — 2. ל"י

בהוצאת אגודת הסופרים ליד דביר:

א. ראובני / סיפורים

מיטב סיפוריו של מספר מקורי, בעל ביטוי עז, בהיר ומרוכז. בסיפורים אופייניים אלה, המופיעים במקיבץ בפעם הראשונה, מתוארים בכוח רב דמויות ומאורעות מחיי גולים בסיביר וגילויי חיים המתקמים בארץ-ישראל.

259 עמ' על נייר משובח. כריכת בד למחצה — 900 פרוטה.

ב. ספרי נפש:

יהודה קרני / בימה קטנה

מבחר תגובותיו של פיוטן מקורי — שנתייחד לו מקום-כבוד בשירת הדור — על חזיונות הספרות, האמנות והחברה במשך שנים רבות. במאות הרשימות והשירים לעת-מצוא שכונסו בספר זה משתקף, כבאספקלריה מאירה, דור שלם.

259 עמ' על נייר משובח. כריכת בד למחצה — 1.100 ל"י

הופיע ספר חדש מאת ד. כן-גוריון

חזון ודרך

דברי חזון מדינת-ישראל, אדריכלה ובונה, למן מועצת מפלגת פועלי ארץ-ישראל (לפני החירות לכנסת הראשונה). בה התווה את התכנית „לקראת הבאות“, ועד הימים האחרונים. בשני הכרכים של הספר, המכילים 700 עמודי, היארו כל השאלות בהן מתחבטת מדינתנו הצעירה: קיבוץ גלויות, הגשמת הציונות, קליטת העליה, בשחון, כלכלה, משק, בנייה, תרבות, היגוד, תחוקה, יחסי מפלגות ועדות, קשרים עם התנועה הציונית והעם היהודי בתפוצות, יחסים בינלאומיים וכו'.

ספר זה הוא ספר דברי-הימים של המדינה בשנתיים ומחצית-השנה האחרונות.

מחיר שני הכרכים 3.250 ל"י.

הוצאת הספרים של מפלגת פועלי ארץ-ישראל

רח' יהודה הלוי 40, תבת-דואר 2831

מוֹלֵד

ירחון מדיני וספרותי

אב תשי"א   כרך ז'   חוברת 40   אבגוסט 1951

147	אפרים ברוידא	הנאולה והתמורה
150	חיים יחיל	התנועה הציונית במבחן
158	ש. הלקין	הציונות באמריקה לאור המדינה
169	ב. כצנלסון	מכתבים
179	א. שטיינמן	סובב סובב הולך הרוח
189	יוסף שכטר	על הדת הפנימית

ספרים:

197	צבי עופר	ההתיישבות השיתופית בוימונו
202	ב. קסטלבלונוי	משנתו הכלכלית של ג. ה. ת. קול
203	. . . . .	ספרים שנתקבלו
204	. . . . .	בשולי החוברת

רס"ה חת"ס"ה: 2.750 ל"י לשנה; 1.400 להצי שנה; מחיר החוברת 250 פרוטה; שבר הסודעות: 40 ל"י העמוד, 20 הצי העמוד, 10 רבע העמוד; אין הסערכת אחראית לתוכן הפודעות; כתבייד שלא צורפה להם מעטפה כתובה וסבילת אינם סחורים; הכתובת: רחוב יהודה הלוי 40, ת.ד. 2831, תל-אביב.